

871

C7jb.c

COLOMBO

IN L. CATILINAM  
ORATIONES



Digitized by the Internet Archive  
in 2013

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

**Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.**

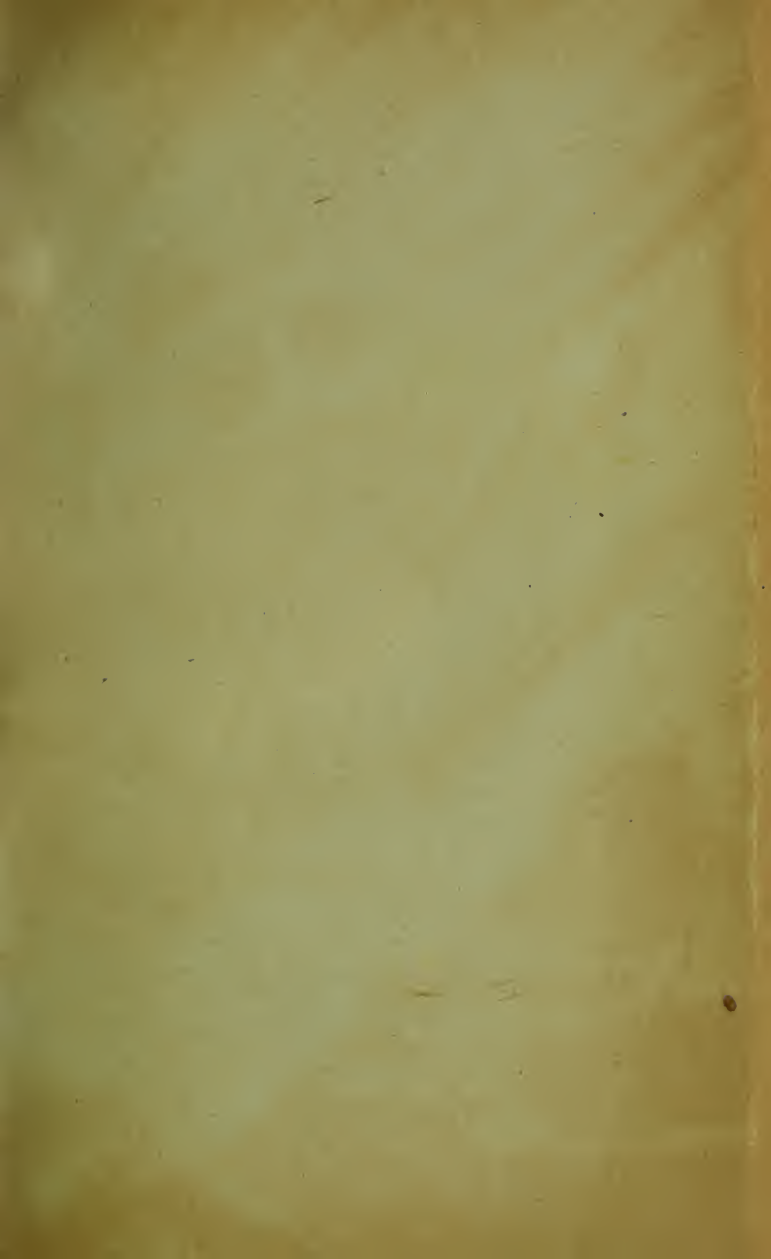
**To renew call Telephone Center, 333-8400**

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

OCT 9 1982

MAR 10 2000









CORPUS SCRIPTORUM LATINORUM  
PARAVIANUM

MODERANTE CAROLO PASCAL

---

N. 35.

EX OFFICINA REGIA  
I. B. PARAVIAE ET SOC.  
AUGUSTAE TAUR.



Cicero, Marcus Tullius

CESSE

M. TULLI CICERONIS

IN L. CATILINAM

ORATIONES

RECOGNOVIT, PRAEFATUS EST, APPENDICE CRITICA  
ET INDICIBUS INSTRUXIT

SIXTUS COLOMBO

Sisto



IN AEDIBUS IO. BAPT. PARAVIAE ET SOCIORUM

AUG. TAURINORUM-MEDIOLANI-FLORENTIAE-ROMAE-NEAPOLI-PANORMI  
TERGESTE apud L. CAPPELLI.

LIBRERIA  
CANTONIERE  
CANTONIERE

LIBRERIA  
CANTONIERE

---

PROPRIETÀ LETTERARIA

---



---

Torino - Stamperia Reale G. B. Paravia & C.

1398 (A) X-920 9778

24)422 J.C.A.

871  
C7j.b.c

Classics

LIBRARY  
UNIVERSITY OF ILLINOIS  
URBANA

MORTVIS · PRO · PATRIA

SACRVM

476559

UNIVERSITY OF  
ILLINOIS LIBRARY  
AT URBANA-CHAMPAIGN



---

## PRAEFATIO

---

Criticae orationum *in Catilinam* recensionei maximam praeclearamque operam dedit Carolus Halmius, cum has edendas curaret in Tullianis operibus, quae ipsius Halmii et Io. Georg. Baileri curis eruditisque laboribus instructa prodierunt Turici a. 1854. Nam in suo critico adparatu ad Catilinaras adornando Halmius quadraginta codices ad manum habuit, partim a se conlatos, partim vero amicorum doctorumque virorum cura exploratos. Quibus codicibus clarissimus vir ita quidem fere semper est usus, ut quam proxime optimis traditionis vestigiis per invia et lubrica variantium lectionum insisteret, immunisque a plerisque vitiis esset, in quae alii inciderant qui Catilinaras orationes edendas susceperant: ne ipso quidem Lambino excepto, utpote qui non raro lectionibus exiguae vel nullius antiquitatis auctoritate firmatis auctoritatem tribuerit, numerositatem sermonis potius quam veritatem quaerens, nimisque interdum sibi ipsi indulgens in textu reconcinnando. Etenim quam viam rationemque potissimum secutus Lambinus editionem suam Tullianorum operum Parisiensem Aldinam a. 1566 trium annorum laboribus magnoque « antiquorum librorum » adparatu adornaverit, ipse testatur in sua Praefatione « erudito et humanitate polito lectori », ubi rem habet cum iis qui eum arguerent « quod vel nimis multa et nimis audacter inmutavisset, vel quod nimis timidus fuisset in exemplaribus antiquis sequendis et vulgatis ex eorum auctoritate corrigendis: quibus ipse respondit se « mediam quandam viam in hoc negotio gerendo secutum esse ». « Nam — inquit — neque ita mihi omnia ad vivum esse resecanda existinavi, ut, quidquid in libris veteribus reperissem, id statim eiecta vulgata scriptura in eius locum substituerem; neque rursus ita religiosus aut timidus fui

ut, quo in loco perspicue sinceri essent libri antiqui, contaminati vulgati, ei loco manus medicas atque adeo scalpellum non adhiberem, eum locum continuo non sanarem. Praeterea ubi lectionem vulgatam inmutavi, mei facti rationem in meis scholiis exposui; ubi nihil mutavi, cum tamen aliter esset scriptum in libris antiquis, de eo quoque lectorem admonui, scripturamque veterem bona fide repraesentavi, idque varie, interdum nihil ipse statuens iudiciumque lectori suum relinquens, interdum sententiam meam aperiens, et alteram probans, alteram improbens, modoque vulgatam antiquae, modo antiquam vulgatae anteponens». Aliam prorsus viam rationemque secutus C. Halmius, ex multis suis codicibus eos praesertim adhibuit, qui recentioribus arbitriis interpolationibusque carerent; ipse enim ait in Praef. «sibi contigisse ut optimae familiae septem codices nancisceretur»: qui sunt Salisburgensis St. Petri, Benedictoburanus, Inderdorfensis, sive codd. Monacenses Latt. nn. 15964, 4611, 7809; et Lagomarsiniani quatuor numeris 62 (1), 10, 51, 57 signati; «quorum tamen, inquit, tres posteriores iam multas interpolationes habent». Si quis vero diligenter Halmianum textum perspexerit, animadvertere poterit Halmium persaepe auctoritatem *unius* optimae quidem fidei codicis, qui est Laurent. Plut. XLV, 2 (Lagom. 62) saec. XIII, (L), secutum esse: lectiones autem quas ex ceteris mss. depromperit contra L, non multas esse neque magni momenti; quare Halmiana recensio oratt. in Catil. parum sane differt a Muelle-riana et a recentioribus, quae optimorum librorum mss. fidem sinceritatemque penitus repraesentant. Et re quidem vera, monitum illud quod Orellius in praef. tamquam edendi normam proponit «non numerandos, sed potius aestimandos esse codices» mihi videtur maxime oratt. Catilinaris edentibus esse considerandum, utpote in quas renatis praesertim in Italia litteris, subtili quadam divinandi et coniciendi facultate Viri docti abusi sint; quod ipse Halmius memorat in sua praef. (p. VII): «orationes, inquit, Catilinae cum iam, ante quam studia antiquitatis fere intermorta saeculo XIV et XV in Italia renascerentur, in scholis lectitari ob eamque causam saepe describi solitae essent, iam pridem multis interpolationibus et pravis correctionibus foedari

(1) Hic est Cod. Laurentianus Plut. XLV, 2 saec. XIII (L in meo adpartu) ex quo simul cum Ambrosiano (A), Holkhamico (H) et Vossiano (V) potissimum optima familia ( $\alpha$ ) constat.

coeptae sunt, id quod antea magis divinari quam perspicere potuerat ». Quanta vero perniciēs his Tullianis opusculis instaret, quantaque re vera in ea aliquando inciderit, deprehendere unusquisque poterit ex varietate editionis principis Romanae a. 1471 ab Io. Andrea episcopo Aleriensi prolatae, quam varietatem ego nunc primum ad integrum in meum criticum adparatum attuli, ex huius editionis praeclaro exemplo quod exstat in Taurinensi Regia Bibliotheca; quae editio in textu oratt. in Catilinam vestigia omnia sinceræ lectionis deserens, per arbitria deteriorum manuscriptorum librorum adeo grassatur, ut interdum tullianus textus ac sermo in ea difficulter prorsus dignosci queat, dubitarique possit utrum textus ipse adsit an quaedam scholiastarum grammaticorumve conmenticia oratio. Cum igitur Catilinarias orationes iussu clarissimi viri Caroli Pascal denuo recognoscendas susceperem, optimum mihi visum est prima auspicia sumere ab Halmiana editione; siquidem haec, uti supra memoravi, ad Tullianam fidem repriendam exprimendamque securum iter demonstrasse videtur. Ut paucis rem expediam, harum orationum praecipui testes sunt quatuor libri manu scripti, qui veluti fraterna similitudine inter sese copulati, familiam quandam faciunt; haec autem familia post Nohlii edit. nota  $\alpha$  designari solet. Hi sunt Cod. Ambrosianus C 29 inf. (A); Cod. Laurentianus Plut. XLV, 2 (L); Cod. Vossianus Leidensis Lat. O. 2 (V), et fragmenta codicis Holkhamici (H), quae nuper W. Peterson patefecit, de quibus multa pertractavit clarissimus vir in opere quod inscribitur: *Collations from the Codex Cluniacensis seu Holkhamicus, a ninth-century manuscript of Cicero, now in Lord Leicester's library at Holkham* (1). His quatuor libris adiciendus est etiam Cod. Caroli Stephani ( $\zeta$ ) qui persaepe cum iis consentit, cuius tamen ego non integram conlationem, sed selectas tantum lectiones ex Halmiano potissimum adparatu dedi.

Codex Ambrosianus, qui mea quidem sententia familiam ducit, quemque ipse inspexi (2), est liber membranaceus, « venerandae prorsus, ut ait Maius, post palimpsestos antiquitatis, saeculi circiter X »; praeter Catilinarias continet Cic. *de Officiis*

(1) *Anecdota Oxoniensia. Classical series* part IX. Oxford 1901.

(2) Doctissimo viro Aloisio Gramatica Ambrosianae Mediolanensis Bibliothecae moderatori gratias habeo, quod Codicem hunc maxima facilitate mihi tractandum explorandumque concessit.

itemque *pro Marcello, pro Ligario, pro Deiotaro*. Integram huius cod. conlationem dederat a. 1863 Io. Georgius Baiter (1); postea a. 1879 Paulus Vollertus rogatu C. F. W. Mueller denuo contulit: «ex qua conlatione, ait Mueller, quantum is cod. inter ceteros excellat magis etiam apparet» (2). Pari fere praestantiae praeconio una cum Ambrosiano extollendi sunt Vossianus et Laurentianus: Vossianum contulit A. C. Clark, qui eo usus est etiam in recensendis Caesarianis et Philippicis; in Caesarianis eodem dignitatis gradu ac A excellit, in Philippicis vero secundum locum occupat post V(aticanum) (3) atque huic uni antiquitate cedit. De lectionibus Ambrosiani, Vossiani atque Holkhamici quaedam adnotanda erunt infra, cum de ceteris codd. agam: hoc tantum memorasse iuvabit, quod inter doctos viros constat, hos tres libros tam arto vinculo inter sese coniunctos esse, ut saepe ex uno archetypo defluxisse videantur (4). De Laurentiano autem, cum aliter res se habeat, pauca sunt animadvertenda antequam longius progredior. Qui codex, utpote aetate recentior, etsi eandem textus varietatem ac AHV maxima ex parte complectitur, tamen vestigia nonnulla praebet recentiorum emendationum, iis praesertim in locis in quibus AHV verbis vel mendosis vel omissis laborant. Ex. gr. Orat. I. 1; coniurationem tuam L; *om.* tuam AHV. — I. 23: vix feram sermones hominum si id feceris L; *om.* si id feceris AHV. — II. 11: intus insidiae sunt L; *om.* AHV (5). — I. 29: summi et clarissimi viri L; *add.* cives AHV; etc. (6). Interdum vero L correctiones quasdam amplectitur deterioris quidem notae; ex. gr. I. 14: locum vacuefecisses AHV<sub>5</sub>; locum vacuum fecisses L. — I. 8: mecum tandem AHV; tandem mecum L. — I. 9: me in meo lecto AV (*H hic deficit*); me in meo lectulo L. — I. 13: nemo qui non oderit AV (*H deficit*); nemo qui te non oderit L. — I. 15: iam tibi extorta AV (*H def.*); tibi iam ext. L. — I. 17: et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio AHV; et iam diu de te nihil iudicat nisi de parricidio L; etc. His similia

(1) *Philologus* vol. XX (1863) pp. 338-344.

(2) Adn. crit. in Catil.

(3) Scilicet tabularii Basilicae Vaticanae H 25, saec. IX.

(4) Vide tamen de hoc quae infra disputabuntur.

(5) Quae tamen verba interpolata esse mihi videntur.

(6) Alia exempla huius generis infra adducentur; cetera vide in crit. append.



conplura reperies, benigne lector, in meo critico adparatu: ex quibus patet Laurentianum nostrum interdum ad recentiores libros accedere, non ita tamen ut eius fides auctoritasque graviter perturbetur, praecipue autem cum recentiorum auctoritatem adhibuisse ad corrigenda ea quae in AHV vel in horum archetypis mendosa iam pridem exstabant et ad explenda quae in potioribus illis deesse patet. De cod. H sive fragmentis Holkhamicis a W. Peterson, uti supra memoravi, patefactis, vide, quaeso, ea quae ipse disseruit in opere supra laudato, de quibus ego quaedam tantum perstringam, ne sermo a proposito nimium aberrare videatur. Ergo hic codex membraneus valde mutitus est: optimae familiae ( $\alpha$ ) facile princeps si integer nobis adhuc superesset, nequit sane sic in frustra redactus agmen ducere. Antiquior quidem est ipso Ambrosiano utpote saec. IX exaratus (1). Praeter fragmenta orationum in Catilinam hae membranae continent Caesarianarum (Lig. Deiot.; deest pro Marcello) Verrinarumque reliquias, scilicet: Pro Lig. §§ 18-28 (*hoc victore esse — auctor fui sed tum*); pro rege Deiot. §§ 1-6 (*cum in omnibus causis — audiente et disceptante*), §§ 15 ad finem (*finitimi omnes liberos populos — conservare clementiae tuae. —* In Verrem II §§ 1-30 (*multa mihi necessario — hoc est cum sua cohorte*); §§ 112-117 (*ac magnificentissime gessit — cupidissimumque*); §§ 157-183 (*iamdudum enim mihi — hoc quidem certe manifestum*)).

Reliquiae orationum in Catilinam hae sunt:

In Cat. I. 1-5 (*quousque tandem — hoc quod iam pridem*); *ibid.* 17-33 (*viderem carere me — vivos mortuosque mactabis*).

In Cat. II. 1-11 (*tandem aliquando — poterunt quacumque*); *ibid.* 15-29 (*ne mihi sit invidiosum — nefario scelere defendant*).

(1) Peterson, in op. laud. pag. II. E Cluniacensi coenobio codicem iam pridem migrasse pro certo habendum est (*ibid.* p. VI sqq.). Designatum esse videtur in vetere Catalogo Cluniacensis Bibliothecae (DELISLE, *Cabinet des Mss.* II. p. 458 sq.) sub numero 498 his verbis: *Volumen in quo continetur Cicero in Catilina* <math>m</math> *et idem pro Quinto Ligario et pro rege Deiotaro et de publicis litteris et de actione, idemque in Verrinis*. Patet igitur in hoc codice Marcellianam orationem non exstitisse eamque Ambrosianum ex alio archetypo hausisse. De qua re (videlicet an idem sit archetypus codicum A et H) vide quae infra disputantur.

In Cat. III. 1 (*rem publicam quirites — conservatam ac resti* —); *ib.* 9-19 (*regnum huius urbis — totius urbis atque*); *ibid.* 23-26 (*ac miserrimo interitu — non eadem est fortuna*).

In Cat. IV. 8. 15 (*constituta esse voluerunt — qua frequentia quo studio*).

W. Peterson in opere laudato Ambrosianum cod. C 29 ex Holkhamico derivasse contendit (1); ad cuius sententiam nemo sane accesserit, cum indicia omnia palaeographica ei obsistere videantur. Etenim H Marcellianam orationem numquam complexus esse videtur (2), quae oratio exstat in A; praeterea A continet etiam libros *de officiis* eadem manu descriptos, quos certe Ambrosianum ex alio archetypo hausisse credendum est. Huc accedit codicis A orthographia, quae cum Holkhamicarum membranarum scribendi ratione nullo modo convenit (3); nam in A persaepe antiquiores verborum formae occurrunt, veluti superlativa desinentia in *-ssumus* (*-ssimus* H), gerundia et gerundiva in *-undus* (*-endus* H); praeterea *lubet*, *lubido* (*libet*, *libido* H); *existumare* (*existimare* H); *optumus* (*optimus* H), *imminere* (*imminere* H); item *voltus*, *volnus* (*vultus*, *vulnus* H) (4) aliaque huiusce modi. Denique ex appendice critica conplura deprehendas, humanissime lector, quae confirmare videntur Ambrosianum neque ex Holkhamico directo tramite defluxisse neque ex eodem archetypo (5), quamquam archetypus codicis A mani-

(1) p. XI sqq.: ..... to prove that A derives directly or indirectly from Ho.

(2) *ibid.* p. VI et adnot.

(3) V. Peterson, *ibid.*, p. XIII sq.

(4) Interdum tamen (sed perraro) etiam in A occurrunt recentiores formae: fol. 55 r *stultissimos prudentissimis*; fol. 57 r *optumorum et fortissimorum*; fol. 58 r *moriendum*; 65 v *vulnus*; 66 r *plurimis*. Praeterea Cat. I. 25 *nactus* Hm<sup>1</sup> (*nactus* m<sup>2</sup> erasit m<sup>3</sup>); *nactus* A. — Animadvertendum est, in H semper fere superlativa in *-ssimus* correctae esse a manu secunda,

v litera supra scripta hoc modo: *honestissima<sup>v</sup>, inpu<sup>v</sup>dentissima* etc., has vero ceterasque fere omnes correctiones erasas postea fuisse.

(5) Ad rem pertinere mihi videtur Cat. I. 22: *utinam tibi istam mentem di immortales donent* A (V $\zeta$ ); *utinam tibi istam mentem di inmort. duint* H; *utinam..... duent* L. Lectio *duint* ex quodam Cuiacii codice fluxisse constat (V. Peterson, *ibid.*, p. XXXII sq.), Ambrosiani vero archetypum eam prorsus ignorasse patet. Codex Cuiacii ex sententia Petersoni ipse Holkhamicus fuit (V. *ibid.*). Lectio autem Laurentiani I, orta esse videtur non ex

testo quibusdam in locis isdem lacunis mendisque atque archetypus H laboraret. Quae menda lacunaeque in  $\alpha$  familia (AHV) occurrentia non magni sane momenti sunt; ex. gr. I. 22: corrigas] colligas AH. — II. 9: qui se non intimum Catilinae esse fateatur] *om.* esse fateatur AHV. — III. 16: nec L. Cassi adipēs] nec L. Cassi alipes  $\alpha$  (Cassialipes H; alipes *in marg.* A). — III. 19: inauratum] auratum AHV. — IV. 13: minueretur hic ad evertenda fundamenta rei p.] *om.* AHV; etc. Aliquando etiam vestigium aliquod interpolationis occurrit in  $\alpha$ ; ex. gr. III. 24: L. Sulla P. Sulpicium oppressit] *add.* eiecit ex urbe  $\alpha$ ; I. 29: summi et clarissimi viri] *add.* cives AHV, etc. Holkhamicus videtur mihi interpolatus etiam II. 29: pulcherrimam florentissimamque] *ita* AVL ( $\beta$ ); pulherr. florentissimam potentissimamque H ( $\gamma$  h).

Ceteri libri mss., ii scilicet qui ex Halmiana familia (praeter L  $\zeta$ ) melioris notae esse deprehenduntur, dispertiri solent post Nohlium in duas series, quae sunt:  $\beta$  (= Benedictoburanus: b; Laurent. Plut. 48.10: c; Inderdorfensis nunc Monac. 7809: i; Salisburgensis St̃i Petri nunc Monac. 15964: s) et  $\gamma$  (= Tegernseensis nunc Monac. 15734: t; Egmontanus nunc Bruxellensis 10060: u; Laurentianus Plut. L. 45 Lgm. 63, x). Horum lectiones, uti iam supra memoravi, aliquando et emendatiores et integriores sunt iis quae in  $\alpha$  occurrunt; ex. gr. IV. 9: quoniam hanc is in re p. viam  $\beta$ (h); q. hanc is in rem p. viam *cett.*; IV. 13 minueretur hic ad evertenda fundamenta rei p.] *ita*  $\beta\gamma$ ; *om.*  $\alpha$ . Verum saepe (etsi codd.  $\beta$  praestare videntur codicibus  $\gamma$  et Halmius quibusdam in locis (1) lectionem *b c i s* secutus est contra Laurentianum L) (2) hi codices interpolatam lectionem (saepius quidem  $\gamma$ ) habent; en nonnulla exempla: I. 29: summi et clarissimi viri] *ita* L; *add.* cives AHV (h); summi viri et clarissimi cives  $\beta\gamma$  (quae lectio videtur arbitrio conflata ex interpolata voce *cives* in  $\alpha$ ); *ibid.* ne quid..... invidiae] *ita*  $\alpha$ ; *add.* mihi  $\beta\gamma$ ; I. 12: Italiam totam] *ita*  $\beta\zeta$ ; It. denique totam  $\beta\gamma$  (h); I. 30: quorum auctoritate multi] *ita*  $\alpha$ ; quorum auctoritatem secuti multi  $\beta\gamma$ ; II. 10: ebrios sobriis] ebriosos sobriis  $\beta\gamma$ ; II. 11: domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus

conruptione vocis *duint* ut Peterson opinatur, sed ex corruptione vocis *donent* (doent). Vide append. crit.

(1) V. in praef. Muelleri.

(2) Hic codex apud Halmium Nohlium et Clarkium nota a designatur.

est hostis] *ita*  $\beta\gamma$ ; *om.* intus insidiae sunt AHV (vide adpar. crit.); II. 20: ex iis coloniis quas Sulla constituit] *ita*  $\alpha$ ; ex iis col. quas Faesulas Sulla const.  $\beta\gamma$ ; II. 26: gladiatores quam sibi ille manum certissimam fore putavit] *ita*  $\alpha$  (*h*); gladiatores quam sibi ille manum certissimam fortissimamque fore putavit  $\beta$ ; glad. q. sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit  $\gamma$ . — His similia alia plurima in critico adparatu invenientur.

Catilinariae orationes exstant descriptae etiam in Codice Harleiano 2862 (*h*), cuius plenam varietatem dedit clarissimus vir A. C. Clark in Appendice operis quod ab eo inscriptum est: *Collations from the Harleian ms. of Cicero* 2862 (1). Huius libri fides in Catilinariis secundo loco post AHVL ( $\alpha$ ) computanda est; etenim quamquam eius lectiones saepe cum  $\alpha$  conveniunt, tamen non raro codicibus deterioribus adhaerent (2). Ex. gr. I. 12 Italiam totam  $\alpha$ ; It. denique totam *h*  $\beta\gamma$ ; I. 30: quorum auctoritate multi  $\alpha$ ; quorum auctoritatem multi secuti *h* (V. supra et crit. adpar.); II. 29: pulcherrimam florentissimamque  $\alpha\beta$ ; pulcherr. florentiss. potentissimamque H *h*  $\gamma$ ; etc. In his vero locis, in quibus *h* ab  $\alpha$  discedit, non semper lectio eius est reicienda; ex. gr. IV. 8: multos animi atque corporis <dolores> uno dolore] *ita* *ego*; animi atque corporis multos uno dolore *h*; est autem haec etiam lectio cod. Coloniensis (seu Basilicani Gulielmii), de quo in praef. ad Milonianam disputavi (3), de quo etiam multa habet in opere laudato ipse Clarkius qui primus hunc Harleianum contulit eundemque esse ac Coloniensem Gulielmii deperditum demonstravit; hoc igitur loco lectio Coloniensis cod. (apud Halmium in adparatu) est haec: *multos animi atque corporis uno dolore*; ceteri vero: *multas uno dolore animi atque corporis*; quae lectio est manifesto corrupta; eam vero Clarkius sequitur, sic tamen emendatam: *multas uno dolore animi atque corporis* <miserias>; — an recte, viderint doctiores (4).

De ceteris mss. quibus Halmius suum amplissimum criticum

(1) *Anecdota Oxoniensia, Class. Series* part VII. Oxford 1892.

(2) Clark, op. cit., p. xxvi sq.

(3) Corpus Paravianum, Vol. 8.

(4) Conplures lectiones cod. Coloniensis attulit Halmius ex edit. Graevii, quae fere eaedem sunt in Harleiano textu quem Clarkius protulit. Cfr. ex. gr. Cat. IV. 24: defendere et per se ipsum praestare possit  $\alpha\beta\gamma$ ; def. et per se ips. praestare quoad possit *h et Colon.* (V. app. crit.).

commentarium instruxit, recentioribus scilicet deterioribusque, nihil hic addam, nihilque ex iis in criticam meam appendicem derivandum existimavi, cum lectiones horum librorum, ut animadvertit Mueller in sua praef. « editoris operam onerent magis quam sublevent ».

De editionibus parum sane est mihi dicendum; praeter integram varietatem edit. principis Romanae a. 1471 (*Al.*), quae ut supra memoravi, in textu Catilinariorum orationum per innumera additionum mutationumque arbitria foedissime debacchatur, pessimorum manuscriptorum deformitates fere omnes accipiens, addidi in critica appendice selectas lectiones Lambiniana (1566) et Orelliana prioris, item varietatem integram editt. C. Halmii, C. F. W. Muellera et A. C. Clarkii.

Scribebam Augustae Taurinorum in Gymnasio  
Valsalicensi apud aedem S. cti Ioannis Ev. tae  
Nonis Augusti a. MCMXIX.

S. COLOMBO.

DE ARGUMENTO ET PARTITIONE  
ORATT. IN CATILINAM.

*I Orat.* — L. Sergius Catilina, qui ut consul fieret in annum 64 consules L. Cottam et L. Torquatam interficere temptaverat, consulatum denuo petivit in a. 63; at hoc anno optimatum auxilio consul fuit M. Tullius Cicero cum C. Antonio. Quare L. Catilina, qui iam diu rebus novis studebat multosque sibi spe praeniorum et divitiarum devinxerat, coniurationem fecit contra rem publicam. Coniuratorum consilia ad consulem Ciceronem delata sunt, qui de hac re ad senatum retulit, factumque est senatus consultum uti viderent consules ne quid resp. detrimenti caperet. Interea, Catilina consulatum in a. 62 adfectante, consules in hunc annum designati sunt Decius Silanus et L. Murena; tum ille rem conficere properat: nuntios mittit per Italiam ad excitandos agrestes et adseclas undique conligendos; C. Manlium, qui sub Sulla stipendia meruerat, Faesulas in Etruriam mittit ad copias instruendas exercitumque comparandum. Deinde ipse Romae VIII Id. Novembr. noctu convocat coniuratos in domum M. Porci Lecaе, omnia quae ad civitatem evertendam pertinerent constituit; duos equites rom. etiam mittit Ciceronis domum ad consulem interficiendum, cum mane eum quasi salutatum, conventuri essent. Quae omnia Cicero cum statim cognovisset, domum praesidiis munivit et die proximo, qui fuit VII Id. Nov., senatum in aedem Iovis Statoris convocavit. Quo cum ipse Catilina convenisset, Cicero in eum orationem habuit, quam postea scriptam edidit.

Igitur oratio haec est invectiva. Deest *exordium*, cum statim orator in adversarium insurgat nomine adpellans eumque sceleris evertendae patriae coarguens. Cum vero finis totius orationis huius sit senatum edocere de nefariis Catilinae inceptis contra rempubl. atque huius scelera in lucem proferre, coniungitur cum invectiva etiam *narratio* rerum ab adversario nuperrime gestarum et *demonstratio* Catilinam esse virum scelestum et turpem, immo publicum hostem, dignum sane in quem pro communi civium salute animadvertatur.

Itaque I oratio sic dividi potest:

a) Invectiva de inprudencia Catilinae, de eius coniuratione patefacta ceterisque patriae internis hostibus, in quos iam pridem animadversum fuerat §§ 1-6.

b) Narratio rerum quas Catil. proxime ad rem p. evetendam paraverat 7-10.

c) Digressio de auxilio deorum in tutanda re p. et prosecutio invectivae cum enarratione omnium Catil. scelerum publicorum ac domesticorum 11-17.

d) Ethopoeia, qua inducitur patria ad Catilinam alloquens eumque obiurgans § 18.

e) Prosecutio invectivae: Catil. ab omnibus uti hostis habetur; senatus eum eiecturus est; orator obtestatur adversarium ut exeat e civitate 19-27 a.

f) Orator de se ipso; per ethopoeiam denuo inducit patriam ad se alloquentem indignantemque quasi Catilinae sceleribus nimia lenitate pepercerit 27 b-29; Respondit orator sese hactenus lenitati indulgisse permisisseque ut Catil. incolumis ex urbe egredi posset, ut etiam ii qui nondum crederent coniurationem in rem p. factam esse, certissimum de hac re argumentum perspicerent. cum viderent Catilinam copias suas contra urbem admoventem 30-31.

g) Epilogus: discernendos esse improbos hostesque patriae. Invocatio in Iovem ut urbem tueatur 32-33.

*II Orat.* — Postquam Cicero Catilinam publice in Senatu accusavit, is egressus est ex urbe et ad Manliana castra se contulit. Itaque postero die, qui fuit V Id. Novembr., Cicero ad populum pro contione allocutus est; ea vero de quibus tunc ad Quirites egit, postea rhetorico more ordinata in eam orationem composuit orator, quae nunc oratio II in Catilinam habetur. Argumentum perquam simplex est; orator Catilinae egressionem populo denuntians, summo opere gratulatur, quod infestissimus rei p. hostis tandem abierit resque eo pervenerit, ut nemini iam dubium esse possit, coniurationem nefariam in patriam ab eo fuisse conflata. Deinde monet orator populum permultos adhuc Catilinae adseclas adsentatoresque in civitate permansisse deque his disserit eos dispertiens in quinque genera; hos autem vehementer admonet, ne quid in civium perniciem temptent: se consulem, senatum, cives denique omnes sedulo vigilare ad communem salutem libertatemque tuendam.

Partes huius orationis sunt:

a) Exordium: orator gratulatur de excessu Catilinae, quia haec res rei p. populoque Rom. saluti sit futura 1-2.

b) Refutatio sententiae eorum qui consulis nimiam in Cat. lenitatem exprobrabant 3-6.

c) Egressio de sceleribus Catil. eiusque sociorum 7-11.

d) Refutatio sententiae eorum qui consulis nimiam severitatem condemnabant, cum Cat. in exilium eiecisset; quibus demonstrat orator se illum non eiecisse, sed eum sponte evasisse scelerum conscientia ductum bellumque aperte in patriam excitaturum 12-16.

e) Ea quae secuntur in describendis moribus civitatis versantur; loquitur orator de iis qui, Catilinae adsentientes, in civitate remanserant, rebus novis studentes sive aeris alieni magnitudine (17-18), sive potestatis adfectatione (19), sive quia veteres Sullae adseclae essent (20), sive turbulentis moribus, parricidae, sicarii, facinerosi (21), sive aleatorum, adulterorum, impudicorum greges (22-23).

f) Epilogus, quo orator hortatur cives ne horum omnium rei p. hostium insidias pertimescant, urbem imperiumque fortiter tueantur (24-26); deinde severitatem consulis iis minitatur qui coniurationis participes adhuc in urbe remanerent, civitatemque deorum immortalium numini commendat (27-29).

*III Orat.* — Eiecto Catilina, Cicero summo opere custodiendae civitati incumberebat. Eo tempore P. Lentulus, Sura cognomine, qui coniuratis maxime favebat, P. Umbreno cuidam mandat, uti legatos Allobrogum accersat eosque inpellat ad societatem belli, quod Catilina et Manlius parabant. Cum legati rem Q. Fulvio Sangae aperuissent, per hunc Cicero omnia scivit. Itaque legatos convenit eisque suasit, uti mandata litterasque acciperent sibique traderent, ceterum, coniurationis studium quam maxime simulant ad decipiendos coniuratos. At postea cum scivisset Cicero legatos profecturos domum cum quodam Volturcio Crotoniensi, cui Lentulus litteras ad Catilinam dederat, statim L. Val. Flacco et C. Pomptino praetoribus imperat, ut cum forti armatorum manu Allobroges atque Volturcium ad Pontem Mulvium per insidias comprehenderent, litterasque siquae sint, eripiant. Quod cum factum esset, Allobroges Romam perducti et a Cicerone interrogati rem omnem patefaciunt: principes coniuratorum no-



minant Cethegum, Statilium, Gabinium, Lentulum, Ceparium. Hos Cicero comprehendi iubet, litteras demonstrat et ad confessionem criminis unumquemque inpellit. Deinde III Non. Decembr. senatum mane convocat in aedem Concordiae, coniuratos denuntiat, indicia omnia adfert, sententiam quaerit. Senatus iubet Lentulum ceterosque in custodiam tradi, praemia legatis Allobrogum danda statuit, supplicationem dis immortalibus Ciceronis nomine decernit. Eodem die sub noctem Cicero in contione populum allocutus est, ea pertractans ex quibus oratio constat quae nunc III in Cat. habetur.

Haec autem sic dividi potest:

a) Exordium, quo orator gratulatur sibi ipse de re bene gesta ad salutem rei p. 1-3 a.

b) Narratio de legatis Allobrogum ad Pontem Mulvium per insidias comprehensis, de litteris interceptis, de reis confitentibus deque sententia senatus 3 b-16.

c) Excursus de moribus Catilinae 16-17.

d) Item excursus quo orator suam operam ad salutem rei p. extollit, sese comparat cum ceteris civibus de re p. optime meritis, prodigia et signa deorum commemorat ad coniurationem conflata atque patefactam pertinentia, laudat deorum providentiam in tutanda re p. 18-22.

e) Epilogus; orator hortatur cives ad rite placandos venerandosque deos (23); comparat coniurationem cum ceteris civilibus bellis atque dissensionibus (24-25), confirmat se duce omnium maximam rei p. cladem esse sublatam, seque ob eam rem memoriae civium sempiternae commendat (26-29).

*IV Orat.* — Cicero Nonis Decembr. senatu in aedem Iovis Statoris convocato, de poena coniuratis inroganda patrum sententias quaesivit. Duae sententiae propositae sunt, inter quas patres incerti haerebant: altera D. Silani qui coniuratos morte multandos esse contendebat; altera vero C. Caesaris, exsilium publicationemque honorum proponentis. Itaque Cicero, antequam ceteri sententiam rogati verba fecerunt, orationem habuit ut senatum ad maximam severitatem revocaret. Postea, cum Cato vehementer ad sententiam D. Silani accessisset, coniurati damnati sunt capite, nocteque insequenti ea res Ciceronis iussu peracta est. Catilina in Agro Pistoriensi anno sequenti (62) a Petreio

C. Antonii proconsulis legato bello caesus est; ipse cum Manlio in pugna mortem obiit. Ea autem quae tunc Cicero in Senatu dixit, materiam praebent ei, quae nunc IV in Cat. est, orationi; quae sic dividi potest.

a) Exordium. Orator gratias agit senatui propter patrum erga se benivolentiam, gratulatur de salute rei p.; eos monet ut patriae prospiciant potius quam ipsi consuli, cum coniurationis procella nondum sedata sit; ne quod simile malum in futurum paretur, providendum esse dicit auferendis morte reis, qui in custodia tenebantur 1-5.

b) Expositio duarum sententiarum, D. Silani de coniuratis morte damnandis, C. Caesaris de isdem exsilio multandis bonisque eorum publicandis (6-8); orator Caesaris sententiam caute leniterque refutandam assumit, innuens in coniuratos iam capitalem sententiam praeiudicatam esse per ea quae senatus duobus ante diebus peregisset; ceterum sententiam Caesaris sibi favere eo quod consulem adversariorum invidia liberaret; sibi tamen invidiam libenter tolerandam esse pro patriae salute; neque legem Semproniam obesse quominus publici hostes plecterentur: ceterum ipsum latorem Semproniae legis iussu populi poenas rei p. dependisse 6-10.

c) Demonstratio, qua confirmatur Silani sententiam non esse ob crudelitatem reiiciendam; nam tunc crudeles sunt cives in patriam, cum patriae hostes morte non damnant. Hanc probationem extendit orator describendo magnitudinem coniurationis, scelerata consilia Catilinae eiusque sociorum de re publica evertenda, urbe incendenda, civium infinita strage conficienda ipsoque imperio delendo 11-13.

d) Excursus, quo orator confirmare studet animos eorum qui falsis rumoribus decepti, timebant ne occisis coniuratis magni tumultus in civitate exorerentur, demonstratque sibi satis esse praesidi ad urbem tutandam; ceterum se ad omnia pro civium salute esse paratum 14-19.

e) Item excursus de se ipso: si adversarii quos est suscepturus plus valuerint quam senatus rei que p. dignitas, sese non timere mortem, bona conscientia fretum, gloria sibi parta contentum, quae quidem cum Scipionis aliorumque clarorum virorum sit comparanda 20-22.

f) Epilogus, quo orator nomen suum memoriae posterorum, parvum filium autem patribus patriaeque commendat, hortaturque patres ut de rei p. salute diligenter fortiterque decernant.

SCHOLIA CLUNIACENSIA  
IN MARG. COD. HOLKHAMICI ADSCRIPTA

(*cf.* W. PETERSON, *Collations, etc.*, p. LVI ss.).

*in I orat. in Cat.*

I. 33 *statorem*] confirmatorem.

*in II orat.*

II. 1 *furentem*] bene posuit *furentem*..... enim saepe speciem gerit quae ra..... fulcitur audacia. Ergo qui audacia..... cum effrenatus et praiceps est et rati..... de se seritur (deseritur?) sui ruinam inpetus constet.

ibid. *ieicimus*] metuens ne asperius populus romanus sumeret eiectum esse Catilinam posteaquam eiectum dixit intulit leniorem. eicitur invitus emittitur cupiens.

ibid. *comparabitur*] disponitur praeparatur.

ibid. *motus est*] victus est cessit et est metafora (?) exercitiis in se concurrentibus quorum..... validior dum loco cedit inferiore se fassus..... videtur recusare certamen.

ibid. *perdidimus hominem*] perditum fecimus ut ipse pro Deiotaro « di te perdunt fugitive ».

II. 2 *adflictum et profligatum putatis*] adflictio est in praesenti profligatio tenditur..... futurum ut sit profligatio velut (velud *cod.*) perennis in eo qui..... adficitur cruciatu (cruciatu *cod.*).

ibid. *evomuerit*] metafora ab his qui[dem] (qui dum?) cruditate opprimuntur vomitu adsolent liberare.

II. 4 *quem amare in praetexta calumnia coeperat*] praetextatam aliqui legunt calumniam non praetextam et habent rationem: aetas enim habens praetextam *praetextata* aetas dicitur non aetas praetexta[ta], ut mulier tunicam habens tunicata mulier dicitur, non tunica mulier. Quod autem dicit calumniam hoc ostendit puerili aetate Tongilium tam certae infamiae tamque aperti fuisse dedecoris ut si quis ei adhaeret etiamsi carere crimine non carere suspitione cogitur. Tempore Tongilium amare Catilina coepit quo amanti ignominiosa esset cupiditas quae in aetatem lubricam caperetur. Sed certior intellectus est si praetextam calumniam sumpseris. Toga enim aut pura est aut praetexta id est aut toga

aut praetexta toga. Praetexta igitur dixit et cum toga inferre debuerit paraprosdociam calumniam intulit ut tum (cum?) diciturum crederes praetextam togam dixerit praetextam calumniam.

II. 5. *qui fulgent purpura*] qui purpura utuntur solito purpu.... da gere.....

*in III orat.*

III. 15. *C. Mario clarissimo viro*] Gaius Marius consul cum praecepisset senatui curam gerere consules debere neque (ne quid?) caperet respublica detrimenti, quamquam de Gaio Glaucia nihil esset nominatim decretum, praetorem tamen eum interemit, nec exspectavit ut tunc eum cum se magistratu abdicaret occideret.

III. 24 *L. Sulla P. Sulpicium oppressit*] Publius Sulpicius tribunus plebi legem tulit ut Mitridaticum bellum quod Syllae fuerat destinatum ad Marium transferretur. Quare (quae *cod.*) orta seditio est in qua Publius Sulpicius a Syllanis occisus est Marius vero fugatus ex urbe.

*in IV orat. Haec scholia in IV orat. exstant etiam in marg. cod. Ambros. C 29 inf. amplius quidem correctiusque descripta; ego textum eorum ex hoc cod. deprompsi, conlatis his quae a Baierero disputata sunt in Philolog. XX (1863) pp. 336 s.*

IV. 2 *consularibus auspiciis*] cum enim omnes magistratus auspiciato crearentur tum maxime consules certorum auspiciorum ritu designabantur.

*ibid. sella curulis*] omnes magistratus quicumque patricii essent curules (camiles *cod.*) dicebantur ut consul et pars patriciorum nam pars de plebeis (depleis *cod.*) erant (erat *cod.*) ediles etiam curulis. Nam alii itidem plebei erant. Sella dicebatur curulis qua (quia *cod.*) curules (carolis *cod.*) magistratus id est patricii (piã *cod.*) utebantur (nitebantur *cod.*).

IV. 4 *non Ti. Gracchus*] Tiberius Gracchus tribunus plebi seditiosissimus studio repetendi tribunatus multa commisit audacter eoque poenas (penas *cod.*) luit. Sed (set *cod.*) licet alia maiora commiserit delegit orator quod levius erat ut esset quo coniuratorum spes (sp̄s) videretur audacior (audacior).

*Praecedentia scholia in IV orat. desunt in Holkhamico cod. quia mutilus est. (Vide Praef.).*

IV. 9 *et cognitore*] *cognitor* id est defensor et quasi procurator et patronus eius quam laudo sententiae. *Cognitor* autem procurator erat qui adesset praesenti.

IV. 10 *abesse non neminem*] quosdam significat adsentatores coniuratorum. Erant autem Clodius Piso et Gabinius qui in senatum venire noluerunt ne quod in coniuratos supplicium exprimere cogerentur, quos scilicet adsentatores fuisse Catilinae certissimum est.

ibid. *legem Semproniam*] quam *Semproniam* (*Sempronius*?) tulerat *Gracchus* ut ne quis in civem Romanum capitalem sententiam diceret.

---

#### ARGUMENTUM SCHOLIASTAE GRONOVIANI AD III ORAT. IN CATIL.

Deprehensi sunt coniurati ad pontem Mulvium, deducti ad senatum. *Vulturcius* cum litteris et *Galli* sollicitati ad hoc bellum, qui tum forte legati venerant Romam, deprehensi sunt. Omnia celebrata sunt in senatu; purgatus est ipse *Cicero*. Novimus enim quia propter invidiam sedandam processit ad populum et allocutus est: iam ergo purgatus est, iam non timet. Narrat modo populo quid actum sit in senatu vel insultat, [tamen in hac] In hac oratione brachylogia [haec arte] utitur. [Quid actum sit in senatu narrat].

---

#### ARGUMENTUM SCHOLIASTAE GRONOVIANI AD IV ORAT. IN CATIL.

Hic liber de poena coniuratorum agit. Et ausi sunt plerique commentatores negotialem dicere; ubi enim de qualitate poenarum quaeritur negotialis status est; sed accidens cum..... melius est ut dicas demonstrationem esse. Status enim negotialis est ubi intentio et depulsio est. Nihil est tale. Quo modo potest esse negotialis? Magis demonstrationis partem esse scilicet orationem debemus dicere. Secunda denique actio secundi diei actio est.

Nam cum relatum esset ad senatum ante, et more omnium interrogati essent sententias consules designati, prior interrogatus est Silanus consul designatus. Morte multavit coniuratos. Interrogatus post eum Caesar, dissuasit. Nequid Caesaris sententiam solvit Cato; nam postea Cato solvit sententiam Caesaris. Sed Cicero ante retulit, et sic auctoritas crevit Catonis post Ciceronis relationem. Denique consul non debet referre nisi quod rei deprehensi sunt: poenam statuite; duae dictae sententiae sunt: poenam eligite. Sed laborat orator occidendos esse quantum potest, et suadet aliud agendo [quantum potest]. Laudando vituperat eius sententiam. Sed quoniam illa sententia crudelior est morte multari, laborat ostendere crudeliorem esse sententiam Caesaris quam Silani. Deinde plerique timebant ad gratiam Ciceronis iudicare, ne ipsis negotium fieret, quia contra leges occidebantur rei. Lex enim vetabat Sempronia. Timebat ergo ne ad gratiam suam non damnarentur. Dicebant enim: quam necessitatem habet Cicero? quid est hoc? si non occiderit periculum est civitati, si occiderit contra leges facit. Ergo omnes sive parcendo Ciceroni [parcebant coniuratis] sive vituperando crudeliorem sententiam, parcebant coniuratis. Debet ergo orator ostendere se securum esse adversus omne periculum, ne contra gratiam ipsius parcant, et illam lenem sententiam, quae morte multavit.

EXEMPLA ENARRATIONIS SCHOLIASTAE  
GRONOVIANI IN II ORAT.

[deest enarr. in I orat. et argum. ad I et II].

II. 16 *quamquam isti qui Catilinam Massiliam*] massilienses decreverant ut quicumque coniuratione damnatus esset, expelleretur moenibus ipsorum, nullum susciperent ad exsilium, aut, si vellet ire, occideretur. *apud Massilienses*] Ideo ergo dixit: *non tam hoc queruntur* quam verentur. Alii simpliciter exponunt: timent, inquit, ne magis vadat ad exsilium quam ad castra, neve gravatus a consule mutaverit propositum et ad exsilium vadat, non ad bellum.

II. 24 *cohors praetoria*] praetoria cohors dicitur quae circa praetorem facit..... Dixit genera et ostendit unde vel ex quibus constat exercitus Catilinae. Iam id laborat ne timeat bellum

populus Romanus, ut desperent aliquid a Catilina fieri posse; nam si desperaverit, nemo se iungit.

*in III orat.*

III. 24 *superavit postea Cinna cum Mario*] Sulpicius tulit legem ut tolleretur Mithridatica provincia Sullae et daretur Mario. Iratus Sulla adduxit exercitum, occidit Sulpicium. Marius latuit in Minturnensibus paludibus. Inde reperta illi navis est et fugit ad Africam: illic latuit. Fecit Sulla duos consules, Cinnam et Octavium; iure iurando astrinxit eos ut nullus contra acta Sullana faceret. Discessit. Coepit Cinna de libertinorum suffragiis agere. Octavius cum senatu contra ipsum habuit (agit?): ortum est bellum civile; expulit Octavius. Cinna expulsus corrupit milites, pretio collegit exercitum, misit ad Marium in Africam. Composuit legiones solutis ergastulis et venit. Tum occisus est Octavius, et occisus Antonius orator, Crassi, Catuli, ipsa lumina civitatis. Nuntiatum est Sullae. Adduxit exercitum et iterum ultus est mortem nobilium. Ille delevit partes Marianas. Tunc Marius moritur sua sponte. Post Sullae autem interitum, facti sunt duo consules Catulus et Lepidus. Lepidus volebat infringere acta Sullana, Catulus defendebat: orta sunt bella civilia. Primum bellum ergo civile fuit inter Sullam et Sulpicium; secundum [bellum] inter Octavium et Cinnam; tertium inter Cinnam (*sic*) et Marium; quartum inter Sullam et Marianos; quintum bellum inter Lepidum et Catulum. Ut ergo gravius hoc bellum ostendat civile, enumerat omnes qui bella gesserunt civilia.

*in IV orat.*

IV. 10. *Lex Sempronia*] iniussu populi non licebat quaeri de capite civis Romani. Quintus Metellus, in quem postea dixit [et est Metelliana oratio] superiore die, cum deprehensi essent coniurati et adducti, omnia decrevit de coniuratis. Laudavit Ciceronem, cetera perfecit (patefecit?) quae deberet facere summus orator. Venit ut sententiam diceret de civibus Romanis, et noluit venire ad senatum, et coepit velle inimicis Ciceronis favere quasi pro civibus Romanis; hunc infamat laudando Caesarem. Ecce, inquit, Caesar vere popularis, videlicet qui sic fecit pro populo, ut consuleret saluti populi Romani. Quid est popularis? saluti populi Romani consulentem accipimus, nec popularem seditiosum sed popularem populo consentientem.

ibid. *non neminem*] Quintum Metellum dicit. Obligat illum.

ibid. *is et nudius tertius cives Romanos dedit*] Ad invidiam coniuratos cives Romanos modo dicit. Vult ostendere quia et C. Caesar contra legem Semproniam facit. Quamquam enim non occidebat, tamen sententiam dicit de capite civium Romanorum. Vult ostendere et Silani sententiam et Caesaris capite punire; sed Caesaris sententia iniussu populi condemnat cives Romanos. Laudat ergo Caesarem, et ostendit ipsum contra legem esse.

IV. 11. *purpuratum*] purpurati dicuntur satellites maiores circa tyrannum, qui sunt eodem loco quo tyranni, ad fallendum si quis forte veluisset occidere.

IV. 12. *misera atque miseranda*] multa sunt misera, sed non sunt miseranda. Ut, si torqueatur homicida, miser est quidem, sed non est miserandus; innocens si torqueatur, et miser et miserandus.

IV. 13. *nisi vero L. Caesar*] Flaccus occisus est cum liberis; huius nepos fuerat L. Caesar [nepos Flacci] cuius soror nupta fuerat Lentulo. L. Caesar iratus in senatu « ecce, dixit, qui vivit et habet sororem meam in matrimonio. Avus meus iussu consulis occisus est, et iste vivit ». Avus Fulvius Flaccus.

ibid. *sororis suae*] Uxoris Lentuli.

*avum suum*] Flaccum.

*iussu consulis*] Opimii.

*legatum missum*] de Aventino in Capitolium.

*largitionis voluntas*] propter leges agrarias.



---

## TESTIMONIA

CIC. *ad Att.* 2, 1, 3 (*de oratt. consularibus quas ad Atticum se missurum pollicetur. Haec epistola anno 60 a. Chr. n. conscripta est*). Oratiunculas autem et quas postulas et plures etiam mittam, quoniam quidem ea quae nos scribimus adulescentulorum studiis excitati te etiam delectant. Fuit enim mihi commodum, quod in iis orationibus quae Philippicae nominantur enituerat civis ille tuus Demosthenes, et quod se ab hoc refractariolo iudiciali dicendi genere abiunxerat ut σεμνότερός τις καὶ πολιτικώτερος videretur, curare ut meae quoque essent orationes quae consulares nominarentur. Quarum una est in senatu Kal. Ianuariis, altera ad populum de lege agraria, tertia de Othone, quarta pro Rabirio, quinta de proscriptorum filiis, sexta cum provinciam in contione deposui, septima cum Catilinam emisi, octava quam habui ad populum postridie quam Catilina profugit, nona in contione quo die Allobroges indicarunt, decima in senatu Nonis Decembribus.

SALLUST. *Catil.* 31 (*de I orat.*). Postremo dissimulandi causa aut sui expurgandi, sicut iurgio lacessitus foret (Catilina) in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive praesentiam eius timens sive ira conmotus, orationem habuit luculentam atque utilem rei publicae, quam postea scriptam edidit.

ID., *ibid.* 50 (*de IV orat.?*) Consul ubi ea parari cognovit, dispositis praesidiis ut res atque tempus monebat, convocato senatu refert quid de iis fieri placeat qui in custodiam traditi erant; sed eos paulo ante frequens senatus iudicaverat contra rem publicam fecisse. Tum D. Iunius Silanus primus sententiam rogatus etc.

PLUT., *Cic.* 16 (*de I orat.*). Προελθὼν δ' ὁ Κικέρων ἐκάλει τὴν σύγκλητον εἰς τὸ τοῦ Στησιίου Διὸς ἱερὸν ὃν Στάτωρα Ῥωμαῖοι καλοῦσιν, ἰδρυμένον ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, πρὸς τὸ Παλάτιον ἀνιόντων. Ἐνταῦθα καὶ τοῦ Κατιλίνα μετὰ τῶν ἄλλων ἐλθόντος ὡς ἀπολογησομένου, συγκατίσαι μὲν οὐδεὶς ὑπέμεινε τῶν συγκλητικῶν, ἀλλὰ πάντες ἀπὸ τοῦ βᾶθρου μετήλθον. Ἀρξάμενος δὲ λέγειν ἐθορυβεῖτο, καὶ τέλος ἀναστὰς

ὁ Κικέρων προσέταξεν αὐτῷ τῆς πόλεως ἀπαλλάττεσθαι· δεῖν γάρ, αὐτοῦ μὲν λόγους, ἐκείνου δ' ὄπλους πολιτευομένου, μέσον εἶναι τὸ τεῖχος.

Id., *ibid.* 19 (*de III orat.*). Ἦδη δ' ἐσπέρας οὔσης, καὶ τοῦ δήμου περιμένοντος ἀθρόου, προσελθὼν ὁ Κικέρων καὶ φράσας τὸ πρᾶγμα τοῖς πολίταις, καὶ προπεμφθεὶς, παρήλθεν εἰς οἰκίαν φίλου γειννιῶντος κτλ.

Id., *ibid.* 20 (*de IV orat.*). Τῇ δ' ὑστερατᾶ γενομένων ἐν συγκλήτῳ λόγων περὶ τιμωρίας τῶν ἀνδρῶν, ὁ πρῶτος ἐρωτηθεὶς γνώμην Σιλανός, εἶπε τὴν ἐσχάτην δίκην δοῦναι προσήκειν ἀχθέντας εἰς τὸ δεσμοτήριον. . . *ibid.* 21. Ἐπεὶ δ' οὖν ἡ γνώμη περιῆλθεν εἰς αὐτὸν, ἀναστάς (Γαῖος Καῖσαρ) ἀπεφώνησε μὴ θανατοῦν τοὺς ἀνδρας, ἀλλὰ τὰς οὐσίας εἶναι δημοσίας, αὐτοὺς δ' ἀπαχθέντας εἰς πόλεις τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν ξοκῆ Κικέρωνι τηρεῖσθαι δεδημένους. . . Οὔσης δὲ τῆς γνώμης ἐπεικοῦς καὶ τοῦ λέγοντος εἰπεῖν δυνατωτάτου, βροπὴν ὁ Κικέρων προσέθηκεν οὐ μικράν. Αὐτὸς τε γὰρ ἀναστάς ἐνεχείρησεν εἰς ἐκάτερον, τὰ μὲν τῇ προτέρῃ, τὰ δὲ τῇ γνώμῃ Καίσαρος συνειπῶν.

CASSIUS DIO XXXVII, 35, 4 (*de IV orat.*?)..... αὐτὸς δὲ (ὁ Κικέρων) ἐν τούτῳ τὴν βουλήν ἤθροισε καὶ σφᾶς συνταράξας τε καὶ ἐκφοβήσας ἔπεισε θάνατον τῶν συνειλημμένων καταγνῶναι.

APPIAN., *Bell. civ.* II, 5, 17 (*de IV orat.*?)... ὣν ὁ Κικέρων πυθόμενος ἐξέδραμεν ἐκ τοῦ βουλευτηρίου καὶ διαθεὶς ἐς τὰ ἐπίκαιρα φύλακας ἐπανήλθε καὶ τὴν γνώμην ἐπετάχυνε. Σιλανός μὲν δὴ πρῶτος ἔλεγεν κτλ.

DIOD., *fragm.* I. XL. 5 a (*de I orat.*?) Ὁ δὲ Μάρκος Κικέρων ὁ ὕπατος λόγον διετίθετο περὶ τῆς προσδοκωμένης ταραχῆς. Καὶ κληθέντος Κατιλίνα καὶ τῆς κατηγορίας κατὰ πρόσωπον γινομένης, ὁ Κατιλίνας κατ' οὐδένα τῶν τρόπων ἔφησεν ἑαυτοῦ καταγνώσεσθαι φυγὴν ἐκούσιον καὶ ἄκριτον. . .

M. TULLI CICERONIS  
IN L. CATILINAM



---

## ORATIO PRIMA

### HABITA IN SENATU.

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia <sup>1</sup> nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem [tuam] non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consili ceperis quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus haec <sup>2</sup> intellegit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consili particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. Nos autem fortes viri satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitamus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem quam tu in nos omnes iam diu machinaris. An vero vir amplis- <sup>3</sup> simus P. Scipio pontifex maximus, Ti. Graecum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit, Catilinam orbem terrae caede atque

incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave, non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam senatus uti <sup>2</sup><sub>4</sub> L. Opimius consul videret ne quid res publica detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus, occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors ac rei publicae poena remorata est? At vero nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim eius modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis non dissolutum videri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. <sub>5</sub> Castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata, crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videtis intestinam

aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi ne non hoc potius omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. Tum denique interficere, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit qui id non iure factum esse fateatur. Quam 6  
diu quisquam erit qui te defendere audeat, vives, et vives ita ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod iam 3  
amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis [tuae] potest, si inlustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae iam mecum licet recognoscas. Memi- 7  
nistine me ante diem XII Kalendas Novembris dicere in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu caedem te optimatum contulisse in ante diem V Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num

infitiari potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rem publicam non potuisse, cum tu discessu ceterorum nostra tamen qui remansissemus caede contentum te esse dicebas? Quid? cum te Praeneste Kalendis 8 ipsis Novembribus occupaturum nocturno inpetu esse confideres, sensistin illam coloniam meo iussu meis praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas quod *non* ego non modo audiam sed etiam videam planeque sentiam.

4 Recognosce mecum tandem noctem illam superiorem; iam intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. Dico te priore nocte venisse inter Falcarios — non agam obscure — in M. Laecae domum; convenisse eodem conplures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? Convincam, si negas. Video enim esse hic in senatu quosdam qui tecum 9 una fuerunt. O di immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rem publicam habemus? Hic, hic sunt in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent. Hos ego video consul et de re publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero! Fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina, distribuisti partes Italiae, statuisti quo quemque proficisci placeret, delegisti quos Romae relinqueres, quos tecum educeres, descripsisti urbis partes ad incendia, confirmasti te ipsum iam esse exiturum, dixisti paulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo



equites Romani, qui te ista cura liberarent et se illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lecto interfecturos esse pollicerentur. Haec ego omnia vixdum 10 etiam coetu vestro dimisso conperi, domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi, exclusi eos quos tu ad me salutatum mane miseras, cum illi ipsi venissent quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram. Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: 5 egredere aliquando ex urbe; patent portae, proficiscere. Nimum diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos, si minus, quam plurimos; purga urbem. Magno me metu liberaveris, modo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam. Magna dis inmortali- 11 bus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens iam effugimus. Non est saepius in uno homine summa salus periclitanda rei publicae. Quam diu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis nullo tumultu publice concitato; denique, quotienscumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magna calamitate rei publicae esse coniunctam. Nunc iam aperte rem publicam universam petis, 12 templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam totam ad exitium et vasti-

- tatem vocas. Qua re, quoniam id quod est primum, et quod huius imperi disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina rei publicae.
- 13 Quid est, Catilina? num dubitas id me imperante facere quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe iubet consul hostem. Interrogas me, num in exilium? Non iubeo, sed, si me consulis, suadeo.
- 6 Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? In qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum qui te non metuat, nemo qui non oderit. - Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret in fama? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore afuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum inlecebris inretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti?
- 14 Quid vero? nuper cum morte superioris uxoris novis nuptiis locum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibile scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris inmanitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum quas omnes proximis Idibus tibi inpendere senties: ad illa venio quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salu-

temque pertinent. Potestne tibi haec lux, Catilina, 15  
aut huius caeli spiritus esse iucundus, cum scias esse  
horum neminem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio  
cum telo, manum consulum et principum civitatis  
interficiendorum causa paravisse, sceleri ac furori tuo  
non mentem aliquam aut timorem tuum sed Fortunam  
populi Romani obstitisse? Ac iam illa omitto —  
neque enim sunt aut obscura aut non multa comissa  
postea — quotiens tu me designatum, quotiens  
vero consulem interficere conatus es! quot ego tuas  
petitiones, ita coniectas ut vitari posse non viderentur,  
parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi!  
Nihil agis, nihil adsequeris, neque tamen conari ac velle desistis. Quotiens iam tibi extorta 16  
est ista sica de manibus, quotiens excidit casu aliquo  
et elapsa est! Quae quidem quibus abs te initiata  
sacris ac devota sit nescio, quod eam necesse putas  
esse in consulis corpore defigere. Nunc vero quae 7  
tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non  
ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia,  
quae tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum.  
Quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post  
hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam,  
cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid? quod adventu tuo ista subsellia  
vacuefacta sunt, quod omnes consulares qui tibi persaepe  
ad caedem constituti fuerunt, simul atque adsedisti,  
partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt,  
quo tandem animo tibi ferendum putas? Servi mehercule mei si me isto 17  
pacto metuerent ut te metuunt omnes cives tui,

domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium quam infestis omnium oculis conspici mallet: tu, cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas quorum mentes sensusque vulneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui neque eos ratione ulla placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium sequere  
 18 nec vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur: 'Nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges et quaestiones verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen ut potui tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quicquid increpauerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam'. Haec si tecum, ut dixi,  
 8  
 19 patria loquatur, nonne inpetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid, quod tu te in custodiam dedisti, quod vitandae suspicionis causa ad M. Lepidum te habitare velle dixisti? A quo non

receptus etiam ad me venire ausus es, atque ut domi meae te adservarem rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse tecum, quia magno in periculo essem quod isdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti. A quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Metellum demigrasti, quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere qui se ipse iam dignum custodia iudicavit? Quae cum 20 ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam multis suppliciis iustis debitisque ereptam fugae solitudinique mandare? ‘Refer’ inquis ‘ad senatum’; id enim postulas et, si hic ordo placere sibi decreverit te ire in exsilium, obtemperatum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam ut intellegas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum 21 perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant, neque hi solum quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, cete-

rique fortissimi cives qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam ut te haec quae vastare iam pridem studes relinquentem usque ad portas prosequantur. Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat, tu ut umquam te corrigas, tu ut ullam fugam meditare, tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem di immortales donent! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recentis memoria scelerum tuorum, at in posteritatem inpendeat. Sed est tanti, dum modo [tua] ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revocarit. Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere, ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium; vix feram sermones hominum, si id feceris, vix molem istius invidiae, si in exsilium iussu consulis ieris, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum inopportuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta in pio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati, cui sciam pactam et constitutam cum

Manlio diem, a quo etiam aquilam illam argenteam quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa carere diutius possis quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam inpiam dexteram ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando quo te iam pridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna verum etiam spe derelictis conflata inproborem manum. Hic tu qua laetitia perfruere, quibus gaudiis exsultabis, quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! Ad huius vitae studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum verum etiam bonis otiosorum. Habes ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci, cum te a consulatu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id quod esset a te scelerate susceptum latrocinium potius quam bellum nominaretur. Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter quae dicam, et

10  
25

26

27

11

ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica loquatur: 'M. Tulli, quid agis? Tune eum quem esse hostem conperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatores servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed inmissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincla duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem te inpedit? mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos cives mortem multarunt. An leges quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero populo Romano refert gratiam qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiae metus, non est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda. An, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum?' His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum qui hoc idem sentiunt mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim si summi et clarissimi viri Satur-



nini et Gracchorum et Flacci et superiorum conplurium sanguine non modo se non contaminarunt sed etiam honestarunt, certe mihi verendum non erat ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae [mihi] in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime inpenderet, tamen hoc animo fui semper ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quamquam non nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea 30 quae imminent non videant aut ea quae vident dissimulent; qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt; quorum auctoritate multi non solum inprobi verum etiam inperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intellego, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore qui non videat coniurationem factam esse, neminem tam inprobum qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum conprimi posse. Quod si sese eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique conlectos naufragos adgregarit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis verum etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis 13  
31  
coniurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique

iactantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afficiantur, sic hic morbus qui est in re publica relevatus istius poena vehementius reliquis vivis ingravescet. Qua re secedant inprobi, secernant se a bonis, 32 unum in locum congregentur, muro denique, quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque quid de re publica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem ut Catilinae profectioe omnia patefacta, 33 lustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad inpium bellum ac nefarium. Tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo est constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperi vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis et homines bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

---

---

## ORATIO SECUNDA

### HABITA AD POPULUM.

Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, fu-<sup>1</sup>  
rentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae  
nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferro flam-  
maeque minitantem ex urbe vel eiecimus vel emisimus  
vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit,  
excessit, evasit, erupit. Nulla iam pernicies a monstro  
illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia con-  
parabitur. Atque hunc quidem unum huius belli do-  
mestici ducem sine controversia vicimus. Non enim  
iam inter latera nostra sica illa versabitur, non in  
campo, non in foro, non in curia, non denique intra  
domesticos parietes pertimescimus. Loco ille motus  
est, cum est ex urbe depulsus. Palam iam cum hoste  
nullo inpediente bellum iustum gerimus. Sine dubio  
perdidimus hominem magnificeque vicimus, cum  
illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium  
coniecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut <sup>2</sup>  
voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei  
ferrum e manibus extorsimus, quod incolumes cives,  
quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum  
maerore esse afflictum et profligatum putatis? Iacet  
ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque

abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe  
 ad hanc urbem quam e suis faucibus ereptam esse  
 2  
 3  
 luget: quae quidem mihi laetari videtur, quod tantam  
 pestem evomuerit forasque proiecerit. Ac si quis est  
 talis quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso in  
 quo exsultat et triumphat oratio mea me vehementer  
 accuset, quod tam capitalem hostem non comprehen-  
 derim potius quam emiserim, non est ista mea culpa,  
 Quirites, sed temporum. Interfectum esse L. Catilinam  
 et gravissimo supplicio adfectum iam pridem  
 oportebat, idque a me et mos maiorum et huius  
 imperi severitas et res publica postulabat. Sed quam  
 multos fuisse putatis qui quae ego deferrem non cre-  
 derent, quam multos qui propter stultitiam non  
 putarent, quam multos qui etiam defenderent, quam  
 multos qui propter improbitatem faverent? Ac si  
 illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem,  
 iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae  
 4  
 meae verum etiam vitae periculo sustulissem. Sed  
 cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum  
 probata, si illum, ut erat meritis, morte multassem,  
 fore ut eius socios invidia oppressus persequi non  
 possem, rem huc deduxi ut tum palam pugnare  
 possetis cum hostem aperte videretis. Quem quidem  
 ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse  
 timendum putem, licet hinc intellegatis, quod etiam  
 illud moleste fero quod ex urbe parum comitatus  
 exierit. Utinam ille omnes secum suas copias edu-  
 xisset! Tongilium mihi eduxit quem amare in prae-  
 texta coeperat, Publicium et Minucium quorum aes  
 alienum contractum in popina nullum rei publicae  
 motum adferre poterat; reliquit quos viros, quanto  
 3  
 5  
 aere alieno, quam valentes, quam nobiles! Itaque

ego illum exercitum prae Gallicanis legionibus et hoc dilectu quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno, conlectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, memento non tam exercitum illum esse nobis quam hos qui exercitum deseruerunt pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis quod quid cogitent me scire sentiunt neque tamen permoventur. Video cui 6 sit Apulia attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die; Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? Ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. {Quod exspectavi, 4 iam sum adsecutus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis; nisi vero si quis est qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rem publicam, 7

si quidem hanc sentinam urbis eiecerit! ] Uno me hercule Catilina exhausto levata mihi et recreata res publica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est, quod nefarium stuprum non per illum? Iam vero quae tanta umquam in ullo iuventutis inlecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amanti flagitiosissime serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo verum etiam adiuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum conlegerat! Nemo non modo Romae sed ne ullo quidem in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus adsciverit. Atque ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur, nemo in scaena levior et nequior qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus frigore et fame et siti et vigiliis perferendis fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. Hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum

flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae et tolerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedem, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt; res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa quae erat in abundantia libido permanet. Quod si in vino et alea comissiones solum et scorta quaerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris eructant sermonibus suis caedem bonorum atque urbis incendia. Quibus ego confido inpendere fatum aliquod et 11 poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus sed multa saecula propagarit rei publicae. Nulla enim est natio quam pertimescamus, nullus rex qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet, [intus insidiae sunt] intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum; quae sanari poterunt quacumque ratione sanabo, quae resecanda erunt non patiar ad perniciem civitatis manere.

Proinde aut exeant aut quiescant aut, si et in urbe  
 et in eadem mente permanent, ea quae merentur  
 6 exspectent. At etiam sunt qui dicant, Quirites, a  
 12 me eiectum in exsilium esse Catilinam. Quod ego  
 si verbo adsequi possem, istos ipsos eicerem qui haec  
 loquuntur. Homo enim videlicet timidus aut etiam  
 permodestus vocem consulis ferre non potuit; simul  
 atque ire in exsilium iussus est, paruit. Quin hesterno  
 die, cum domi meae paene interfectus essem, senatum  
 in aedem Iovis Statoris convocavi, rem omnem ad  
 patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venisset,  
 quis eum senator appellavit, quis salutavit, quis de-  
 nique ita aspexit ut perditum civem ac non potius  
 ut inportunissimum hostem? Quin etiam principes  
 13 eius ordinis partem illam subselliorum ad quam ille  
 accesserat nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego  
 vehemens ille consul qui verbo cives in exsilium eicio,  
 quaesivi a Catilina in nocturno conventu ad M. Lae-  
 cam fuisset necne. Cum ille homo audacissimus con-  
 scientia convictus primo reticuisset, patefeci cetera:  
 quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam  
 constituisset, quem ad modum esset ei ratio totius  
 belli descripta edocui. Cum haesitaret, cum teneretur,  
 quaesivi quid dubitaret proficisci eo quo iam pridem  
 pararet, cum arma, cum secures, cum fasces, cum  
 tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argen-  
 team cui ille etiam sacrarium [scelerum] domi suae  
 14 fecerat scirem esse praemissam. In exsilium eiciebam  
 quem iam ingressum esse in bellum videram? Etenim,  
 credo, Manlius iste centurio qui in agro Faesulano  
 castra posuit bellum populo Romano suo nomine  
 indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem  
 exspectant, et ille eiectus in exsilium se Massiliam,



ut aiunt, non in haec castra confert. O condicionem 7  
miseram non modo administrandae verum etiam  
conservandae rei publicae! Nunc si L. Catilina con-  
siliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debi-  
latus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, de-  
seruerit suos, consilium belli faciendi abiecerit, et ex  
hoc cursu sceleris ac belli iter ad fugam atque in  
exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis  
audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea dili-  
gentia, non de spe conatuque depulsus, sed indem-  
natus innocens in exsilium eiectus a consule vi et  
minis esse dicetur: et erunt qui illum, si hoc fecerit,  
non inprobum sed miserum, me non diligentissimum  
consulem sed crudelissimum tyrannum existimari  
velint! Est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae 15  
atque iniquae tempestatem subire, dum modo a  
vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum de-  
pellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dum modo  
eat in exsilium. Sed mihi credite, non est iturus.  
Numquam ego ab dis immortalibus optabo, Quirites,  
invidiae meae relevandae causa ut L. Catilinam ducere  
exercitum hostium atque in armis volitare audiat, sed  
triduo tamen audietis; multoque magis illud  
timeo ne mihi sit invidiosum aliquando quod illum  
emiserim potius quam quod eiecerim. Sed cum sint  
homines qui illum, cum profectus sit, eiectum esse  
dicant, idem si interfectus esset quid dicerent? Quam- 16  
quam isti qui Catilinam Massiliam ire dictitant non  
tam hoc queruntur quam verentur. Nemo est istorum  
tam misericors, qui illum non ad Manlium quam ad  
Massilienses ire malit. Ille autem, si me hercule hoc  
quod agit numquam antea cogitasset, tamen latro-  
cinantem se interfici mallet quam exsulem vivere.

8  
17 Nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in exsilium quam queramur. Sed cur tam diu de uno hoste loquimur et de eo hoste qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae, neque id qua re fieri non possit, si iam me audire volent, intellego. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae conparentur; deinde singulis medicinam consili atque  
18 orationis meae, si quam potero, adferam. Unum genus est eorum qui magno in aere alieno maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima — sunt enim locupletes — voluntas vero et causa inpudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis, et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim exspectas? bellum? quid ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putes? an tabulas novas? Errant qui istas a Catilina exspectant: meo beneficio tabulae novae proferuntur, verum auctionariae; neque enim isti qui possessiones habent alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia

possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur  
vota facturi contra rem publicam quam arma laturi.

Alterum genus est eorum qui, quamquam premuntur  
aere alieno, dominationem tamen exspectant, rerum  
potiri volunt, honores quos quieta re publica de-  
sperant, perturbata se consequi posse arbitrantur.  
Quibus hoc praecipendum videtur, unum scilicet et  
idem quod reliquis omnibus, ut desperent id quod  
conantur se consequi posse: primum omnium me  
ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae; deinde  
magnos animos esse in bonis viris, magnam concor-  
diam *in* maxima multitudine, magnas praeterea mi-  
litum copias; deos denique immortales huic invicto  
populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra  
tantam vim sceleris praesentes auxilium esse laturos.  
Quod si iam sint id quod summo furore cupiunt  
adepti, num illi in cinere urbis et in sanguine civium,  
quae mente conscelerata ac nefaria concupiverunt,  
consules se aut dictatores aut etiam reges sperant  
futuros? Non vident id se cupere quod, si adepti  
sint, fugitivo alicui aut gladiatori sit concedi necesse?  
Tertium genus est aetate iam adfectum, sed tamen  
exercitatione robustum; quo ex genere iste est Man-  
lius cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex  
his coloniis quas Sulla constituit; quas ego universas  
civium esse optimorum et fortissimorum virorum  
sentio, sed tamen hi sunt coloni qui se *in* insperatis  
ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentiusque  
iactarunt. Hi dum aedificant tamquam beati, dum  
praediis lectis, familiis magnis, conviviis adparatis  
delectantur, in tantum aes alienum inciderunt ut, si  
salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus:  
qui etiam non nullos agrestes homines tenues atque

9  
19

20

egentes in eandem illam spem rapinarum veterum inpulerunt. Quos ego utrosque in eodem genere praedatorum direptorumque pono, sed eos hoc moneo, desinant furere ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati ut iam ista non modo homines sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. Quartum genus est sane varium et mixtum et turbulentum; qui iam pridem premuntur, qui numquam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant, qui vadimoniis, iudiciis, proscriptione bonorum defetigati permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres quam infitiores lentos esse arbitror. Qui homines [primum] si stare non possunt, conruant, sed ita ut non modo civitas sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intellego quam ob rem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis quam si soli pereant arbitrentur. Quintum genus est paricidarum, sicariorum, denique omnium facinerosorum. Quos ego a Catilina non revoco; nam neque ab eo divelli possunt: et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi ut eos carcer capere non possit. Postremum autem genus est non solum numero verum etiam genere ipso atque vita quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu; quos pexo capillo, nitidos, aut inberbes aut bene barbatos videtis manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis; quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis expromitur. In his gregibus omnes alea-

tores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari neque saltare et cantare sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt. Qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum futurum. <sup>#</sup>Verum tamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Appenninum atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magno opere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus. Et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite, deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed si, omissis his rebus quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas quae inter se configunt contendere velimus, ex eo ipso quam valde illi iaceant intellegere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas,

illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitude; hinc continentia, illinc libido; [hinc] denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In eius modi certamine ac proelio nonne, si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? Quae cum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea dixi, vestra tecta vigiliis custodiisque defendite; mihi ut urbi sine vestro metu ac sine ullo tumultu satis esset praesidi consultum atque provisum est. Coloni omnes municipesque vestri certiores a me facti de hac nocturna excursionem Catilinae facile urbes suas finesque defendent; gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit, quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut eius omnes motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem <sup>27</sup> vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanserunt atque adeo qui contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina relictis sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit ut id quod latebat erumperet. Quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his

esse moriendum Nullus est portis custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, conivere possum; qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum sed vel inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt. Atque haec omnia sic agentur ut maximae res minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestae audaciae, si inpendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorumque poena vos omnes salvi esse possitis. Quae quidem ego neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt. Quos vos, Quirites, precari, venerari, inplorare debetis ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

13  
28

29





---

---

## ORATIO TERTIA

### HABITA AD POPULUM.

Rem publicam, Quirites, vitamque omnium ve-<sup>1</sup>  
strum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros<sup>1</sup>  
atque hoc domicilium clarissimi imperi, fortunatis-  
simam pulcherrimamque urbem, hodierno die deorum  
inmortalium summo erga vos amore, laboribus, consi-  
siliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene  
ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac  
restitutam videtis. Et si non minus nobis iucundi<sup>2</sup>  
atque inlustres sunt hi dies quibus conservamur quam  
illi quibus nascimur, quod salutis certa laetitia est,  
nascendi incerta condicio et quod sine sensu nascimur,  
cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum  
qui hanc urbem condidit ad deos immortales benivo-  
lencia famaue sustulimus, esse apud vos posterosque  
vestros in honore debet is qui eandem hanc urbem  
conditam amplificatamque servavit. Nam toti urbi,  
templis, delubris, tectis ac moenibus subiectos prope  
iam ignes circumdatosque restinximus, idemque gla-  
dios in rem publicam dstrictos retudimus mucro-  
nesque eorum a iugulis vestris deiecimus. Quae<sup>3</sup>  
quoniam in senatu inlustrata, patefacta, conperta  
sunt per me, vobis iam exponam breviter, Quirites,

ut et quanta et quam manifesta et qua ratione investigata et comprehensa sint vos qui et ignoratis et exspectatis scire possitis. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios huiusce nefarii belli acerrimos duces Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam absconditis insidiis salvum esse possemus. Nam tum cum ex urbe Catilinam eiciebam—non enim iam vereor huius verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit—, sed tum cum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram aut eos qui restitissent infirmos sine illo ac debiles fore putabam.

4 Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse, in eo omnes dies noctesque consumpsi ut quid agerent, quid molirentur sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem ut tum demum animis salutem vestrae provideretis cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut conperi legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque eis adiunctum esse T. Volturcium, atque huic esse ad Catilinam datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab dis immortalibus, [ut] tota res non solum a me sed etiam a senatu et a

5 vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos

atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem exposui, quid fieri placeret ostendi. Illi autem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipertito fuerunt ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspicione multos fortes viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes quorum opera utor adsidue in rei publicae praesidio cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia 6 exacta, cum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Volturcius, fit in eos inpetus: educuntur et ab illis gladii et a nostris. Res praetoribus erat nota solis, ignorabatur a ceteris. Tum interventu Pomptini atque 3 Flacci pugna quae erat commissa sedatur. Litterae quaecumque erant in eo comitatu integris signis praetoribus traduntur; ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret, deducuntur. \* Atque horum omnium scelerum inprobissimum machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me nihil dum suspicantem vocavi; deinde item accersitus est L. Statilius et post eum Cethegus; tardissime autem Lentulus venit, credo quod in letteris dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilarat. Cum summis et clarissimis 7 huius civitatis viris qui audita re frequentes ad me mane convenerant litteras a me prius aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur, negavi me esse facturum ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram,

deferrem. Etenim, Quirites, si ea quae erant ad me  
 delata reperta non essent, tamen ego non arbitrabar  
 in tantis rei publicae periculis esse mihi nimiam dili-  
 gentiam pertimescendam. Senatum frequentem cele-  
 8 riter, ut vidistis, coegi. Atque interea statim admo-  
 nitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem fortem  
 virum misi qui ex aedibus Cethegi si quid telorum  
 esset efferret; e quibus ille maximum sicarum nume-  
 4 rum et gladiatorum extulit. Introduxi Volturcium sine  
 Gallis; fidem publicam iussu senatus dedi; hortatus  
 sum ut ea quae sciret sine timore indicaret. Tum  
 ille dixit, cum vix se ex magno timore recreasset, a  
 P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et lit-  
 teras ut servorum praesidio uteretur, ut ad urbem  
 quam primum cum exercitu accederet; id autem eo  
 consilio ut, cum urbem ex omnibus partibus quem  
 ad modum descriptum distributumque erat incen-  
 dissent caedemque infinitam civium fecissent, praesto  
 esset ille qui et fugientes exciperet et se cum his  
 9 urbanis ducibus coniungeret. Introducti autem Galli  
 ius iurandum sibi et litteras a P. Lentulo, Cethego,  
 Statio ad suam gentem datas esse dixerunt, atque  
 ita sibi ab iis et a L. Cassio esse praescriptum ut  
 equitatum in Italiam quam primum mitterent; pe-  
 destres sibi copias non defuturas. Lentulum autem  
 sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque  
 responsis se esse tertium illum Cornelium ad quem  
 regnum huius urbis atque imperium pervenire esset  
 necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse. Eundemque  
 dixisse fatalem hunc annum esse ad interitum huius  
 urbis atque imperi, qui esset annus decimus post  
 virginum absolutionem, post Capitolii autem incen-  
 10 sionem vicesimus. Hanc autem Cethego cum ceteris

controversiam fuisse dixerunt quod Lentulo et aliis Saturnalibus caedem fieri atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. Ac ne 5  
 longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus quae a quoque dicebantur datae. Primo ostendimus Cethego: signum cognovit. Nos linum incidimus; legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo sese quae eorum legatis confirmasset facturum esse; orare ut item illi facerent quae sibi eorum legati recepissent. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis quae apud ipsum erant deprehensa respondisset dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus conscientia repente conticuit. Introductus Statilius cognovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam; confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo et quaesivi cognosceretne signum. Adnuit. 'Est vero' inquam 'notum quidem signum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos; quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit'. Leguntur eadem 11  
 ratione ad senatum Allobrogum populumque litterae. Si quid de his rebus dicere vellet feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit, quaesivit a Gallis quid sibi esset cum iis, quam ob rem domum suam venissent itemque a Volturcio. Qui cum illi breviter constanterque respondissent per quem ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo nihilne secum esset de fati Sibyllinis locutus, tum ille subito scelere demens quanta conscientiae vis esset ostendit. Nam, cum id posset infitiri,

repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio qua semper valuit sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, inpudentia qua superabat  
 12 omnes improbitasque defecit. Volturcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et signum et manum suam cognovit. Erant autem sine nomine, sed ita: 'QUI SIM SCIENS EX EO QUEM AD TE MISI. CURA UT VIR SIS ET COGITA QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS. VIDE ECQUID TIBI IAM SIT NECESSE ET CURA UT OMNIUM TIBI AUXILIA ADIUNGAS ETIAM INFIMORUM'. Gabinius deinde introductus, cum primo inpudenter respondere coepisset, ad extremum  
 13 nihil ex his quae Galli insimulabant negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio, tum multo certiora illa, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim non numquam inter sese aspiciebant ut non iam ab  
 6 aliis indicari sed indicare se ipsi viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului de summa re publica quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit  
 14 exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit liberata. Deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum

opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur. Atque etiam viro forti conlegae meo laus inperitur, quod eos qui huius coniurationis participes fuissent a suis et a rei publicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus qui omnes praesentes erant in custodiam traderentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat, in M. Ceparium cui ad sollicitandos pastores Apuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium qui est ex his coloniis quas Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annum Chilonem qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his decreta verbis est: 'quod urbem incendiis, caede cives, Italiam bello liberasset'. Quae supplicatio si cum ceteris supplicationibus conferatur hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. Atque illud quod faciendum primum fuit factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactis indiciis, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius verum etiam civis amiserat,

tamen magistratu se abdicavit, ut quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat quo minus C. Glauciam de quo nihil nominatim erat decretum praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puni-  
 7 niendo liberaremur. Nunc quoniam, Quirites, con-  
 16 sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis omnes Catilinae copias, omnes spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassi adipem nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu dum urbis moenibus continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat. Erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero, cum aliquid mandarat, confectum putabat: nihil erat quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret; frigus, sitim, famem  
 17 ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam audacem, tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulsem — dicam id quod sentio, Quirites, — non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulsem. Non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exiti ac fati diem rei publicae denuntiavisset neque commisisset ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc illo absente sic gesta sunt ut nullum in privata



domo furtum umquam sit tam palam inventum quam haec in tota re publica coniuratio manifesto inventa atque comprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam quoad fuit omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos umquam, cum ille in urbe hostis esset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus. Quamquam haec omnia, 8  
Quirites, ita sunt a me administrata ut deorum in- 18  
mortalium nutu atque consilio et gesta et provisae esse videantur. Idque cum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consili tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt ut eos paene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam cetera quae tam multa nobis consulibus facta sunt ut haec quae nunc fiunt canere di immortales viderentur, hoc certe quod sum dicturus neque praetermittendum neque relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis Cotta et 19  
Torquato consulibus conplures in Capitolio res de caelo esse percussas, cum et simulacra deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta et tactus etiam ille qui hanc urbem condidit Romulus, quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore cum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperi occasum

appropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ra-  
 tione placati suo numine prope fata ipsa flexissent.  
 20 Itaque illorum responsis tum et ludi per decem dies  
 tacti sunt neque res ulla quae ad placandos deos  
 pertineret praetermissa est. Idemque iusserunt simu-  
 lacrum Iovis facere maius et in excelso conlocare et  
 contra atque antea fuerat ad orientem convertere;  
 ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis  
 solis ortum et iorum curiamque conspiceret, fore ut  
 ea consilia quae clam essent inita contra salutem  
 urbis atque imperi inlustrarentur ut a senatu popu-  
 loque Romano perspici possent. Atque illud signum  
 conlocandum consules illi locaverunt; sed tanta fuit  
 operis tarditas ut neque superioribus consulibus neque  
 9 nobis ante hodiernum diem conlocaretur. Hic quis  
 21 potest esse tam aversus a vero, tam praeceps, tam  
 mente captus qui neget haec omnia quae videmus  
 praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu  
 ac potestate administrari? Etenim cum esset ita re-  
 sponsum, caedes, incendia, interitum rei publicae con-  
 parari, et ea per cives, quae tum propter magnitu-  
 dinem scelerum non nullis incredibilia videbantur, ea  
 non modo cogitata a nefariis civibus verum etiam  
 suscepta esse sensitis. Illud vero nonne ita praesens  
 est ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur,  
 ut, cum hodierno die mane per iorum meo iussu et  
 coniurati et eorum indices in aedem Concordiae du-  
 cerentur, eo ipso tempore signum statueretur? Quo  
 conlocato atque ad vos senatumque converso omnia  
 et senatus et vos, quae erant contra salutem omnium  
 22 cogitata, inlustrata et patefacta vidistis. Quo etiam  
 maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non  
 solum vestris domiciliis atque tectis sed etiam deorum

templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Dis ego immortalibus ducibus hanc mentem voluntatemque suscepi atque ad haec tanta iudicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio, iam ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris commissaeque litterae numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat quae bellum populo Romano facere posse et non nolle videatur, spem imperi ac rerum maximarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam neglegerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus esse factum putatis, praesertim qui nos non pugnando sed tacendo superare potuerunt? Quam ob rem, Quirites, quoniam 10 ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. 23 Nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, [erepti] sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione; [togati] me uno togato duce et imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, 24 omnes civiles dissensiones, non solum eas quas audistis sed eas quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit [eiecit ex urbe], C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim inte-

remit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe conlegam: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero clarissimis viris interfectis lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla: ne dici quidem opus est quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum. Atque illae [tamen omnes] dissensiones erant eius modi quae non ad delendam sed ad conmutandam rem publicam pertinerent. Non illi nullam esse rem publicam, sed in ea quae esset se esse principes, neque hanc urbem conflagrare sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt ut non reconciliatione concordiae sed internicione civium diiudicatae sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta ut omnes qui salva urbe salvi esse possent in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservaremini, et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis quantum flamma obire non potuisset, et urbem et cives integros incolu-

11 mesque servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites,  
 26 nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulabo praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In

animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et conlocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eiusmodi quod etiam minus digni adsequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostrae res alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et conroborabuntur, eandemque diem intellego, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque tempore in hac re publica duos cives exstitisse quorum alter fines vestri imperi non terrae sed caeli regionibus terminaret, alter huius imperi domicilium sedesque servaret. Sed quoniam earum rerum quas ego gessi <sup>12</sup> non eadem est fortuna atque condicio quae illorum <sup>27</sup> qui externa bella gesserunt, quod mihi cum his vivendum est quos vici ac subegi, illi hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. Mentis enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent ego providi, ne mihi noceant vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium quod mihi in perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae quam qui neglegunt, cum me violare volent, se indicabunt. Est enim nobis is animus, Quirites, ut non <sup>28</sup> modo nullius audaciae cedamus sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis inpetus domesticorum hostium depulsus a vobis se in me unum converterit, vobis erit providendum,

Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus: mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit adquiri, cum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quicquam  
29 videam altius quo mihi libeat ascendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia in conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo ut meminerim semper quae gesserim, curemque ut ea virtute non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam est nox, venerati Iovem illum custodem huius urbis ac vestrum in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsum, tamen aequae ac priore nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit atque ut in perpetua pace esse possitis providebo, [Quirites].

---

---

---

## ORATIO QUARTA

### HABITA IN SENATU.

Video, patres conscripti, in me omnium vestrum<sup>1</sup>  
ora atque oculos esse conversos, video vos non solum<sup>1</sup>  
de vestro ac rei publicae verum etiam, si id depulsum  
sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda  
in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas,  
sed eam per deos immortales! deponite atque obliti  
salutis meae de vobis ac de vestris liberis cogitate.  
Mihi si haec condicio consulatus data est ut omnes  
acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem,  
feram non solum fortiter verum etiam libenter, dum  
modo meis laboribus vobis populoque Romano di-  
gnitas salusque pariat. Ego sum ille consul, patres<sup>2</sup>  
conscripti, cui non forum in quo omnis aequitas con-  
tinetur, non campus consularibus auspiciis conse-  
cratus, non curia, summum auxilium omnium gen-  
tium, non domus, commune perugium, non lectus  
ad quietem datus, non denique haec sedes honoris  
[sella curulis] umquam vacua mortis periculo atque  
insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa  
concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore  
sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei di  
immortales esse voluerunt ut vos populumque Ro-  
manum ex caede miserrima, coniuges liberosque

vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni proponetur fortuna subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani prope fatalem exstitisse? Qua re, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnes deos qui huic urbi praesident pro eo mihi ac mereor relatores esse gratiam; deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Nam neque turpis mors forti viro potest accidere, neque inmatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis maerore non movear horumque omnium lacrimis a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille qui exspectans huius exitum diei stat in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem uti salvi sint vobiscum omnes, etiam si me vis aliqua oppresserit, potius quam et illi et nos una rei publicae peste pereamus. Qua re, patres conscripti, incumbite ad salutem rei publicae, circumspicite omnes procellas quae inpendent nisi providetis. Non Ti. Gracchus quod iterum tribunus plebis fieri voluit,



non C. Gracchus quod agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus quod C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ii qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt, tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina accersitur, id est initum consilium ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperi calamitatem relinquatur. Haec omnia indices detulerunt, <sup>3</sup> rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis, <sup>5</sup> primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse. decrevistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura coegistis; tum quod eum et ceteros de quibus iudicastis in eustodiam dandos censuistis, maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Volturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eius modi ut ii qui in custodiam nominatim dati sunt sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur. Sed ego <sup>6</sup> institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena quid censeatis. Illa praedicam quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et novam quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam, sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc quicquid est, quocumque vestrae mentes inclinant

atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit videtis. Huic si paucos putatis adfines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando et prolatando nullo pacto potest; quacumque ratione placet celeriter vobis vindicandum est. Video duas adhuc esse sententias, unam D. Silani qui censet eos qui haec delere conati sunt morte esse multandos, alteram C. Caesaris qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intellegit mortem a dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes saepe etiam libenter appetiverunt. Vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam et, ut spero, reperiam qui id quod salutis omnium causa statueritis non putet esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipiis, si quis eorum vincula ruperit;

horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit ne quis eorum poenam quos condemnat aut per senatum aut per populum levare possit; eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet. Bona praeterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multos animi atque corporis *dolores* uno dolore et omnes scelerum poenas admississet. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset proposita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia inpiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intellegebant his remotis non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re publica viam quae popularis habetur secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares inpetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an amplius mihi negoti contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. Habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem salutem populi consulentem. Video de 10 istis qui se populares haberi volunt abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam cives Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. Iam hoc nemini dubium est qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decreverit, quid

5  
9

de tota re et causa iudicarit. At vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam; qui autem rei publicae sit hostis eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem Semproniae legis iussu populi poenas rei publicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum ne quis huius supplicio levando se iactare et in perniciem populi Romani posthac popularis esse possit. Adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione populus Romanus exsolvet, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris inmanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor—quis enim est me mitior?—sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem. Cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium, versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem

Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem virginum Vestalium perhorresco; et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos qui ea perficere voluerunt me severum vehementemque praebebo. Etenim quaero, si quis pater familias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servis non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero inportunus ac ferreus qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperi conlocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et 13  
amantissimus rei publicae, crudelior nudius tertius visus est, cum sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, cum avum [suum] iussu consulis interfectum filiumque eius inpuberem legatum a patre missum in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum, quod initum delendae rei publicae consilium? Largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam contentio. Atque illo tempore

huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa rei publicae minueretur; hic ad evertenda fundamenta rei publicae Gallos accersit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italianam vastandam diripiendamque Catilinae. Veremini, censeo, ne in hoc scelere tam inmani ac nefando, nimis aliquid severe statuisset videamini: multo magis est verendum ne remissione poenae crudeles in patriam quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

<sup>7</sup> Sed ea quae exaudio, patres conscripti, dissimulare  
<sup>14</sup> non possum. Iaciuntur enim voces quae perveniunt ad aures meas eorum qui vereri videntur ut habeam satis praesidi ad ea quae vos statueritis hodierno die transigenda. Omnia et provisum et parata et constituta sunt, patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium [denique] aetatum; plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. Causa est enim post urbem conditam haec inventa sola in qua omnes sentirent unum atque idem praeter eos qui, cum sibi viderent esse pereundum, cum  
<sup>15</sup> omnibus potius quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno libenter, neque in improborum civium sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem

salutem dignitatemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consilique concedunt ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit. Quam si coniunctionem in consulatu confirmatam meo perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. Pari studio defendendae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item universos quos, cum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad salutem communem esse conversos. Omnis ingeniorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim cui non haec templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et commune patriae solum cum sit carum tum vero dulce atque iucundum? Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere qui, sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, vere hanc suam patriam esse iudicant quam quidam hic nati, et summo nati loco, non patriam suam sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego hosce homines ordinesque commemoro quos privatae fortunae, quos communis res publica, quos denique libertas ea quae dulcissima est ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili condicione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non quantum audet et quantum potest conferat ad communem salutem voluntatis. Qua re si quem 17

vestrum forte commovet hoc quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque inperitorum, est id quidem coeptum atque temptatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perdit, qui non illum ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immo vero — id enim potius est dicendum — genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne instrumentum, omnis opera atque quaestus frequentia civium sustentatur, alitur otio; quorum si quaestus oclusis tabernis minui solet, quid tandem incensis

18 futurum fuit? Quae cum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne

9 populo Romano deesse videamini providete. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam sed ad salutem vestram reservatum. Omnes ordines ad conservandam rem publicam mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt. Obsessa facibus et telis inopiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focus

19 vestris hodierno die vobis iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quae non semper



facultas datur; habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne unquam posthac non modo confici sed ne cogitari quidem possit a civibus hodierno die providendum est. Atque haec, non ut vos qui mihi studio paene praecurritis excitarem, locutus sum, sed ut mea vox quae debet esse in re publica princeps officio functa consulari videretur. Nunc ante quam ad sententiam redeo, de me pauca <sup>10</sup> dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum, quam <sub>20</sub> videtis esse permagnam, tanta me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam esse iudico turpem et infirmam [et contemptam] et abiectam. Quod si aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, paenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata; vitae tantam laudem quanta vos me vestris decretis honestastis nemo est adsecutus; ceteris enim semper bene gesta, mihi uni conservata re publica gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus <sup>21</sup> ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque Italia decedere coactus est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas Carthaginem Numantiamque delevit; habeatur vir egregius Paulus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam

obsidione et metu servitutis liberavit; anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes isdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias quo exire possimus quam curare ut etiam illi qui absunt habeant quo victores revertantur. <sup>22</sup> Quamquam est uno loco condicio melior externae victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti [in amicitiam] beneficio se obligatos putant, qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati hostes patriae semel esse coeperunt, eos, cum a pernicie rei publicae reppuleris, nec vi coercere nec beneficio placare possis. Qua re mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video. Id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo qui servatus est sed omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspiracyonem bonorum omnium confringere et labefactare possit. <sup>11</sup> <sup>23</sup> Quae cum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro provincia quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis insignibus quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitibusque provincialibus quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac quam perspicitis ad conservandam rem publicam diligentia, nihil a vobis nisi huius tem-

poris totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit in vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis inproborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis erit praesidi non solum ad salutem verum etiam ad dignitatem, si eius qui haec omnia suo solius periculo conservavit illum filium esse meminertis. Quapropter <sup>24</sup> de summa salute vestra populi que Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focus, de fanis atque templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum consulem qui et parere vestris decretis non dubitet et ea quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.



---

---

# APPENDIX CRITICA

## AD ORATT. IN CATILINAM

---

### NOTAE.

- A = Codex Ambrosianus C 29 inf. saec. x. Ipse denuo contuli.  
H = Fragmenta Holkhamica a W. Peterson detecta et conlata. saec. ix.  
L = Codex Laurentianus Plut. XLV 2 (Lagom. 62) saec. XIII. Hunc cod. Halmius in suo apparatu litera a designat.  
V = Codex Vossianus Lat. O 2 saec. xi.  
h = Codex Harleianus 2682.

*Codices Halmii quorum lectiones interdum afferuntur:*

- b = Codex Benedictoburanus nunc Monac. Lat. 4611 saec. XII.  
c = Codex Laur. Plut. XLVIII. 10 (Lgm. 10) saec. xv.  
i = Codex Indersdorfensis nunc Monac. Lat. 7809 saec. XIII.  
s = Codex Salisburgensis Sti. Petri n. 14 nunc Monac. Lat. 15964 saec. XI.  
t = Codex Tegernseensis nunc Monac. 15734 saec. XI.  
u = Codex Egmontanus nunc Bruxellensis 10060 saec. XI.  
x = Codex Laur. Plut. L. 45 (Lgm. 63) saec. XI.  
ζ = Codex Car. Stephani.  
α = Consensus codd. AHLV.  
β = Consensus codd. *b c i s* (vel *b i s*).  
γ = Consensus codd. *t u x*.

- Al.* = Editio princeps Romae ab. Io. Andrea episcopo Aleriensi a. 1471 prolata.  
*Lamb.* = Editio Dionysii Lambini a. 1566.  
*Or.* = Editio Orelliana prior.  
*Ha.* = Editio C. Halmii (Orelli-Baiter-Halm Cic. Opp. pars prior voluminis II pp. 657-715 Turici 1854).  
*Cl.* = Editio A. C. Clarkii Oxonii 1908.  
*Mue.* = Editio C. F. W. Muelleri. Cic. Opp. partis II volumen II pp. 249-298 Lipsiae 1892.  
*Schol.* = Scholiasta Gronovianus.  
*del.* = delet, delevit, delent, deleverunt.  
*om.* = omittit, omittunt.  
*add.* = addit, addunt.

## IN ORAT. I.

IN LVCIVM CATILINAM INCIPIŦ LIBER PRIMVS FELICITER A (fol. 49 r).

1. quamdiu etiam] quamdiu nos etiam *Al.* — nos eludet] *om.* nos A *et Iul. Victor (Rhet. lat. min. p. 439).* — nihil urbis] nihil ne urbis *Al.* — horum omnium scientia] h. o. conscientia *Al.* — coniurationem tuam] *om.* tuam *AHV ego seclusi.* — nihilne..... moverunt *Quintil. IX. 3. 30.* — 2. nos autem fortes] *om.* nos A *relicto spatio septem liter., H item cum lacuna, V.* — fortes viri] viri fortes *Al., Lamb., Or.* — tela vitamus] t. vitemus *Al., Ha., Mue.* — pestem quam] pestem istam quam  $\beta\gamma$  *Al., Lamb., Or.* — in nos omnes] *om.* nos  $\zeta$ ; *om.* omnes  $\gamma$  *Ha.* — omnes iam diu] *uncinis clausit Mue.; om.* iam diu  $\beta$ , *uncinis cl. Ha.* — 3. an vero..... perferemus *Quintil. VIII. 4. 13.* — Ti. Gracchum] Tyberum Gracchum *Al.* — Catilinam orbem] *ita ALh;* Catilinam vero orbem *H cettq., Al.* — quod C. Servilius] quodque Servilius  $\alpha h$ ; quod Q. Servilius  $\nu\beta\gamma$ . — Sp. Maelium] *ita  $\alpha h$  (plerumque Melium); Sp. Elium cett. Al.* — habemus senatus consultum] hab. enim sen. cons:  $h\beta\gamma$ . — vehemens et grave] *om.* et grave *AV; sup. lin. H m<sup>1</sup>.* — 4. uti L. Opi-  
mius] *ita  $\alpha h$ ; ut L. Op. L\beta\gamma, Ha., Mue.* — interfectus est] mox interf. est *Al.* — avo] *om.*  $\gamma$ . — maioribus] a maioribus  $h\gamma$ . — clarissimo..... maioribus] clarissimo patre natus avitis maioribus *Al.* — occisus est] *om.* est *AH.* — L. Saturninum..... remorata est] L. Saturnini trib. pl. et C. Servilii praetoris P. R. mortem eorum dignitas remorata est *Lamb.; cfr. Madvig Opusc. Acad. I. p. 186.* — at vero nos] *om.* vero *Lh, Al., Ha.;* at [vero] nos *Mue.* — eius modi sen. cons.] huiusce modi sen. cons. *Lh, Ha., Mue.;* huius m. s. c.  $\beta\gamma$  *Al.* — verum inclusum] verum tamen inclusum *ple-  
rique Halmiani excepto L, Al.* — tamquam in vagina] tamquam gladium in vag. *Lamb., Or.* — te interfectum] interf. te  $\beta\gamma$ , *Al.* — non dissolutum] me non diss.  $\beta\gamma$  *Al., Mue.* — me ipse] me *sup. lin. A;* me ipsum *Al.* — 5. contra pop. Rom.] contra Remp. *Al.* — castrorum imperatorem] imp. castr. *Al.* — in senatu videtis] in sen. videmus  $\beta\gamma$  *aliquae Halmiani excepto L, Ha., Mue.* — si te iam] *om.* iam. *Quintil. IX. 3. 19.* — ne non hoc potius] ne hoc pot. *Al.;* ne non potius hoc *Mue.* — tum denique interficere] tunc denique interficiam te *Al.* (interficiam te *pro* interficere  $\gamma$ ). — tam improbus] *om.* tam *Al.* — 6. et vives] sed vives *Madvig (Op. Ac. I. 186).* — ut nunc vivis] ut vivis *Ha. cum plerisque suis codd. excepto L;* ut [nunc] vivis *Mue.* — obsessus] oppressus  $\beta\gamma$ , *Al.* — commovere te] te *conm. L.* — non sentientem] non sentientes *Al.* — coetus nefarios] coeptus nef.  $h\beta\gamma$ , *Al., Mue.* — quid est Catilina] *om.* Catilina A. — coniurationis tuae] *om.* tuae *AV, ego seclusi cum Ha.* — inlustrantur] lustrantur *Nonius s. v.* — erumpunt omnia] er. omnino *Al.* — quae iam mecum] quae etiam m. *Al.* — 7. fore in armis certo die] cer. d. f. in ar. *Al.* — ante diem VI] ante diem VIII  $\beta$ , *Al.* — Manlium] Mallium *Or.* — administrum] ministrum *h, Al.* — tam atrox] *om.* AV. — tamque incredibilis] tam incr. *Al.* — dixi ego idem] dixi ego diem idem A. — optimatum] optimatum *Al.* — te contra rem publ.] *om.* A; *om.* contra rem p. V. — contentum te] te contentum *L h, Ha., Mue.* — 8. sensistin] sensistis *Ha.* — vigiliis] vigiliisque *Al.* — quod non ego] *ita Ha., Mue. (supplevit non Madvig Op. ac. I, 141); om. non codd., Al.*

— mecum tandem] tandem mecum *L h, Ha., Mue.* — noctem illam superiore] illam sup. noctem *Al.* — dico te priore] dicitur te priore *A.* — priore] priori *Al.* — non agam] num agam *Al.* — una fuerunt] u. fuere *Al.* — 9. in qua urbe vivimus quam remp. habemus] *ita α h aliique Halmiani conplures;* quam r. p. habemus in qua urbe vivimus *Donat. ad Ter. Andr. IV. 5. 51 et Mart. Cap. Rhet. lat. min. p. 471, Al. Cl.* — qui de nostro omnium interitu] qui de meo nostrumque omn. inter. *Al.* — hos ego] hosce ego *Al.* — video consul] consul *seclusit Ha.* — discripsisti] descripsisti *Al.* — etiam nunc morae] etiam num morae *A;* etiam tum m. *Or. ex conl. Ernesti.* — et se illa] et sese illa *βγ, Al., Ha., Mue.* — in meo lecto] in meo lectulo *Al.* — interfecturos esse] *om. esse L, aliique Halmiani, Ha.; uncinis cl. Mue.* — 10. vixdum etiam] v. iam *Al.* — domum meam maioribus] *om. meam AV.* — tu ad me salutatum mane miseram] *om. mane Ha.; tu mane ad me sal. mis. Al.* — quos ego iam] *om. iam Al.* — id temporis venturos] vent. id temporis *Al.* — tua illa Manliana] illa tua Malliana *Al.* — educe tecum etiam] *om. etiam Al.* — magno me metu] *om. me Δζ.* — liberaveris] liberaberis *AV;* liberabis *Al.* — modo inter] dum modo inter *L h, alii Halmiani conplures, Ha., Mue.* — 11. habenda est] *add. gratia omissio hoc verbo post urbis Al.* — gratia quod] gr. terribilem quod *A.* — summa salus] salus s. *Al.* — summa..... rei p.] salus summa rei p. periclitanda *Lamb.* — mihi consuli] *om. mihi Al.* — conatus tuos nefarios] tuos nef. con. *Al.* — publice concitato] publici conc. *Al.* — 12. Italiam totam] Italiam denique totam *h βγ, Al.* — denique secluserunt *Ha., Mue.* — id quod est primum et quod] id quidem primum quod *Al.* — disciplinaeque] disciplinae *Al.* — nondum audeo] non audeo *Al.* — sin tu] si tu *Al.* — sentina rei p.] cfr. *Quintil. VIII. 6. 15;* sententia rei p. *Al.;* rei p. *delendum censuit Ernestius.* — 13. iubet consul hostem] consul h. iu. *Al.* — non iubeo] num iub. *Al.* — quid est enim Catilina] quid enim Cat. est *Al.* — extra istam] extra hanc *A.* — qui non oderit] qui te non oderit *L h t, Al.* — haeret] inhaeret *h et quidam Halmiani dett. probante Madvig Op. ac. I. 145.* — in fama] *ita Madvig;* infamiae *AVh;* infamiae vel infamia *cott.* — umquam tuis] t. u. *Al.* — afuit] abfuit *Al.* — non aut ad audaciam] *om. aut Al.* — 14. locum vacuefecisses] *ita αζ (vacuefecisti h);* domum vacuefecisses *βγ, Ha., Mue.;* domum vacuum fecisses *Al., Lamb.* — cumulasti] *ita codd.;* cumulavisti *Cl.* — sileri] *ita αh;* *om. cott., Al.* — ne in hac civitate] *om. in A.* — proximis Idibus tibi impendere senties] *ita α;* impendere tibi prox. Id. senties *cott. Ha., Mue.;* impendere tibi prox. diebus senties *Al.* — tuam difficultatem] *om. tuam AV.* — 15. haec lux] huius vitae haec lux *Al.* — caeli spiritus] sp. caeli *Al.* — esse horum neminem] horum esse nem. *h, Ha.* — qui nesciat] qui sciat *A, in marg. qnesciat;* quin sciat *L;* qui ñ sciat *h..* — mentem aliquam] al. m. *Al.* — aut timorem tuum] *om. tuum L u, Ha.* — multa comissa postea] post multo comissa *Al.* — quotiens vero consulem] *ita AV;* quotiens consulem *cott. Ha., Mue.;* quotiens me cons. *Al.* — conatus es] voluisti *βx, Al.* — quot ego] quod ego *A.* — nihil agis nihil adsequeris] *ita AV;* *add. nihil moliris cott., seclusit Ha.;* *add. nihil moliris quod me latere possit in tempore h Al. (latere valeat Al.);* nihil [agis nihil] adsequeris [nihil moliris] neque *Mue.* — 16. quotiens iam tibi] q. tibi iam *L h, Ha., Mue.* — ista sica] sica ista *Al.* — quotiens excidit] *ita αh;* q. vero excidit *cott., Al., Ha.;* q. [vero] excidit *Mue.* —

elapsa est] *add.* tamen ea carere diutius non potes *codd.*, *Al.*, *uncinis inclusit Ha.*, *Mue.*; *verba haec ex § 24 huc invecta fuisse censuit Heumann.* — ac devota] aut devota *AV.* — necesse putas..... defigere] necesse putas consulis in corpore defigere *Al.* — esse videar] esse *sup. lin. A.* — misericordia] *miā Al.* — nulla debetur] *n. debeat Al.* — tot ex tuis] ex tot tuis *Al.*; totque ex tuis *L*; totque tuis *Mue.* — post hominum memoriam] *p. hom. memoria A.* — adventu tuo] ab adv. tuo *Al.* — vacuefacta] vacua facta *Al.* — quod omnes] quid quod omnes *Al.* — animo tibi] an. hoc tibi  $\beta\gamma$ , *Al.*; animo [hoc] tibi *Mue.* — 17. servi..... putarem *Quintil. VIII. 4. 10* (me hercle *codd. Quint.*). — arbitraris] *arbitraris. e. A.* — tam graviter] esse graviter *A.* — atque offensum] *a. infensum Al.* — omnium oculis] *oc. omn. Al.* — diu tibi] tibi diu *Al.* — ratione ulla] ulla ratione  $\beta\gamma$  *Ha.*, *Mue.* — omnium nostrum parens] *ita A, Al.*; parens *o. n. cett. Ha., Mue., Cl.* — odit ac metuit] *om. odit ac AHVL.* — diu nihil te] *ita AHV*; diu de te nihil *L, Al.*; de te diu nihil *t.* — nec iudicium] neque iud. *Al.* — 18. quae tecum..... nisi per te *Quintil. IX. 2. 32.* — aliquot annis] tot *a. Al.* — ad evertendas] ad vincendas  $\alpha t$ ; ad devincendas *h, Al.* — unum te] te unum *Al.* — si est verus] *om. est Al.* — sin falsus] si falsus *A*; sin autem *f. Al.* — 19. ut dixi] *ita ut dixi L h, Mue.* — te in custodiam] *ita AHVb*; te ipse in cust. *L ceterique Halmiani, Al., Ha., Mue.* — quod vitandae] quid quod vit. *Al.* — ad M. Lepidum] apud M. Lep.  $\beta\gamma$ . *Al.* — ut domi meae te adservarem] domi meae te asservari *Al.* — a me quoque] ad me quoque *A.* — me nullo modo] sed me *n. m. A.* — isdem parietibus] his par. *Al.* — quia magno in periculo] *ita  $\alpha h$* ; qui magno in per. *cett., Ha.* — isdem moenibus] hisdem moen. *Al.* — praetorem] praetor *Al.* — a quo..... demigrasti *Quintil. IX. 2. 45.* — M. Metellum] *ita  $\alpha$* ; M. Marcellum *cett., Al.* — custodiendum te] *om. te L, Mue., seclussit Ha.* — vindicandum] *vin eras. dicandum A.* — qui se ipse] *ita  $\alpha$* ; qui se ipsum *cett.* — iudicavit] iudicaverit *Al.* — 20. si emori] si hic morari *conplures Lagomarsiniani Halmii, Al.*; si hic emori *Lamb. (cfr. Madvig, Op. ac. I. 176 not.).* — abire] habire *A.* — solitudinique] sollicitudinique *Al.* — inquis] inquit *m<sup>1</sup>, ex corr. inquis A.* — id enim postulas] *om. enim Al.* — placere sibi] *ita AHV*; *om. sibi L*; [sibi] placere *Mue.*; sibi placere *cett., Al.* — et tamen] sed tamen *Al.* — egredere ex urbe] *egr. de turba AHV*; *egr. de urbe t.* — quid est ecquid] *ita  $\alpha$* ; quid est Catilina ecquid *cett. Al., Mue.* (quid est Cat. quid attendis quid *Al.*). — ecquid animadvertis] et quid an. *A.* — 21. senatus iure optimo] iure optimo senatus  $\beta\gamma$ , *Al., Mue.* — quorum tibi auctoritas est videlicet cara vita vilissima] quorum vel auctoritas clara est videlicet vita vilissima *Al.* — illi equites] ille eq. *Al.* — quorum tu et] quorum et tu *AHV t.* — vastare iam pridem] iam pr. v. *Al.* — 22. quid loquor] quid est quod loquar *Al.* — ut ulla res] *om. ulla Al.* — ut umquam] ut inquam *Al.* — te corrigas] te colligas *AH.* — tu ut ullum] *om. ullum  $\gamma$* ; tu ullum ut *Al.* — donent] *ita AV $\zeta$* ; duint *cod. Cuiacii, H*; duent *L*; dent *h*; donarent *cett., Al.*; darent *Lamb.* — tametsi video] etsi v. *Al.* — voce perterritus] *om. perterritus Al.* — impendat] impendet *Al.* — sed est tanti] sed est mihi tanti *Lamb., Or.*; sed non est mihi tanti *Al.* — dummodo tua ista] *om. tua Ha., Mue., ego seclussi*; d. ista tua *h  $\beta$ , Al.* — sit privata] pr. sit *Al.* — rei p. cedas] rei p. concedas *Al.* — neque enim is es Catilina ut te] neque enim sis (scis *L*) Cat. si te  $\alpha$  contra *Quintiliani testimonium, qui verba neque*



is es..... revocarit *affert IX. 3. 62.* — aut pudor umquam] *ita Quintil., quem secuntur Ha., Mue.; om. unquam codd., Al., Cl.* — is es Catilina] *Cat. is es Al.* — **23.** recta perge] *rectam p.  $\beta$ tx; recte p. quidam Halmiani dett.; recta via h, Al.* — si id feceris] *om. AHV.* — ieris] *iveris Cl.; ieris ante iussu consulis Al.* — isse videaris] *ita  $\alpha$ h; esse vid. cett. A.* — **24.** qui tibi ad forum] *qui te a. f. Al.* — cui sciam] *ita Gul.; cum sciam codd., Al.; cui iam sciam Mue.* — et constitutam] *add. esse Al.* — illam argenteam] *arg. illam A.* — confido perniciosam] *pern. esse conf. Al.* — sacrarium scelerum] *ita  $\alpha$ ; sacr. scel. tuorum cett., Al., Ha.; scelerum tuorum seclusit Mue.; sacrarium sceleratum Cl.* — carere diutius] *d. c. Al.* — inpiam dexteram] *d. i. Al.* — **25.** tua ista cupiditas] *ista tua cup. h  $\gamma$  L, Mue.* — nactus] *nanctus Ha.* — **26.** neque videbis] *add. K  $\alpha$  (sup. lin. H) id est Kalumnia (seu Kaput ex sent. Clarkit).* — humi non solum] *h. non modo Al.* — ad obsidendum stuprum verum etiam ad facinus obeundum vigilare non solum] *om. AHV.* — etiam ad facinus] *et ad f. Al.* — insidiantem] *ad insidiandum Al., Lamb.* — otiosorum] *occisorum Al.* — tuam illam praeclaram patientiam] *illam praecl. tuam abstinentiam Al.* — **27.** atque ut id quod esset] *atque quod esset A; ut id quod est Ha.* — ac deprecer] *atque d. Al.* — quaeso diligenter] *om. diligenter  $\alpha$ .* — etenim..... quid agis *Quintil. IX. 2, 32.* — loquatur] *sic loquatur Quintil.* — exspectari] *spectari AH.* — patiere] *patieris Al.* — nonne hunc] *ita codd.; non hunc Lamb., Or. ex sent. Madvigii.* — te inpedi] *imp. te Al., Lamb., Or.* — mosne] *nonne A.* — **28.** multarunt] *multaverunt Ha.* — qui a re p.] *hi qui a R. P. Al.* — refers gratiam] *ita  $\alpha$ ; referes gr. cett., Al.* — **29.** non est vehementius] *num est veh. Ha.; non est vehementior Al.* — tum te non] *om. tum Al.* — qui hoc idem] *qui idem Al., Lamb., Or.* — multari] *multari Al.* — summi et clarissimi viri] *ita L, Ha.; s. et cl. viri cives AHVh; summi viri et cl. cives Al., Cl.* — contaminarunt] *contaminaverunt Al.* — mihi verendum] *ita A; ver. mihi cett., Ha., Mue., Cl.; verendum mihi non erit (pro non erat Al.).* — hoc parricida] *om. hoc Al.* — invidiae mihi] *om. mihi  $\alpha$ , Ha.; ego seclusi cum Mue.* — inpenderet] *inpenderent AH.* — fui semper] *s. fui Al.* — **30.** ea quae vident] *ea q. videant Al.* — mollibus] *cum m. Al.* — quorum auctoritate multi] *ita  $\alpha$ ; q. auctoritatem secuti multi cett. (multi secuti h), Al., Ha.* — inperiti] *imperiosi A.* — si in hunc] *si hunc AH.* — animadvertissem] *animo advertissem AH; animadvertissent Al.* — et regie] *et egregie unus Lgm. (mediceus, a Lag. n. 58 signatus); non egregie cett. Halmiani dett., Al.* — coniurationem factam esse] *ita  $\alpha$ ; con. esse factam Prisc., cett., Ha., Mue, Cl.; con. esse patefactam Al.* — quod si sese] *ita AHV; q. si se cett., Al., Ha., Mue.* — suos eduxerit] *suos seduxerit Al.* — adgregarit] *adgregaverit Al.* — **31.** insidiisque] *et insidiis Al.* — quod si ex tanto] *ita L h u, Al.; hic si ex t.  $\alpha$   $\beta$  tx; nunc si ex t. Cl.* — biberunt] *ita  $\alpha$ , biberint cett., Al., Ha.* — primo relevari] *prius rel. Al.* — reliquis vivis] *civibus reliquis Al.* — ingravescet] *ingravescit  $\beta$  u x, Al.* — **32.** quod saepe iam] *ita  $\alpha$ ; id q. s. iam cett., Al., Ha.; id seclusit Mue.* — secernantur] *discernantur  $\beta$  u x, Ha.* — praetoris urbana] *praet. urbis A; P. R. urb. H.* — malleolos et faces] *m. et fasces L c x.* — malleolos... urbem] *malleolos ad incendendam orbem (sic) facesque Al.; mall. ad inflamm. urbem facesque Lamb. (falces pro faces lect. Pithoei apud Halmium).* — polliceor hoc vobis] *pol. vobis hoc Al.* — tantam in nobis consulibus fore diligentiam] *haec om. A in textu, add. in calce m<sup>3</sup>.* — **33.** hisce omnibus]

*ita Naug. in ed. Aldina; omnibus codd. (om̃ib. A, omnib. H), Al. (oibus).* — cum summa rei p. salute cum tua peste] cum summa rei p. et cum tua peste (*om. salute*) *Al.*; cum summae rei p. s. et c. t. p. *Lamb., Or. (summa Or.)*; et cum tua peste  $\beta\gamma$ . — tu Iuppiter] tu tu Iupp. *Al.* — qui isdem] hisdem (*om. qui*) *Al.* — es constitutus] est constituta *Al.* — a tuis ceterisque] *ita*  $\alpha$ ; a tuis aris ceterisque *cett., Al.*; aris *seclusit Mue.* — a tectis] ac tectis *Al.* — civium omnium] *ita*  $\alpha h$ ; *om. omnium cett., seclusit Mue.* — et homines bonorum inimicos] et omnes inim. bon. *Al.* — scelorum] scelere *Al.*

## IN II ORAT.

IN L. CATILINAM EXPLICIT LIBER PRIMVS INCIPIT II FELICITER A (fol. 53 v)

1. L. Catilinam] *om. L, Al.* — ferro flammaque] *ita*  $\alpha$ ; ferrum flammamque *cett., Al., Lamb., Or.* — minitantem] minantem V. — verbis prosecuti] urbe pros. *Al.* — abiit excessit] abiit abscessit *Isid. Orig. I. 35. 16.* — evasit erupit] *ita Isid. ibid.*; erupit evasit *Quintil. IX. 3. 46.* — intra domesticos] inter d. *Al.* — pertimescimus] *ita* AHV; pertimescemus *cett., Al., Ha., Mue., Cl.* — cum est ex urbe] *om. est Al.* — bellum iustum] *om. iustum*  $\beta$ , *seclusit Ha.* — gerimus] *ita* A b x; geremus *cett., Al., Ha., Mue. Cl.* — magnificeque] magnifice *Al.* — 2. e manibus] de m. *Al.* — reliquit] reliquit AH. — quanto tandem illum maerore esse adflictum] quanto illum merore adf. esse (*om. tandem*) *Al.* — prostratus Quirites] *ita*  $\alpha h$ ; prostratusque est (*om. Quirites*) *cett.* — quam e suis] q. ex s. *Al.* — mihi laetari] laetari m. *Al.* — 3. qui in hoc ipso] *om. in Al.* — quam emiserim] quam *sup. lin. m<sup>1</sup> A.* — culpa Quirites] *om. Quir. Al.* — idque a me] id a me *Al.* — quam multos qui propter stultitiam non putarent] quam multos qui etiam defenderent] quam multos qui etiam defenderent] quam multos qui propter stultitiam non putarent AHVh; *om. quam multos ante qui propter stult. L; om. verba: quam multos qui propter stult. non put. b  $\zeta$ , monacensis 19474 et Lgm. 9 apud Halmium; om. totum hoc colon Ha., seclusit Mue.* — quam multos qui propter improbitatem faverent] *haec verba incluserunt Ha., Mue. delenda esse censuit Madvig.* — illo sublato] subl. illo *Al.* — vitae periculo] per. v. *Al.* — 4. ne vobis quidem omnibus] *ita* L  $\beta\gamma$ ; rem quidem omnibus vobis AHV; re quid ne vobis omnibus h. — re etiam tum probata] *ita* L  $\beta\gamma$ ; *om. re probata A qui vacuum spatium circiter decem literarum habet inter verba etiam tum .... si illum; etiam tum reprobata H; etiam tum rei p. probata V; re etiam probata Al.; etiam tum re probata Cl.* — multassem] mulctassem h, *Al.* — quem quidem ego] *om. ego A.* — hostem Quirites] *om. Quir. Ha.* — quod etiam illud moleste fero] qui etiam mol. f. *Al.*; *om. illud*  $\beta x$ , *Ha.*; quod illud etiam m. f. h  $\zeta$ , *Or.* — Tongillum] Tongillum *Al.* — in praetexta] *add. calumpnia (vel calumpnia) codd., Al.*; in praetexta [calumpnia] *Or.* — Minucium] Mimacium *Al.*; Munatium *Lamb. Or.*; *variant codd. dett.* — aere alieno] al. aere *Al.* — quam nobiles] *add. vos videtis Al.* — 5. prae Gallicanis] *ita edd.*; ex Gall. *codd.*; pro Gall. *Lamb.* — et hoc dilectu] et cum hoc delectu *Al.* — et his copiis] et ex iis copiis  $\alpha h$ . — ex agresti] *om. ex Al.* — ex rusticis decoctoribus] ex rusticis mediculis ex decoctoribus *Al.* — maluerunt] maluerint *Al.* — suos milites]

*post eduxisset habet* *Al.* — qui si hic] quod si hic *Al.* — atque hoc etiam sunt timendi magis] atque etiam hoc magis sunt tim. *Al.* — **6.** sit Apulia] *Ap. sit Al.* — quis habeat] qui *Al. et semper* qui pro quis usque ad v. sibi. — hesterno] exsterna *Al.* — hi quid exspectant] *om. hi α.* — ne illi vehementer] nonne i. v. *Al.* — nisi vero si quis] si *inclus. Ha., del. Madvig.* — non est iam] *om. est Al.* — lenitati] lenitatis  $\beta\gamma$ , *Al.* — **7.** sentinam urbis] sentinam huius urbis  $\gamma$ , *Al.* — levata] *ita αh*; relevata *cett., Al., Ha., Lamb., Or.* — quis ganeo..... iuventutis. *Nonius p. 119 Lind.* — **8.** umquam in ullo] *add. homine βγ, Ha., inclus. Mue.*; in ullo umquam homine *Al.* — ne ullo quidem in angulo] *om. quidem codd., Al.* — **9.** esse fateatur] *ita Iγ; om. cett.* — ab istis praedicabatur] ab iis istis suis sociis praedicabatur *Al.* — consumeret] *ita αh*; consumerentur *cett., Al.* — **10.** si secuti erunt sui comites] fuerint si sui comites secuti *Al.* — non enim iam sunt] iam enim non sunt *Al.* — non humanae et tolerandae audaciae] inhumanae audaciae ac intolerandae *Al.*; et tolerandae  $\alpha h$ ; ac tol.  $\beta\gamma$ , *Mue.* — caedem] caedes *Al.* — obligaverunt] obligaverunt *codd. Mureti.* — res eos iam pridem] *add. deseruit L, Mue.* — nuper deficere] d. n. *Al.* — coepit] cepit *Al.* — commissationes] comesationes *Al.* — fortissimis viris] *om. viris Al.* — ebrios] *ita αhζ, Lamb.*; ebriosos *cett., Al., Ha., Mue.* — impudicas] in pudicas *A.* — urbis incendia] inc. ur. *A.* — **11.** aut certe appropinquare] aut c. iam a. *Al.* — quos si meus] quod s. m. *Al.* — bellum populo Rom.] bellum R. P. *Al.* — intus insidiae sunt] *om. AHV, ego seclusi.* — intus est hostis] est *sup. lin. m<sup>1</sup> A.* — huic ego me] *om. ego Al.* — Quirites] o Quir. *Al.* — quacumque ratione] *bis repet. A.* — civitatis manere] civ. manare *Al., Lamb., Or.* — proinde aut] proin aut *Al.* — si et in urbe et in eadem] *om. et — et A; om. et ante urbe Al.* — ea quae merentur] *om. ea Al.* — **12.** sunt qui dicant Quirites] *om. Quirites αh*; sunt Quirites qui dicant *Al., Lamb., Or.* — electum in exsilium esse] *ita codd.; del. in exsilium Cl.*; in exsilium eiectum esse *Al., Ha.* — quod ego si verbo] q. verbo si ego *Al.* — istos ipsos] ipsos i. *Al.* — aut etiam permodestus] et p. *Al.* — ire in exsilium] in exs. ire *A.* — quin hesterno] *ita Cl.*; qui hest. *AV*; quid ut hest. *Lh, Ha.*; quod externo *Al.*; (*an legendum: quid quod hesterno...?*) — hesterno die] *add. Quirites Mue.* — convocavi] vocavi *Al.* — detuli] retuli *Al.* — quo cum Cat.] quod c. *C. Al.* — non potius ut] *om. ut Al.* — **13.** in nocturno] an noct.  $\alpha h$ , *Schol.*; an in *cett., Al.*; *om. Priscianus K. 3. 249. 275.* — ad M. Laecam] apud M. Lae. *Mue.* — ubi fuisset] *seclisit Mue.* — in proximam] in proxima  $\beta x$ , *Al.*; *om. in Prisc.* — totius belli descripta] *post belli spat. vacuum novem circ. liter. A.* — edocui] docui *Al.* — pararet] pararat *Al.* — cui ille etiam] cum etiam *Al.* — sacrarium scelerum] *ita codd.*; scelerum *seclusi cum Ha., Mue.*; *om. Cl.* — **14.** esse in bellum] in b. e. *Al.* — videram] *ita AV*; videbam *cett., Diom. (K. 1. 470), Al., Mue.* — Manlius] Manilius *Al.* — et ille ciectus] et i. reiectus *Al.* — Massiliam] in Mass. *Al.* — confert] conferet *Al.* — mutaverit] permutaverit *Al.* — faciendi] faciundi *Al.* — et ex hoc cursu sceleris] ex occurso sceleris *Al.* — atque in exsilium] *om. in ALh.* — non ille] n. illa *Al.* — a consule] a consulis *Al.* — sed miserum] s. timidum *Al.* — existimari] existimare *Al.* — **15.** Quirites] o Quir. *Al.* — atque iniquae] a. iniquam *A.* — depellatur] depellantur *Al.* — ab diis] a diis *Al.* — relevandae] levandae  $x$ , *Schol., Al., Ha., Mue.* — emiserim

potius] *om.* potius AHV. — quod eiecerim] *om.* quod *Al.* — **16.** quamquam isti qui] qui *sup. lin.* A. — Massilium] in Mass. *Al.* — Manlium] Mallium *Or.* — mehercule] mehercules *Al.* — numquam antea] n. ante *Al.* — ut eat] ut exeat *Al.* — **17.** quem quia] *om.* quem  $\alpha\beta h$ , *Al.* — semper volui] s. nolui *Al.* (n *pro u manifesto errore typ.*). — dissimulant] simulant *Al.* — quos quidem] quod q. *Al.* — fieri possit] f. posset *Al.* — placare] placere A. — si iam me] *ita Cl.*; si a me  $\alpha h$ ; si me *cett.*, *Al.*, *Ha.*, *Mue.* — volent] volunt  $\beta\gamma$ ; voluerint *Al.* — **18.** unum genus] primum g. *Al.* — magno in aere] *om.* in *Al.* — dubites de possessione deträhere adquirere ad fidem] dub. aliquid de poss. detr. ac fidem acquirere *Al.* — futuras putes] futura putas *Al.* — an tabulas] *om.* an AH. — proferuntur] proferentur  $\gamma$ , *Ha.*, *Mue.* — auctionariae] actionariae *Al.* — locupletioribus his] l. is A. — magis mihi videntur] videntur *sup. lin.* A. — **19.** perturbata] turbata *Al.* — se consequi] *ita \alpha h*; consequi se  $\beta\gamma$ , *Lamb.*, *Or.*; *om.* se  $\zeta$ , *Al.* — arbitratur..... consequi posse *om.* L. — quod reliquis omnibus] q. ceteris hominibus *Al.* — id quod conantur se] se id q. c. *Al.*, *Mue.* — magnam concordiam in maxima multitudine] *ita Ha.*; *om.* in *codd.*; maxima multitudine L; maximam multitudinem A *ceterique fere omnes*; *seclisit Mue.*; magnam concordiam maximam multitudinem *Al.*, *Lamb.*, *Or.*; magnam concordiam <ordinum> maximam multitudinem *Cl.* — magnas praeterea] *pr. m. Al.* — militum copias] c. m. *Al.*, *Ha.* — presentes] praesentis  $\alpha h$ , *Al.*, *Ha.*, *Mue.*, *Cl.* (*cf. § 29 et III. 18.*) — iam sint] i. sunt *Al.* — summo furore] cum summo furore LH (?)  $\gamma$ , *Al.*, *Ha.* — in sanguine] *om.* in *Al.* — conscelerata] scelerata *Al.* — concupiverunt] cupierunt *Al.* — consules se] *ita \alpha h*; se consules *cett.*, *Ha.*; *om.* se *Al.* — aut dictatores] ac d. *Al.* — sperant futuros] se expectant f. *Al.* — id se cupere] se c. id *Al.* — adepti sint] a. fuerint *Al.* — sit concedi] *ita \alpha*; conc. sit *cett.*, *Cl.* — **20.** adfectum] confectum *Al.* — sed tamen] *om. Al.* — iste est Manlius] *ita \alpha h*; est ipse M, *cett.*, *Al.* (*qui habet Mallius*), *Ha.* — succedit] successit *Al.* — hi sunt homines] *om.* hi  $\beta x$ , *Ha.* — ex his] *ita A*; ex eis *Cl.* — quas Sulla] *ita \alpha*; quas Faesulas Sulla (*vel Sylla*) *cett.*; quas Fesulis Sylla *Al.* — hi sunt] ei s. *Cl.* — in insperatis] *om.* in *codd. omnes*, *Al.*: *suppl. Ern.* — ac repentinis] repentinisque *Al.* — lectis] lecticis *h*, *Al.* — apparatis] apparatibus *Al.* — Sulla sit iis] *om.* iis L, *seclisit Ha.*; S. sit ab his *h*; Sylla sit his *Al.* — eandem illam] *om.* illam *Al.* — direptorumque] dereptorumque AH. — **21.** est sane] *om.* est *Al.* — emergunt] emergent *Al.* — proscriptione] proscriptionibus  $\beta\gamma$ , *Al.* — defetigati] defatigati A *ex corr. m<sup>2</sup>* (defet. A *m<sup>1</sup>*)  $H\beta$ . — et ex urbe et ex agris] ex agris ex urbe *Al.* — homines primum] *ita codd.*, *Al.*, *Ha.*; homines <quam> primum *Mue.*, *Cl.*; *ego primum seclusi.* — ne vicini] neque v. *Al.* — honeste] homines A. — pereant] pereunt L *h.* — **22.** facinerosorum] facinorosorum AH, *Al.*, *Ha.* — a Catilina] a *sup. lin.* A. — ab eo divelli] d. ab eo  $\beta\gamma$ , *Al.* — carcer capere] cap. car. *Al.*; carcer *sup. lin. m<sup>1</sup>* A. — Catilinae est] est Cat. *Al.* — dilectu] delectu A, *Al.* — et talaribus] *add.* ac tritis *Al.*; et alaribus L. — industria vitae] ind. vita  $\alpha h$ . — **23.** non solum amare] qui n. s. a. *Al.* — saltare et cantare] cant. et salt. *Lamb.*; psallere et cantare *Or. ex conl. Garat.*; cant. et psallere *Al.* — qui nisi] qui ni *Al.* — nisi pereunt] ni p. *Al.* — Catilina] Catelina *Al.* — verum tamen] *om.* tamen *Al.*; verumptamen A. — autem illis] *om.* autem *Al.* — ac nives] atque n. *Al.* — hiemem] hyemem *Al.* —

nudi in convivii] in e. n. *Al.* — 24. scortorum] scortatorum *Al.* — Catilinae tumulis] Catilina tum. *Al.*; cumulis pro tumulis *cod. Duisburgensis nunc Bonn. apud Halmium.* — conferre debeo] d. c. *Al.* — 25. his rebus] *add.* omnibus *Al., Lamb., Or.* — equitibus Rom.] *add.* populo  $\gamma$ , *Al., seclusit Ha.* — causas ipsas] i. c. *Al.* — valde illi] v. ipsi *Al.* — hinc denique] *om.* hinc *Al., Ha., Mue, ego seclusi; cfr. Isid. Origg. 2. 21. 25.* — luxuria ignavia temeritate] cum l. cum i. cum t. *Al.* — copia] ita *b h, Isid.; copiae A cett., Al.* — in eiusmodi] in huiusmodi *Al.* — si hominum studia] ita  $\alpha h \zeta$ ; etiam si h. st. *cett., Al., Ha.* — 26. vigiliis custodiisque] custodiis vigiliisque *Al.* — ut urbi] vel u. *Al.* — metu] ita *ALV*; mutu *H*; *om. h*; motu *cett., Al., Ha., Mue.* — satis esset] s. esse *Al.* — atque provisum] ac pr. *Al.* — ille manum certissimam] ita  $\alpha$ ; ille cert. m. *h*; ille m. fortissimam certissimamque  $\beta$ ; ille maximam m. et certiss.  $\gamma$ , *Al.* — 27. remanserunt] permanserunt *Al.* — atque adeo qui] *om.* qui *b s* et *quidam Halmiani dett. Al.; seclusit Ha.* — quamquam sunt] qg. sint *Al.* — nati sunt cives] *om.* nati *L \beta, Ha.; seclusit Mue.* — monitos] *add.* eos  $h \gamma$ , *Al.* — adhuc si cui] si cui adhuc *Ha.* — hoc exspectavit] haec e. *Al.* — me horum] meorum *Al.* — portis] portae *Al.* — conivere possum] ita *t u, Schol., Probus K. 4. 35;* consulere sibi possunt *cett., Al., edd. omnes usque ad Steinmetzianam;* commovere possum *x.* — se in urbe] in u. se *Al.* — sed vel inceptum] ita *b s*; sed ne inc.  $\alpha$ ; *om.* vel  $h \gamma$ , *Al., Ha.* — 28. agentur] ita  $\alpha h$ ; *add.* Quirites *cett., Al., Ha., Mue.* — maximae res] r. m. *Al.* — optandum videtur] o. videretur  $\alpha t$ . — neque bonus quisquam] nequis bonus *Al.* — vos omnes] *add.* iam *Al.* — 29. ab externo] ab hesterno *A*; ab extero *Al.* — defendunt] defendent *Al.* — inplorare] atque impl. *Al.* — pulcherrimam florentissimamque] ita *AVL \beta*; pulcherr. florentissimam potentissimamque *H h \gamma Al., Mue., Cl.*

## IN III ORAT.

IN L. CATILINAM EXPLICIT LIBER SECVNDVS INCIPIT LIBER TERTIVS FELICITER A (fol. 58 v). 1. hodierno] hodierna *A.* — summo erga vos] erga vos summo *Al.* — e flamma] ex f. *Al.* — videtis] *add.* *K. A.* — 2. hi dies] ita *A*; ei dies *Cl.* — condidit] *add.* Romulum *Al.* — debebit] debet *Al.* — toti urbi templis] totis urbis templis *Al.* — ac moenibus] omnibus *Al.* — idemque gladios] item gladios *Al.* — retudimus] ita  $\alpha x$ ; retrusimus (*ex corr. m<sup>1</sup>*) *h*; retrudinus  $\beta \gamma$ ; rettudimus *Ha., Mue., Cl.* — deiecimus] reiecimus *Al.* — 3. breviter Quirites] *om.* Quirites *V h, Cl.*; (breviter q. *A.*) — et quam manifesta] *om.*  $\alpha t \zeta$ , *Ha.* — vos qui et ignoratis et exspectatis scire possitis] vos qui ignoratis ex actis scire poss. *Al.* — socios] *add.* et *Al.* — restitissent] remansissent *h \gamma.* — 4. nobiscum esse] e. n. *Al.* — maleficium ipsum] *om.* ipsum *Al.* — Allobrogum] Adlobrogum *A.* — esse T. Volturcium] esset Volturcium *A*; *om.* *T. V h \gamma, Al.* — esse ad Catilinam datas] d. e. ad Cat. *Al.* — ab dis] a diis *Al.* — ut tota res] ita  $\alpha \beta \gamma$ ; *om.* ut *h x, Al., Ha., Cl., ego seclusi.* — et a vobis manifesto] a vobis manifeste *Al.* — 5. C. Pomptinum] Cn. P. *Al.* — rem exposui] rem omnem exp. *Al.* — Mulvium] Milvium *Al., Lamb.* — in proximis] *om.* in *Al.* — ita bipertito] *om.* ita *A*; ita bipertiti  $\beta \gamma h$  (bibertiti *h*); ita bipartiti *Al., Lamb.* — Tiberis] Tybris *Al.* — eodem autem et ipsi] *om.*

et ipsi *Al.* — eduxerant] eduxerunt *Al.* — ex praefectura] de pr. *Al.* — quorum opera] *om.* opera *Al.* — in rei publicae praesidio] in re p. praesidio AV  $\beta$  h, *Ha.* — 6. Mulvium] *om.* *Lamb., Ha.*; Milvium *Al.* — Allobrogum] Allobroges  $\alpha$ , *Cl.* — educuntur] ducuntur  $\alpha$   $\beta$ , *Mue., Cl.* — et ab illis] *om.* et h  $\gamma$ , *Al.* — praetoribus erat] e. pr. *Al.* — quae erat commissa] *uncinis inclusit Ha.* — diluisceret] delucesceret A. — nihil dum] n. tum *Al.* — accersitus est] *ita codd. fere omnes*; arcessitus est *Ha. cum uno Lgm. (n. 16), Cl.*; arcessitur t; arcessitur x, *Or.*; accersitur *Al.* — L. Statilius] P. Gabinius *Al.* — Cethegus] C. Cethegus *Mue.* — Lentulus venit] *om.* venit *Al.* — in litteris] *om.* in *Al.* — 7. cum summis et] cum vero s. ac *Al.* — huius civitatis viris] v. h. c. *Al.* — audita re frequentes

ad me mane] aud. re mane ad me (*om.* frequentes) *Al.* — prius] pus A. — deferri] deferrem *Ha.*; referri *Al.* — in tantis rei publicae periculis] *om.* rei publ. *Al.* — 8. fortem virum] virum *sup. lin.* A. — e quibus] *ita* A, *Al.*; ex q. *Ha., Mue., Cl.* — et gladiatorum] *om.* et A. — introduxi Volturcium] Volturcium *in marg. n<sup>1</sup>* A. — fidem publicam] f. ei publ. h  $\gamma$ ; f. ei P. *Al.* — ex omnibus partibus] *omn.* ex p. *Al.* — descriptum] descriptum *Mue.* — ille qui et] *om.* et *Al.* — 9. a P. Lentulo] *om.* P. *Al.*; ab Lentulo *Ha., Mue.* — datas] *ita* V  $\gamma$  h; data A L i, *Ha., Mue.*; datam b s. — ab iis] *ita* A; ab his *Mue., Cl.* — mitterent] mitteret A. — pedestres sibi] sibi *sup. lin.* A. — sibi confirmasse] *om.* sibi *Al.* — ex fati] *ita unus cod. Marc. (255) sup. lin. apud Clarkium, Al., Ha., Mue., Cl. (cfr. IV, 12: sicut ipse (Lentulus) se ex fati sperasse confessus est)*; ex fastis  $\alpha$   $\beta$  h t; ex libris  $\gamma$ , *Lamb.* — haruspicumque] aurusp. *Al.* — huius urbis] u. hu. *Al.* — Sullam] Syllam *Al.* — annum esse] e. a. *Al.* — annus decimus] d. a. *Al.* — 10. fuisse dixerunt] esse d. *Al.* — videretur] videri  $\alpha$   $\beta$  h, *Al.* — primo ostendimus] primum ost.  $\gamma$ , *Al.* — legimus] *add.* litteras *Al.* — Allobrogum] et All. *Al.* — facturum esse] esse f. *Al.* — ut item illi] *om.* item *Al.* — recepissent] *ita Muretus*; praecepissent *codd., Al.* — tamen de gladiis] *om.* tamen *Al.* — ac sicis] ac de sicis *Al.* — apud ipsum] apud se *Al.* — deprehensa] deprehensae *Al.* — se semper] *om.* se *Al.* — conscientia] *add.* convictus h  $\gamma$ , *Al.* — introductus] *add.* est  $\gamma$ , *Al., Ha., Mue.* — et signum et manum suam] manum et signum suum *Al.* — in eandem] in eadem (*pro eadem*) *Al.* — notum quidem] *om.* quidem *Al.* — 11. feci potestatem] fieri pot. *Al.* — primo quidem] q. pr. *Al.* — toto iam] toto Volturcii iam *Al.* — surrexit] surrexi *Al.* — quaesivit] quaesivi *Al.* — cum iis] c. his *Al.* — suam venissent] suum convenissent *Al.* — quotiensque] quotienscumque *Al.* — quaesissentque] quaesissemque *Al.* — de fati] *ita* x, *Al., Ha., Mue., Cl.*; de fastis *cett.*; de libris *Lamb.* — tum ille subito] t. s. i. *Al.* — conscientiae vis] v. c. *Al.* — 12. litteras proferri] pr. l. *Al., Lamb., Or.* — iubet] iussit *Al.* — et signum] *om.* et *Al.* — manum suam] *om.* suam *Al.* — erant autem] *add.* scriptae h  $\gamma$ , *Al.*; *uncinis incl. Ha.* — qui sim] *ita* A H s  $\gamma$ ; quis sim *cett., Ha., Mue., Cl.*; qui sim..... misi] qui sim ex eo quem ad te misi cognosces *Al. cfr. Sall. Cat. 44.* — vide ecquid] vide et quid  $\alpha$   $\beta$ ; et vide quid h  $\gamma$ . — vide..... iam] et vide quid iam tibi *Al.* — et cura] *om.* et h, *Al.* — infimorum] infirmorum *quidam Halmiani dett., Al.* — qui sim..... infimorum *Cfr. Sall. Cat. 44.* — 13. visa sunt] s. v. *Al.* — inter sese] i. se *Al.* — ab aliis] ab illis *Al.* — indicare se ipsi] ind. ipsi a se t u x; ipsi se

ind. *Al.* — editis Quirites] *om.* Quirites L, *Ha.* — de summa re publ.] de s. rei p. *h*; de s. rei p. salute  $\gamma$ . *Al.* — varietate est secutus] mora est consecutus *Al.* — **14.** providentia] prudentia *Al.* — maximis periculis sit] per. sit max. *Al.* — praetores] pater P. R. *Al.* — impertitur] impartitur *Al.* — huius coniurationis] *om.* huius *Al.* — et a rei publ.] *om.* a L; *unc. cl. Ha.*, *om. Al.*, *Lamb.* — in custodiam] tum in custodia *Al.* — C. Cethegus] *om.* C. *Al.* — P. Gabinus] P. Gavinius A H *h.* — qui omnes] *ita h*  $\gamma$ ; *om.* qui  $\alpha$   $\beta$ . — in custodiam] in custodia *Al.* — decretum est] *om.* est A. — sollicitandos] sollicitandum *Al.* — Apuliam attributam esse] Apulia esset attributa *Al.* — erat indicatum] erat idem edictum *Al.* — ex his coloniis quas] *ita codd. fere omnes, Al., Lamb.*; ex his (eis *Cl.*) colonis quos *quidam Halmiani et paris. quartus apud Steinmetzium, Ha., Mue., Cl.* — Sùlla] Sylla *Al.* — in Q. Annium Chilonem] *ita apud Sall. Cat.* 50; in Q. Manlium *codd.*; inq. Manlium *Al.* — sollicitatione] sollicitudine *Al.* — tantaque hac] tantaque vi ac *Al.* — novem hominum] VIII hominum A. — **15.** decreta est] *add.* Quirites *t x, Al.* — post hanc urbem] *om.* hanc *Al.* — his decreta] iis *decr.* A. — ceteris supplicationibus] *om.* supplicationibus *Ha.* — conferatur] *add.* Quirites *conplures Halmiani (excepto L), Al., Lamb., Or.* — interest] intersit *Al.* — bene gesta] de R. P. bene g. *Al.* — patefactis] patefactus *quidam Lgmm., Al., Lamb., Or.*; patefacta L; patefacta re *suspiscatur Halmius.* — indicis] *add.* et *Al.* — verum etiam civis] *om.* etiam *Al.* — magistratu] a mag. *Al.* — C. Glauciam] *om.* C. AH. — **16.** comprehensos] comprehensos *Al.* — his depulsis] iis *dep.* A. — pellebam] depellebam *Al.* — somnum] somnium H. — L. Cassi] *ita*  $\gamma$ ; C. Cassi (*vel* Cassii) *cett.* — adipēs] *om.* *h*  $\beta$ ; alipes *in marg.* A *m<sup>2</sup> relicto post Cassii spat.* 20 *circ. liter.*; C. Cassialipes H; aupes V; adipeni *Al.* — erat unus] erat solus *Al.* — ex istis] ex his *Al.* — urbis moenibus] m. urbis *Al.* — continebatur] detinebatur *Al.* — temptare] tentare *Ha.* — ei consilium] et *cons.*  $\alpha$  s; *om.* b. — neque lingua neque manus] *ita* A H b  $\gamma$ , *Schol.*; neque manus n. l. L *h, Ha., Mue.* — mandarāt] mandaverat *Al.* — **17.** tam audacem tam paratum] t. par. t. aud. *Al.* — sentio Quirites] *om.* Quir. *Al.* — a cervicibus vestris] a v. cerv. b s. — tanto ante] tanti a. *h t x, Al.* — denuntiavisset] denun-

vi  
ciasset A. — suae testes] *add.* denique  $\gamma$ , *Al.* — quam haec in tota re publ.] quam haec tanta in re p.  $\beta$  u x, *Mue.*; quam haec tanta in rem p. *Lamb.*; quam tanta haec in re p. *Al.* — manifesto] manifeste *Al.* — inventa atque comprehensa] *ita*  $\alpha$  (*omisso* atque) *h*; *del.* inventa atque *Nohl.*; inventa atque deprehensa *Mue.* — neque nos umquam] *om.* nos. *Al.* — cum ille in urbe] dum i. in u. *Al.* — hostis esset] h. fuisset *Al.* — **18.** nutu atque] *om.*  $\alpha$ . — cum coniectura] *om.* cum *Al.* — humani consilii] humanis consiliis *h t u x* (*om.* humanis u. — tantarum rerum] tantam molem rerum  $\gamma$ , *Al.* — esse potuisse] consequi pot.  $\gamma$ , *Al.* — ita praesentes] pr. *ita Al.* — paenc] poene A. — videre possemus] *ita h*  $\gamma$ , *Al., Lamb., Or., Ha., Mue.*; vid. possimus *cett., Cl.* — visas] *add.* iam *Al.* — ab occidente] *om.* *Al.* — terrae motus relinquam ut omittam cetera quae] t. m. ut omittam cetera quae *Al.*; t. m. cetera quae  $\gamma$ . — tam multa nobis] ita nobis *Al.* — hoc certe] *add.* Quirites H  $\gamma$ , *Al., Cl.* — **19.** in Capitolio] *ita*  $\gamma$ , *Al.*, de Cap. *cett.* — res de caelo] turres de c. *quidam Halmiani dett., Al., Lamb., Or.* — cum et simulacra] et tum simulacra AVL; et cum sin. H. — deorum]

*add. immortalium Al. — aera] om. A. — liquefacta] add. sunt Al. — et tactus etiam] tactus est etiam  $\gamma$ , Al. — inauratum] auratum AHV (mendum ex script. in auratum omisso postea in). — lactantem] lactentem V h t u, Al., Ha. — atque imperi] ac imp. Al. — 20. tum et ludi] tunc e. l. Al. — per decem dies] X per dies Al. — placandos] placandum Al. — in excelso] in excelsum Al.; in celso A L h x. — et contra] om. et Al. — antea] ante L  $\gamma$ , Al.; om. h. — atque antea] atque sup. lin. A. — curiamque] curiam AL; et curiam V. — clam] iam A. — illud signum] illud ita Al. — conlocandum] conlocatum  $\alpha$ . — locaverunt] ita x; conlocaverunt (seu coll-)  $\alpha \beta h$ ; et quidam Lggm. apud Halmium; voluerunt Al.; statuerunt t u. — superioribus consulibus] a sup. cons. Al. — neque nobis] n. a no. Al. — conloca-retur] collocaret Al. — 21. quis potest esse] *add.* Quirites  $\beta \gamma$ , Mue. — tam aversus] qui tam av. Al. — interitum] interitumque Al. — per cives] a perditis civibus  $\gamma$ , Al. — Maximi] ac maximi Al. — et coniurati] om. et Al. — eo ipso] ita  $\beta \gamma$ ; et ipso  $\alpha h$ . — et senatus et vos] om. Ha. cum duobus Lggm. (22 et 46) solis; seclisit Mue. — contra salutem] c. senatum salutemque h (et salutem h)  $\beta$ . — 22. atque tectis] atque delubris Al. — sed etiam deorum templis atque delubris] om. Al. — sim ferendus] sum f. Al. — cunctam urbem] hanc ur. Al. — ducibus] om.  $\alpha h$ . — mentem voluntatemque] mentem Quirites vol. L, Ha., Mue. — illa Allobrogum sollicitati] seclisit Mue. — iam ab Lentulo] sic ab Lent. Al. — tam dementer tantae res creditae] tanta res tam dementer credita Al. — quid vero ut homines Galli] quod vero ut Galli hom. Al. — populo Romano] R. P. Al. — maximarum] ita  $\alpha h$ ; amplissimarum  $\beta \gamma$ , Al. — neglegerent] negligere AL; negligeret V. — vestramque salutem] vestram s. Al. — anteponerent] antepone AL; anteponeret V. — non divinitus] nonne div. Al. — esse factum] f. e. Al. — putatis] om. A. — potuerunt] potuerint Ha. (ex sent. Madvigii), Mue.; sed Halmio comma totum praesertim qui.... potuerunt (quod ex Halmianis codd. solus w(indbergensis) nunc Monac. 22281 saec. XIII ab ipso Hal. conlatus omittit) glossema esse videtur. — 23. illos dies] om. dies Al. — erepti enim estis] om. estis Al. — erepti sine] om. erepti  $\beta$ ; et erepti sine  $\gamma$ , Al., Lamb., Or.; ego seclusi erepti cum Mue. — togati] om. Al., ego seclusi. — 24. non solum eas] atque solum eas Al. — sed eas quas] sed has q. Al. — vosmet ipsi] vos Al. — atque vidistis] et v. Al. — Sulla, Sylla Al. — oppressit eiecit ex urbe] ita  $\alpha \beta h$  et unus oxoniensis Clarkii (o); oppr. ex urbe eiecit  $\gamma$  Al.; eiecit ex urbe seclus. Ha., Mue.; haec autem verba delevit Lamb. nonnullorum, ut ait, veterum codd. auctoritate inductus: ego seclusi cum Ha. et Mue. — expulit ex urbe conlegam] ex urbe collegam suum expulit Al. — Sulla] Sylla Al. — ne dici] nec d. Al. — deminutione] diminutione A, Al. — et fortissimo] ac fort. Ha. — 25. atque illae tamen omnes] ita codd., seclus. Cl.; om. tamen omnes Al., ego seclusi; om. omnes Lamb., Or., — erant eius modi] *add.* florere si voluerunt A (cfr. W. Peterson, Collations of the cod. clun. Holkhamicus p. IX); *add.* Quirites Mue.; erant huius m. Al. — conflagrare sed se in hac urbe] om. H; conflagrare sed se in hac urbe florere voluerunt om. A. (cfr. Peterson ibid.). — atque illae..... diiudicatae sint] atque seclusi; totum hoc comma inclusit Ha., delendum vero esse ut manifestum glossema censuerunt Bloch (V. eius edit. Havniae 1828 p. 453 sq.) et Madvig (Op. Ac. I p. 146 sqq.). — nulla umquam barbaria] numquam barb. Al. — Catilina Cethego Cassio] C. Cassio Cethego Al. — gessi Quirites] om.*



Quir. *Al.* — salvi omnes] omnes salvi  $\gamma$ , *Al.* — superfuturum] supervicturum *Al.* — integros incolumesque] omnes incolumes Quirites  $\beta$ . — 26. postulabo] postulo *b s x*, *Al.*, *Ha.* (*conlato IV. 23*), *Mue.* — memoriam] vestram *m. Al.* — omnia ornamenta] or. o. *Al.* — eiusmodi] huius *m. Al.* — adsequi possint] a. possunt  $\alpha \beta h$ , *Al.* — nostrae res] r. n. *Ha.* — monumentis] monimentis *Al.* — propagatam esse] *post* consulatus mei, *omisso esse habent*  $\gamma$ , *Al.* — unoque tempore] omnique t. *Al.* — huius imperii] eiusdem imp.  $\beta \gamma$ , *Al.*, *Ha.*, *Mue.* — sedesque] sedemque *Al.* — 27. eadem est] est e. *Al.* — quae illorum] quae fuit ill. *Al.* — quod mihi cum his vivendum est] cum eis *Cl.*; cum illis  $\gamma$ ; quod mihi vivendum sit cum illis *Al.* — facta sua recte] recta sua facta *Al.* — ab istis iam] i. ab istis *Al.* — est in bonis] est in nobis  $\alpha b s h$ ; in vobis (*om. est*) *Al.* — defendet] defendit *Al.* — neglegunt] negligent *Al.* — se indicabunt] se ipsi ind.  $\gamma h$ , *Al.*, *Mue.*; ipsi *seclusit Ha.* — 28. est enim nobis] est e. in n. *Mue.*; est etiam in nobis  $\gamma$ , *Al.* — is animus] *om. is*  $\alpha \beta h$ . — converterit] convertit *Al.* — omnis inpetus..... depulsus..... converterit] omnes impetus... depulsi..... converterint *Lamb.* — providendum] *ita*  $\gamma h$ , *Al.*, *Lamb.*, *Or.*; videndum *cett.*, *Ha.*, *Mue.*, *Cl.* — quid est quod iam] quid iam *Al.* — cum praesertim] *pr. cum Al.* — quo mihi libeat] quo quidem *m. l. Al.* — obtulerint] *ita L u et Harl. 2716 Clarkii, l.*; obtulerunt *cett.* (*obtuler. A.*) — 29. perficiam profecto] *pr. perf. \beta*, *Al.*, *Ha.* — in consulatu] *add. meo Al.* — in conservanda] *om. in \beta*, *Ha.* — denique ita] deinde ita *Al.* — esse videantur] *v. e. Al.* — est nox] nox est *b s*, *Al.*, *Ha.* — venerati Iovem illum] veneramini *Io. i. h \gamma*; veneramini illum Iovem *Al.* — in vestra] et in *v. Al.* — iam est periculum] periculum est *Al.* — priore] priori *Al.* — nocte] *add. fecistis h x*, *Al.* — faciendum] faciendum *Al.* — providebo Quirites] *om. Quirites L b s*, *Ha.*, *Mue.*, *ego seclusi.*

## IN IV ORAT.

IN LUTIVM CATILINAM LIBER TERTIVS EXPLICIT INCIPIT LIBER QVARTVS FELICITER A (*fol. 63 r.*). 1. deponite] quaeso deponite *Al.*, *Lamb.*, *Or.* — ac de vestris liberis] ac liberis vestris *Al.* — verum etiam libenter] sed etiam lib. *Al.* — populoque Rom.] *add. P. C. Al.* — 2. omnium gentium] *om. omnium A.* — sedes honoris] *ita Muret., Lamb., Ha., Cl.*; *add. sella curulis codd.*; *seclusimus Mue. et ego*; sedes honoris id est sella curulis *t et quidam Halmiani dett.* — vos populumque Romanum ex caede miserima] vos P. C. Quir. excede misera *Al.* — omnium nostrum] omniumque n. *Al.* — proponetur] proponeretur *L.* — ad salutem populi Romani] ad salutem reip. *A. Al.* — 3. esse gratiam] *gr. e. Al., Or.* — nam neque] neque enim *Al.* — turpis mors] gravis mors *Quintil. IV. 3. 109.* — nec misera sapienti] *ia h t*; nec misera aspicienti *cett.* — neque meam mentem non domum] nec non meam mentem domum *Al.* — filius quem] *f. qui Al.* — in conspectu meo] meo *sup. lin. A.* — uti salvi] ut s.  $\forall h$ , *Al.* — vobiscum] nobiscum *Al.* — me vis aliqua] vis al. me *Al.* — quam et illi] *ita codd.*; quam ut et illi *suspiscatur Cl.* — 4. quare patres conscr.] *post quare spat. vac. 5 circ. liter. ante p. c. A.* — non Ti.] non Ty. *Al.* — quod iterum] qui it. *Al.* — quod agrarios] qui agr. *Al.* — conatus est] *ita h*; est

conatus V; *om. est cett.* — quod C. Memmium qui C. Me. *Al.* — adducitur] <sup>ii</sup> adicitur A. — tenentur ii] sed ten. illi *Al.*; t. ei *Cl.* — ad vestram] ad vestrum *Al.* — accersitur] *ita A, ceteri fere omnes*; arcessitur t, *Al., Ha., Cl.* — id est initum] idem initum *Al.*; *om. id est L.* — deplorandum] plo-  
 randum A. — populi Rom. nomen] R. P. nomen *Al.* — lamentandam] lamentandum *Halmitani dett.* — 5. multis iam iudiciis] multis iudiciis *Al.* — coniurationem patefactam esse] pat. e. co. *Al.* — se abdicare] ut se abdicaret t, *Al., Lamb., Or.* — eum et ceteros] et *sup. lin. A*; *om. eum Al.* — iudicastis] iudicavistis *Al.* — postremo hesterno] pos. quod hest. *Lamb.* — Titoque Volturcio] T. q. a Volturcio A; atque Volturcio *h.* — dedistis] dedisti *Al.* — ut ii] ut hi *Al.* — sine ulla] *om. ulla Al.* — 6. haberi] habere *Al.* — facinus ad vos] f. ad nos *Al., Lamb.* — et obscure] *om. et Al.* — et prolatando] ac prolatando *Al.*; aut prol. *Mue.* — 7. qui populum Romanum] *uncinis clausurunt Ha., Mue.; delendum esse statuerunt Bloch et Madvig.* — ac miseriarum] *om. A.* — quietem] *add. esse t, Lamb., Or., Mue.* — oppetiverunt] *ita ALβ*; optinuerunt V; appetiverunt *cett.* — 8. non putet] *ita codd. omnes, Al., Ha.*; non putent *Ern., Mue., Cl.* — municipiis] municipibus t. *Al.* — et dignas] *ita i, Lamb.*; et digna *cett., Al.* — quae sola hominem] q. s. homines *Mue.* — multos animi atque corporis dolores uno dolore et omnes] *ita ego auctoritate fretus cod. Coloniensis Gulielmii et Harleiani h Clarkii*; (multos animi atque corporis uno dolore et omnes *Colon.*; animi atque corporis multos uno dolore et omnes *h*); multos uno dolore dolores animi atque corporis et omnes *Ha. auctore Graevio*; multas uno dolore animi atque corporis et omnes *cett., Al.* (ac corporis *Lamb.*); multas uno dolore animi atque corporis <miserias> et omnes *Cl.*; multos una dolores animi atque corp. et omnes *Mue.* — proposita] *ita Mue.*; posita *codd., Al.* — 9. ego mea video] ego mea et videbo A. — in re publ.] in rem p. *AHY*; *om. in Al.* — cognitore] monitorē *Al.* — alteram] *add. secuti eritis Al.* — vincat] *ita Schol.*; vindicat *codd.*; vindicat *Al.* — habemus enim] *add. etiam Al.* — a Caesare] a C. Caesare *Al.* — postulabat] *post dignitas habet Al.* — interesset] interest *Al.* — 10. ne de capite] *om. de A.* — ferat is et] feratis et H. — is et nudius] set nudius L; sed nudius *Ha.* — cives Romanos] *add. Cethegum et P. Lentulum Al.* — quaesitori] Questori t β, *Al.* — decreverit] *ita AV*; decrerit *HL, Cl.*; decrevit *cett., Al., Lamb., Or.* — rei publicae sit] in R. P. sit *Al.* — esse nullo modo posse] nullo m. e. p. *Ha.* — Semproniae legis] legis Sempr. *Al.* — iussu] *ita codd.*; iniussu *Ha., Mue. (ex sent. Bucher, Ern., Madvig).* — idem ipsum] i. et ip. *Al.* — Lentulum largitorem] largit. Lent. *Al.*; Lent. largitorem H; Lent. illum largit. *suspicator Cl.* — populi Romani] R. P. *Al.* — exitio] et exit. *Al.* — tam crudeliter] tamque crud. *Al.* — se iactare] *ita h γ*; a se iactare α β. — in perniciem] *ita Ha*; in pernicie *codd., Al., Mue., Cl.* — 11. ad contionem] ad condicionem A. — Silani] Syllani *Al.* — vos a crudelitatis] *ita α h γ, Al., Lamb., Or.*; *om. a β, Mue., Cl.* — populus Romanus] populo Romano L, *Mue.*; *om. γ i, et Harleianus 2716 (l) Clarkii, Al., Lamb., Or.*; p. r. h; P. R. H. — exsolvet] exsolvetis *h et Coloniensis Gulielmii apud Graev. (exsolvetis Colon.), item β et lect. Pithoei apud Halmitium*; exsolvet scripsi cum *Ha. suadente Madvigio*; defendetis (vel defenderitis) *cett.*; defendetis *item Al., Lamb., Or.*; liberabit *Cl., conluto de*

*harusp. resp.* 49: *neque non nulla inperitorum vituperatione.... liberavit;*  
 populo Romano < purgabo > *Mue.* (L *auctoritate ductus*); eripiam i;  
 liberabo *cod. Erlangensis 38 apud Halminum.* — leniorem] leviozem *Al.*  
 — quis enim est] q. e. enim *Ha.* — singulari] in singul. *Al.* — videre  
 hanc urbem] h. u. v. *Al.* — sepulta in patria] sepultam patriam  $\beta \gamma$ , *Al.*  
 — versatur mihi] *om.* mihi *Al.* — 12. sicut ipse se] *om.* se L h. *Ha.*; *post*  
*fatis habent*  $\beta$ . — sperasse] spectasse *Al.* — esse huic] esse et *Al.* —  
 Gabinium] Gavinium *AH.* — ac vexationem] *ita HV;* ac vexantium *AL*  
*h s;* (ac vexantiam *b u*). — uxore] atque ux. *Al.* — de servis non quam] *ita*  
*Lamb. Lactantii auctoritate qui in libro de ira dei cap. 17 locum hunc tullianum*  
*etenim quaero..... crudelissimus esse videatur adfert;* de servis quam  
*(omisso non) codd. tulliani omnes;* de servo non quam *Ha.*; non flexis literis  
*Mue., Cl.* — acerbissimum] acerrimum *Lact.* — sumpserit] sanxerit *Al.*  
 — utrum is] is *sup. lin. A.* — ac misericors] an mis. *AH.* — inhumanis-  
 simus] inhumanus *Lact., Al.* — videatur] videbitur *Al.* — et cruciatu no-  
 centis suum dolorem] *om.* *AH;* *om.* suum dolorem cruciatumque *Al.* —  
 in his hominibus] in his omnibus *Al.* — qui coniuges qui liberos] coniuges  
 liberos *Al.* — unius cuiusque nostrum] *om.* nostrum *Al.* — et hoc universum]  
*om.* et *Al.* — summae nobis] *ita*  $\gamma$  et *Harl. 2716 m<sup>1</sup> apud Cl., Al;* summa nobis  
*cett.* — 13. nisi vero cuiquam] *om.* vero *Al.* — visus est] est visus *Al.* —  
 sororis] sorori *AH.* — lectissimae] electissimae *H (corr. m<sup>2</sup>);* electissimae *A*  
*cett., Al.* — praesentem] *add.* se *Al.* — cum avum .... esse dixit] *om.* *Al.*  
 — avum suum] *ita*  $\beta$ , *Schol.;* *om.* suum *cett., ego seclusi.* — quod simile  
 factum] quid sim. fuit f. *Al.* — illo tempore] eo temp. *t*  $\beta$ , *Ha.* — Lentuli  
 vir clarissimus] Lentuli viri clarissimi *AHV (clarissimi A);* Lent. claris-  
 simus vir *Al.* — ille etiam] *om.* etiam *Al.* — de summa rei p.] de summa  
 dignitate rei p.  $\beta$  *h x, Al;* de summa rei p. dignitate *L;* de summa rep.  
*Ha. cum nonnullis dett.;* de dignitate summae rei p. *Lamb.* — minueretur]  
 deminueretur *Ha.;* diminueretur  $\beta$  *h.* — minueretur hic ad evertenda fun-  
 damenta rei p.] *om.* *AHV (A relicto spat. vac. dimidia lin.).* — accersit]  
*ita codd. excepto Lgm. n. 58 apud Halminum;* arcessivit *Al., Lamb.;* arcessit  
*Ha., Cl.* — concitat] concitavit *Al.* — vocat] evocavit *Al.* — trucidandos]  
*om.* *Al.* — et ceteros] *om.* et *Al.* — Cassio] *ita x et unus Oxoniensis Clarkii;*  
*om. cett.* — veremini censeo] *ita Or. ex con. Ernesti;* vereamini censeo *codd.*  
 (vere amini *H;* vere animi *A*); vereamini minus censeo *Cl.;* vereamini  
 censeo *Al., Ha., Mue.* — ac nefando] ac nefario *Al.* — nimis aliquid severe]  
*ita*  $\beta$  *x, Al., Ha., Mue.;* nimis aliquid severius *cett.;* aliquid severius (*om.*  
*nimis*) *Cl.* — multo magis est verendum] cum m. ma. sit ver. *Al.* — cru-  
 deles] *add.* magis *Al.* — 14. iaciuntur] iactantur *Al.* — satis praesidi] *om.*  
 satis *A.* — hodierno] hodierna *A.* — transigenda] transigunda *A, Ha.,*  
*Mue.* — et provisae et parata] *om.* et — et *Al.* — tum multo etiam] tum  
 etiam *m. Mue.* — homines omnium] *ita codd.;* homines < omnium generum >  
 omnium *Cl.;* homines omnium < generum omnium > *Mue.* — denique]  
*om.* *A, ego seclusi.* — omnium denique] denique omnium *Al.* — plena  
 templa circum forum] *om.* *Al.* — omnes aditus] *om.* omnes *Al.* — templi  
 ac loci] l. ac. t. *Al.* — est enim] e. est *Al.* — sentirent] *ita x;* sentire  $\alpha$  *t u;*  
 sentiunt  $\beta$ . — 15. neque in] n. enim *Al.;* *om.* in *A.* — sed in] s. iam *Al.*  
 — salutem dignitatemque] dignitatem salutemque *Al.* — consentiunt]  
 sentiunt *Al.* — ita summam] i. summa *Al.* — ut vobiscum] ut nobiscum

*Al.* — haec causa] *om.* haec *Al.* — nullum posthac] *om.* nullum *Al.* — ad ullam] ad nullam *Al.* — partem esse venturum] e. v. p. *Al.* — frequentasset] frequentes advocavit *Al.* — sortis] huius sor. *Al.* — salutem communem] c. s. *Al.* — **16.** multitudo etiam] e. m. *Al.* — cui non haec] *om.* non *h.* — et commune] et hoc comm. *quidam Halmiani dett., Al.*; et <hoc> comm. *Ha., Mue.* — cum sit carum] *ita x et Oxoniensis Clarkii (o)*; non sit c. *h*; *om.* cum *cett.* — sua virtute] *om.* *Al.* — huius civitatis] *om.* huius *Al.* — vere hanc] verum hanc *AV*; *om.* vere  $\beta$ , *Ha.*; hanc vere *Al.* — suam patriam esse] s. e. p. L, *Mue.*; *om.* esse  $\beta$ ; *post* iudicant *habet t.* — hic nati] hinc n. *Al.* — nati loco] l. n.  $\beta$ . — hosce homines ordinesque] *ita \beta h, Ha., Mue.*; huiusce ordinis q. homines A; hosce ordines atque homines V, *Cl.*; huiusce ordinis hominesque L; hosce ordines hominesque *i*; hos homines ordinesque *Al.* — commemoro] commemorem *Al., Lamb., Or.* — qui modo] qui nunc modo *AV.* — haec stare] obstare *Al.* — quantum audet] q. audeat  $\alpha$ ; tantum quantum audet  $\beta h, Al., Lamb., Or.$ ; tantum *seclusit Mue.* — ad communem salutem] *ita x*; ad sal. comm.  $\beta h$ ; ad communem salutis *Al.*; *om.* communem *Ha., Cl.* — voluntatis] voluntatem *Al.* — **17.** sperare sollicitari] sperantem sollicitare *Al.* — temptatum] tentatum *Ha.* — esse velint] e. velit *Al.* — immo vero] *ita unus Oxon. et unus Halmii*; nisi vero *cett., Al.* — oti] ocio *Al.* — etenim omne] *add.* eorum *Al.* — atque quaestus] ac q. *Al.* — frequentia civium] *om.* civium *Al.* — oclulis] occulsis A. — futurum fuit] f. est *Al.* — **18.** vos ne populo Rom.] vos ne R. P. *Al.* — voluntate studio virtute voce] *ita \beta x, Al., Mue.*; *om.* studio virtute *cett., Ha., Cl.* — vobis se] *om.* *Al.* — Penatium] penates *Al.* — illum ignem] ignem illum  $\beta, Ha.$  — sempiternum] perpetuum ac sempiternum *Al., Lamb., Or.* — omnium deorum templa] omnia templa deorum *Al.* — vestrarum atque] v. ac *Al.* — hodierno die vobis] hodierna d. v. A; *om.* vobis *Al.* — **19.** facultas datur] *add.* ut sui oblitus alii (*sic*) memoretur *Al.* — universum populum Rom.] universam R. P. *Al.* — fundatum imperium quanta virtute stabilitam] *om.* *Al.* — una nox] n. u. *Al.* — non modo confici] *ita \gamma, Al. (et Harl. 2716 Clarkii)*; nemo non confici A; non modo non confici *cett., Ha., Cl.*; non modo [non] confici *Mue.* — a civibus hodierno] vobis *hod.* *Al.* — **20.** sed eam esse iudico turpem] *ita h \gamma V, Al., Lamb., Or., Mue.*; s. e. esse tur. iud. A *t*; s. e. iud. esse tur.  $\beta, Ha.$ ; s. e. turpem iud. (*om.* esse) *Cl.* — et contemptam] *ita \beta h x, Al. (omisso et)*; *om.* *cett., Ha., Cl.*; *ego seclusi cum Mue.* — numquam Patres Conscr.] P. C. numq. *Al.* — quam illi mihi] *ita \beta h, Al.*; q. mihi illi *x*; mihi *seclusit Mue., om. cett., Ha., Cl.* — honestastis] honestatis A, *Al.* — semper bene gesta] bene gestae (*om.* semper) A; s. b. gestae V  $\beta, Al.$  — conservata re publ.] conservata reip. A; conservatae reip. V  $\beta, Al.$  — **21.** sit Scipio] sic Scipio A. — clarus ille] ille cl. *Ha.* — Italia] ex Italia  $\beta, Al., Lamb., Or.$ ; ex *seclus. Mue.* — ornetur alter] *om.* alter *Al.* — Africanus] Affricanus A. — Paulus] L. Paulus *Al.* — cursus regionibus] r. c. *Al.* — continentur] continetur A. — **22.** est uno loco] inest in uno loco *Al.* — condicio] condicior A. — in amicitiam] *ita \beta*; *flexis literis habet Ha., seclusimus Mue., ego; om. cett., Al., Cl.* — nec vi] neque vi *Al.* — nec beneficio] neque b. *Al.* — id ego] quod ego *Al.* — omnium gentium] *ita codd.* in omnium gent. *Cl. (cum uno Marc. 255, qui in sup. lin. habet).* — atque a meis] a *sup. lin.* A. — reperietur] repperietur A. — coniunctionem] *ita \beta x*; conductionem *cett.* — confringere]

perfringere *Al.* — 23. cum ita sint] *add.* P. C. *Al.* — propter urbis] pr. hanc urbem vestram *Al.* — repudiata] *add.* q. A. — clientellis] clientibus *Al.* — hospitibusque provincialibus] hospitesque prov. AV; hospitibusque prov. *h*; pro provincialibus pro hospitio officii *Al.* — conparo] paro *Al.* — pro meis] et pro m. *Al.* — perspicitis] prospicitis *L b t*; conspicitis *h.* — totiusque] totius quae A. — in vestris fixa] *om.* in *Lamb., Or.*; vestris mentibus infixi *Al.* — tutissimo] firmissimo *Al.* — arbitrabor] arbitror A, *Al.* — salutem verum etiam] sal. sed *Al.* — solius] solus A, *Al.* — conservavit] conservaverit *Al.* — 24. populique Rom.] P. C. *Al.* — ac focus] *om.* ac *Al.* — atque templis] ac t. A<sup>o</sup> *Al.* — ac libertate] de l. *Al.* — de universa] deque un. *Al.* — habetis eum] h. enim *Al.* — vestris decretis] *om.* decretis A (*relicto spat. vacuo nonnull. verborum post uris*). — praestare possit] praestare quoad possit *h et Cod. Coloniensis (apud Halmium).*

IN LUTIVM CATILINAM LIB. IIII EXPLICIT FELICITER A (fol. 67 r.).



---

## INDEX NOMINUM

---

*(Romanis signis orationes, arabicis vero paragraphi designantur).*

---

- Aemilius (Paulus) IV 21.  
Africa IV 21.  
Ahala (C. Servilius) I 3.  
Allobroges III 4, 6, 8, 10, 11, 14,  
22; IV 4, 5, 12.  
Alpes IV 6.  
Annius (Q.), III 14.  
Appenninus II 23.  
Apulia II 6; III 14.  
Aurelia Via II 6.  
Aurelium Forum I 21, 24.  
Caesar (C.) IV 7, 9, 10.  
Caesar (L.) IV 13.  
Capitolium III 9, 19, 22; IV 18.  
Carthago IV 21.  
Cassius (L.) 9, III 14, 16, 25; IV 13.  
Catilina I 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11,  
13, 15, 18, 20, 21, 22, 29, 30,  
32, 33; II 1, 3, 6, 7, 9, 12, 13, 14,  
15, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 26; III  
3, 8, 12, 16, 25; IV 4, 12, 13.  
Catulus (Q.) III 24.  
Ceparius (M.) III 14.  
Cethegus (C. Corn.) III 6, 8, 9,  
10, 14, 16, 25; IV 11, 13.  
Chilo (Q. Annius) III 14, 17.  
Cinna (L. Corn.) III 9, 24.  
Concordiae aedes III 21.  
Cornelius (Lentulus Sura) III 9.  
Cotta (C. Aurelius) III 19.  
Etruria I, 5; II 6; III 19.  
Faesulae III. 14  
Faesulanus ager II 14.  
Falcarii (Vicus Falcariorum) I 8.  
Flaccus (Cn. F.) I 29.  
Flaccus (L.) III 5, 6, 14.  
Fortuna pop. Rom. I 15.  
Fulvius (M.) I 4.  
Furius (P.) III 14.  
Gabinius (P. Cimber) III 6, 12, 14;  
IV 12, 13.  
Galli III 8, 9, 11, 12, 14, 22; IV 13.  
Gallia III 4.  
Gallicanae (legiones) II 5.  
Gallicus (ager) II 5, 6, 26.  
Gallicus (tumultus) III 4.  
Glaucia (C.) III 15.  
Gracchi I 29.  
Gracchus (C.) I 4; IV 4, 13.  
Gracchus (Ti.) I 3; IV 4.  
Hannibal IV 21.  
Iovis Statoris aedes I 11, II 12.  
Italia I 5, 9, 12, 27, 29, 33; II 7,  
8, 24, 25; III 9, 15; IV 2, 6, 13,  
21, 24.  
Iuppiter I 33; III 20, 21, 22, 29.  
Laeca (M. Porcius) I 8, 9; II 13.

- Lentulus (P. Corn. Sura) III 6, 8,  
 9, 10, 12, 14, 15, 16, 22, 25;  
 IV 2, 5, 10, 12, 13, 17.  
 Lepidus (M.) I 15, 19; III 24.  
 Manlius (C.) I 7, 23, 24; II 14,  
 16, 20.  
 Marcellus (M.) I 21.  
 Marius (C.) I 4, 15; III 24; IV 21.  
 Massilia II 14, 16.  
 Massilienses II 16.  
 Memmius (C.) IV 4.  
 Metellus (M.) I 19.  
 Metellus (Q.) I 19; II 5, 26.  
 Minucius (M.) II 4.  
 Mulvius Pons III 5, 6.  
  
 Numantia IV 21.  
  
 Octavius (Cn.) III 24.  
 Opimius (L.) I 4.  
  
 Palatium I 1.  
 Paulus IV 21.  
 Penates IV 18.  
 Perses rex IV 21.  
 Picenus ager II 5, 6, 26.  
 Pompeius (Cn.) IV 21.  
 Pomptinus (C.) III 5, 6, 14.  
 Praeneste I 8.  
 Publicius II 4.  
  
 Reatina praefectura III 5.  
  
 Roma I 7, 9; II 8, 16, 17.  
 Romulus I 33; III 19.  
 Saturnalia III 10, 17.  
 Saturninus (L.) I 4, 29; IV 4.  
 Scipio (Pub. Pont. Max.) I 3.  
 Scipio (P. Corn. Afr.) IV 21.  
 Scipio (Africanus alter) IV 21.  
 Sempronia lex IV 10.  
 Servilius (C.) I 4.  
 Sestius (P.) I 21.  
 Sibyllina fata III 9, 11.  
 Silanus (Decius) IV 7, 11.  
 Spurius Maelius I 3.  
 Stätillus (L.) III 6, 9, 14.  
 Stator (Iuppiter) I 33.  
 Sulla (L. Corn.) II 20; III 9, 14, 24.  
 Sulpicius (C.) III 8.  
 Sulpicius (P.) III 24.  
  
 Tiberis III 5.  
 Tongilius II 4.  
 Torquatus (L. M.) III 18.  
 Transalpinum bellum III 4.  
 Tullius (*Cicero*) I 27.  
 Tullus I 15.  
  
 Umbrenus (P.) III 14.  
  
 Valerius (L.) I 4.  
 Vesta IV 18.  
 Vestales (virgines) IV 2, 12.  
 Volturcius (T.) III 4, 6, 8, 11, 12;  
 IV 5.



---

# INDEX ELOCUTIONIS

continens vocabulorum amplissimam seriem tullianarumque  
locutionum exempla varia

(*Romanis signis orationes singulae, arabicis vero paragraphi designantur*)

- abdicare (se praetura) III 14; IV  
5; (magistratu) III 15.  
abhorre (a moribus) I 20.  
abicere (consilium belli faciendi) II  
14; (abiectus conscientia) III 10.  
abiectus (*adiect.*) IV 20.  
absconditus III 3.  
absolutio (virginum) III 9.  
abundantia II 10.  
abuti I 1.  
accersere IV 4, 13.  
acer (acria supplicia) I 3; (milites  
acres) II 21; (acer homo) III 17.  
acerbitas IV 1, 7.  
acerbus IV 2; (quam acerbissimum  
supplicium sumere de servis) IV  
12; 13, 15.  
acervus (acervi corporum) III 24.  
acies (auctoritatis) I 4.  
acriter (acrius vigilare) I 8.  
adeps III 16.  
adferre (medicinam consili atque  
orationis) II 17.  
adficere (supplicio) II 3.  
adfinis (facinori) IV 6.  
adflictus (maerore) II 2.  
adgregare I 30.  
adhibere (vim) I 19.  
aditus (omnium aditus tenere) III  
16; IV 14.  
adiungere (sibi auxilia) III 12.  
administer (audaciae) I 7.  
administrare (rem p.) II 14, 28;  
III 18, 21.  
admonitus (admonitu Allobrogum)  
III 8.  
adpellare II 12.  
adquirere (ad fidem) II 18.  
adsciscere II 8.  
adsequi (verbo) II 12.  
adservare (domi) I 19.  
adsuefactus II 9.  
adulter II 7, 23.  
advesperascere III 5.  
aedes III 8.  
aedificium II 18.  
aeger (morbo gravi) I 31.  
aequitas II 25; (fori) IV 1.  
aera (lëgum liquefacta) III 19.  
aerarium II 25; IV 15.  
aerarius (tribunus) IV 15.  
aestu (aestu febrique iactari) I 31.  
aetas (aetate iam adfectus) II 20;  
IV 14.  
aeternus III 26; (aeternum bellum)  
IV 22; (aeterna supplicia) I 33.  
ager II 18.  
agrarius (agrarios concitare) IV 4.  
agrestis II 5, 20.

- alea II 10.  
 aleatores II 23.  
 alienigenae (hostes) IV 22.  
 alienus (aes alienum) II 4, 8, 18,  
     19, 20, 21.  
 altare I 24.  
 aliquando I 10.  
 amantissimus (rei p.) III 5.  
 amentia I 8, 25; II 11, 25.  
 amici ac necessarii I 16.  
 amicire (velis) III 22.  
 amittere (ius civis) II 15.  
 amor (amore adduci) II 18.  
 amplecti IV 3, 7.  
 amplificatus III 2.  
 amplissimus (vir) I 3; (amplissimis  
     verbis gratias agere) III 14; (am-  
     plissima praemia) IV 5.  
 amplitudo IV 9.  
 angulus II 8.  
 anhelare (scelus) II 1.  
 animadversio IV 13.  
 animadvertere I 20, 30.  
 animus (animum inducere *cum*  
     *infn.*) I 22; (animus magnus)  
     II 18; (est enim nobis in animo  
     ut) III 28.  
 antelucanus II 22.  
 aperire III 7.  
 aperte IV 10.  
 appropinquare II 11.  
 aquila (argentea) I 24; II 13.  
 ara (arae Penatium) IV 18, 24.  
 arcere I 33.  
 ardere (tectae ardebunt) I 29.  
 ardor (caeli) III 18.  
 argenteus I 24; II 13.  
 argentum II 18.  
 argumentum III 13.  
 arx (omnium gentium) IV 11.  
 aspectus IV 11; (urbis) IV 16.  
 aspicere II 12.  
 atrocitas (atrocitate animi moveri)  
     IV 11.  
 atrox I 7.  
 auctionarius II 18.  
 auctor (sceleris) I 27; IV 9.  
 audacia (confirmare audacia) I 4;  
     (humana) II 10; (consilium eri-  
     pere audaciae) III 22.  
 audax (ad facinus) II 9, 13; (mentes  
     hominum audacissimorum) III 27.  
 audere III 16.  
 aures III 4.  
 auspicia I 33; (consularia) IV 2.  
 auxilium (ferre) II 9.  
 avus I 4.  
 bacchari (in voluptate) I 26; IV 11.  
 barbaria III 25.  
 barbarus III 22.  
 barbatus (bene) II 22.  
 beatus II 10, 20.  
 bellum (inferre patriae) I 23; (ne-  
     farium) I 25; II 24; (bello va-  
     stare) I 29; (inpium ac nefarium)  
     I 33; (domesticum) II 1, 11; (in-  
     dicere) II 14, 15, 18; (crudelis-  
     simum) III 25; (intestinum) II  
     28; III 3; (externa bella) III 27;  
     IV 2; (aeternum) IV 22.  
 beneficium IV 22.  
 benignitas (deorum) IV 19.  
 benivolentia III 2.  
 bipertito (esse) III 5.  
 bonus (caedes bonorum) II 10.  
 breviter (constanterque respondere)  
     III 11.  
 caedes I 6, 7, 24; II 7, 10; III 10,  
     15, 19, 21, 23; (infinita) III 25;  
     IV 4.  
 caelum (ardor caeli) III 18; (per-  
     cuti de caelo) III 19; (caeli  
     regiones) III 26.  
 calamitas (rei p.) I 11, 22; III 24;  
     (imperi) IV 4.  
 callidus III 17.  
 campus (in campo interficere) I 11;  
     II 1; IV 2.  
 canere III 18.  
 cantare II 23.  
 capitalis (hostis) II 13.  
 carcer II 22, 27.  
 carere (aspectu civium) I 17.  
 carus (atque iucundus) IV 11.  
 castra (Manliana) I 10, 30; (ponere)  
     II 14.  
 castrensis (castrense latrocinium)  
     III 17.

- casus (casu aliquo excidere) I 16.  
 causa (certa de causa adduci) I 5;  
 (inpudentissima) II 18.  
 cedere (temporibus rei p.) I 22.  
 celeriter IV 6.  
 cena (antelucana) II 22.  
 centurio II 14.  
 certare (cum scelere) II 11; 18,  
 (de amore rei p.) IV 15.  
 cervices III 17.  
 cinis (in cinere urbis) II 19; (cinis  
 deflagrati imperi) IV 12.  
 circumcludere (praesidiis, diligentia)  
 I 7; (siliis) II, 14.  
 circumscriptor II 7.  
 circumsedere IV 3.  
 circumspicere IV 4.  
 circumstare (senatum) I 21; (tri-  
 bunal) I 32.  
 clarus (luce clariora consilia) I 6.  
 clemens I 4; IV 12.  
 coercere (suppliciis) I 3.  
 coetus I 6, 10.  
 cogere (senatum) III 7.  
 cogitare II 7, 10, 16, 20; III 12,  
 21; IV 1, 3, 10, 19.  
 cogitatio II 16.  
 cognoscere (signum et manum)  
 III 10.  
 cognitor IV 9.  
 cohors (praetoria) II 24.  
 colonia I 8; (colonias constituere)  
 II 20, 24.  
 colonus II 20, 26; III 14.  
 color III 13.  
 comes II 9; IV 11.  
 comissatio II 10.  
 comitare (quod ex urbe parum co-  
 mitatus exierit) II 4.  
 comitatus (cum magno comitatu)  
 III 6.  
 comitia (consularia) I 11; comitium  
 I 5.  
 conatus (prohibere) II 26, 27.  
 concedere (ab oculis) I 17.  
 concidere II 5; IV 11.  
 concipere II 7.  
 conquire (tumultum publicum) I 11;  
 (perditos cives) I 23; (servitia)  
 IV 13; *ib.* 20; (nova quaedam)  
 IV 6.  
 concupiscere II 19.  
 concordia II 19; III 25; IV 15.  
 concursare (circum tabernas) IV 17.  
 concursus (bonorum) I 1.  
 condemnare (inertiae nequitiaeque)  
 I 4.  
 condere (in animis) III 26.  
 condicio (misera) II 14; (fortuna  
 atque condicio) III 27, 28; IV 1;  
 (incerta nascendi) III 2; (tolera-  
 bilis) IV 16, 22.  
 conferre (se in castra) II 14.  
 confertus (cibo) II 10.  
 confessio III 13, 15; IV 4.  
 confidere II 11.  
 confirmare I 9.  
 confiteri (rei confessi sunt) IV 5.  
 conflagrare (urbem) III 25.  
 conflare (invidiam alicui) I 23, 25.  
 configere II 25.  
 coniectura III 18.  
 coniunctio IV 15, 22.  
 coniungere (se) III 8; IV 15.  
 coniunx III 1, 33; IV 3, 12, 18, 24.  
 coniuratio I 1, 6, 13, 27; (nascens)  
 I 30; 31; II 6; III 14, 17; IV 4,  
 6, 18.  
 coniuratus III 21; IV 20.  
 convivere II 27.  
 conlega III 14, 24.  
 conligere II 8.  
 conlocare (signum) III 20, 21, 26;  
 IV 12.  
 commemorare II 9.  
 commendare IV 23.  
 commendatio (maiorum) I 28.  
 commovere (se contra rem p.) I 6.  
 communis (commune patriae solum)  
 IV 16; (communis patriae) IV 18.  
 commutare (rem p.) III 25.  
 conperire I 10, 27.  
 competitor I 11.  
 conplecti (mulieres inpudicas) II 10.  
 complexus II 22.  
 conprimere I 11, 30.  
 comprehendere I 5.  
 conrigere I 22.  
 corroborare (coniurationem nascentem)  
 I 30; III 26.  
 conruere II 22.

- conrumpere II 7.  
 corruptela I 13.  
 corruptor (iuventutis) II 7.  
 consceleratus II 19; III 16.  
 conscientia (scelerum) I 17; II 13;  
 III 10; (magna vis conscientiae)  
 III 27.  
 consecratus (campus) IV 2.  
 consensus I 32.  
 consentire (mente voluntate voce)  
 IV 18.  
 conservare (rem p.) II 14; (conser-  
 vata re p.) III 15.  
 consilium I 1, 3, 6; (sanctissimum  
 gravissimumque) I 9; 18; II 14;  
 (neque humanis consiliis fretus)  
 II 29; III 1, 7, 14, 18; (consilium  
 ad facinus aptum) III 16, 20;  
 IV 4, 13, 15, 20.  
 conspectus (stare in conspectu)  
 IV 3.  
 conspiratio IV 22.  
 constantia II 25.  
 constrictus (scientia) I 1.  
 consul (designatus) I 11.  
 consularis I 4; IV 19.  
 consulatus II 10, 11; III 26, 28;  
 IV 23.  
 consulere (senatum de summa re p.)  
 III 13.  
 consumere II 9; (dies noctesque)  
 III 4.  
 contaminare (se sanguine alicuius)  
 I 29.  
 contemnere II 5.  
 contendere II 25.  
 contentio (partium) IV 13.  
 contentus I 7.  
 conticescere III 10.  
 continere (potestate) II 26; (urbis  
 moenibus contineri) III 16.  
 continentia II 25.  
 contio IV 11.  
 contionator IV 9.  
 controversia II 1; III 10.  
 contumelia (vocis) I 16.  
 conventus (nocturnus) II 13.  
 convictus (conscientia) II 13.  
 convincere I 8.  
 convivium II 20, 23.  
 convocare I 1; (senatum) II 12.  
 copia (copias conparare) II 17, 19,  
 24, 29; (pedestres copiae) III  
 9, 16.  
 copiosus II 18.  
 crescere (in dies singulos) I 5.  
 cruciatus IV 1; (animi et corporis)  
 IV 10, 12.  
 crudelitas III 24; IV 11, 12.  
 crudeliter I 30; IV 10.  
 crudelis II 14, 28; III 23, 25; IV  
 12, 13.  
 cruentus II 2.  
 cubile IV 17.  
 cumulare (scelus scelere) I 14.  
 cupiditas (effrenata ac furiosa) I 25.  
 cura I 9; IV 14.  
 curare (cura ut vir sis) III 12.  
 curia (obsidere cum gladiis curiam)  
 I 32; II 1, 5; III 20; IV 2.  
 cursus (otiosus vitae) IV 17.  
 custodia (custodia dignum se ipsum  
 iudicare) I 19; II 26; (in custo-  
 diam tradere) III 14, 29; (in  
 custodiam dare) IV 5, 8, 10, 23.  
 custodire I 6.  
 custos (urbis) I 11; II 27; III 24, 29.  
 dare (in custodiam) IV 5.  
 debilitare (debilitatus stupris) II  
 10, 14, 24; III 10.  
 debilis III 3.  
 declinatio (parva quadam declina-  
 tione effugere) I 15.  
 decoctor (decoctores rustici) II 5.  
 decretum IV 20, 24.  
 deducere (de sententia) II 18.  
 deferre (rem ad patres conscr.) II 12.  
 defetigatus II 21.  
 deficere (a re p.) I 28; II 10.  
 defigere (sicam in consulis corpore)  
 I 16.  
 deflagrare IV 12.  
 delere (rem p.) III 25.  
 deligere I 9.  
 delubrum III 2, 22; IV 2, 18.  
 demens (scelere) III 11.  
 dementer III 22.  
 demigrare I 19.  
 deminutio (civium) III 24.

- denuntiari (diem) III 17.  
 depellere (de spe conatuque) II 14;  
 15.  
 deplorare IV 4.  
 deponere II 6; III 14.  
 depravatus IV 22.  
 deprehendere II 27.  
 derelictus (ab omni non modo for-  
 tuna verum etiam spe) I 25.  
 describere II 13.  
 deserere II 14.  
 desiderare I, 10.  
 designare (notare et designare oculis  
 ad caedem) I 2.  
 desperare (desperandus) II 10; (des-  
 perare honores) II 18.  
 desperatio (rerum omnium) II 25.  
 desperatus II 5, 10.  
 dstrictus (gladius) III 2.  
 detrahere (de possessione) II 8.  
 detrimentum (ne quid res p. detri-  
 menti caperet) I 4.  
 dicere (sunt qui dicant) II 12; (sen-  
 tentiam) III 13; (dicam quod  
 sentio) III 17.  
 dictator II 19.  
 dictatura II 20.  
 dies (certo die) I 7; (diem consti-  
 tuere) I 24.  
 difficultas (domestica) I 14; (ista  
 res difficultatem habere videtur)  
 IV 7.  
 dignitas IV 1, 7, 8, 9, 20, 23.  
 diiudicare III 25.  
 dilectus II 22.  
 diligens (consul) II 14.  
 diligenter (ac fortiter decernere de  
 universa re p.) IV 24.  
 diligentia (privata) I 11; (summa  
 cura atque dilligentia) IV 14, 23.  
 dilucescere III 6.  
 dimicatio III 23.  
 dimittere (coetum) I 10.  
 direptio (sociorum) I 18.  
 direptor II 20.  
 disciplina (maiorum) I 12.  
 describere (urbis partes ad incendia)  
 I 9.  
 discrimen IV 4.  
 dispertire IV 7.  
 disseminare IV 6.  
 dissensio (civilis) III 24, 25; IV 15.  
 dissentire III 24.  
 dissimilis II 9.  
 dissimulare I 30; II 17; IV 14.  
 dissolvere II 18.  
 distribuere (partes Italiae) I 9;  
 III 8.  
 divellere II 22.  
 dolor (dolorem adferre) I 25.  
 domesticus I 13, 14; (domesticum  
 bellum) II 1, 11, 27; (domestici  
 hostes) III 14, 22, 28; (dome-  
 sticae insidiae) III 17; (dome-  
 stica victoria) IV 22.  
 domicilium III 22; (universum rei  
 p.) IV 12.  
 dominatio II 19.  
 dormire II 10.  
 dubitare (*cum infn.*) II 18.  
 donare I 22.  
 dux (domestici belli) II 1; (togatus)  
 II 28; III 23; (ducibus dis) II 29;  
 duces urbani) III 8; (dux belli)  
 III 16.  
 ebriosus II 10.  
 ecquid I 20.  
 edictum (praetoris) II 5.  
 edocere II 13.  
 educere I 10; II 24.  
 effrenatus (effrenata audacia) I 1;  
 25.  
 effugere I 11; (corpore effugere)  
 I 15.  
 egere (senatu) II 25.  
 egestas II 24, 25; IV 10.  
 egredi (ex urbe) I 10.  
 egregius II 27; III 5.  
 eicere (eiectus ad alienos) I 23;  
 II 12, 13, 14, 15, 24; III 3.  
 elabi I 16.  
 eludere I 1.  
 emergere II 24.  
 emittere II 15.  
 emori I 20.  
 equitatus III 9.  
 equites (Romani) I 9, 21, 32; II 25;  
 IV 15, 22.  
 eripere (timorem) I 18; (ex inte-  
 ritu) III 23.

- errare (vehementer) IV 6.  
 eructare II 10.  
 erumpere I 6; II 1; III 3.  
 etiam atque etiam II 27.  
 evadere II 2.  
 evertere I 18.  
 evocator (servorum et civium per-  
 ditorum) I 27.  
 evomere (pestem) II 2.  
 exaggerare (auctae exaggerataeque  
 fortunae) IV 19.  
 exanimatus IV 3.  
 exaudire IV 14.  
 excedere II 1.  
 excelsus (in excelso conlocare)  
 III 20.  
 excludere I 10.  
 excursio (nocturna) II 26.  
 exercitatio II 9, 20; (dicendi) III 11.  
 exercitus (instruere exercitum) II  
 24; III 23; IV 23.  
 exhaurire I 12; II 7.  
 eximius (eximia laude ornari) IV 21.  
 exitiosus IV 6.  
 exitium I 9, 12, 33; III 25; IV 10.  
 exitus (consulatus) IV 2; (diei) IV 3.  
 expromere (industriam, laborem) II  
 22.  
 exsilium I 13, 20; (exsilium cogitare)  
 I 22, 23; II 12, 13, 14, 15, 16.  
 expectare (vocem) I 20; II 11, 18,  
 19, 27; IV 3.  
 exsultare I 23, 26; II 3.  
 exter (exterae nationes) II 25.  
 exterminare III 3.  
 externus II 11.  
 extinguere (populi Rom. nomen)  
 IV 7.  
 extorquere (sicam de manibus) I 16;  
 (ferrum de manibus) II 2.  
 facile (facile patior sileri) I 14.  
 facinerosus II 22.  
 facinus I 14, 18; (obire) I 26; (de-  
 ferre) IV 6.  
 facultas III 4; (non semper facultas  
 datur) IV 19.  
 falsus (falsa invidia) II 15.  
 fama (haerere in fama) I 13; IV 12.  
 fames (famis patientia) I 26; II 9;  
 III 16.  
 familia II 20.  
 familiariter (vivere) II 7.  
 fanum IV 24.  
 fatalis (annus) III 9; (fatale nomen)  
 IV 2; (fat. consulatus) *ibid.*  
 fatum II 11; (sibyllina fata) III 9,  
 11, 19; (ex fatis sperare) IV 12.  
 fauces I 5; II 2.  
 fax (facem praeferre) I 13; (faces  
 ardorque caeli) III 18; IV 18.  
 febris (febri iactari) I 31.  
 femina (lectissima) IV 13.  
 ferre (arma contra rem p.) II 18.  
 ferreus IV 3, 12.  
 ferrum I 9; II 2.  
 fides II 10, 25; (fidem facere) III  
 4, 8.  
 fingere II 7.  
 flagitare II, 6.  
 flagitiose (servire) II 8.  
 flagitiosus (flagitiosi greges) II 10.  
 flagitium I 13, 18.  
 flamma (e flamma atque ferro eri-  
 pere urbem) III 1, 25; (foedis-  
 sima flamma) IV 2.  
 florere (florentissima urbs) II 29;  
 (florere in urbe) III 25.  
 flos (totius Italiae) II 24.  
 focus IV 18, 24.  
 foedus (scelerum) I 33; (sceleris)  
 II 18; IV 2.  
 formido IV 8.  
 fortiter IV 24.  
 fortitudo I 29; II 25.  
 fortuna (fortunarum ruinae) I 4;  
 (vita fortunaeque civium) I 33;  
 II 10; III 1, 2, 7; (fortuna  
 subeat) IV 2; 15, 16, 17, 18, 19.  
 fortunatus II 7, 10.  
 forum II 1; III 20, 21; IV 2, 14.  
 frangere I 22.  
 fraudatio II 25.  
 frequentia I 16, 21; IV 15, 17.  
 fretus (prudencia) II 28.  
 frigus (frigoris patientia) I 26; II 9;  
 III 16.  
 frons (sit denique inscriptum in  
 fronte unius cuiusque.....) I 32.  
 fructus (libidinum) II 8; (praedio-  
 rum) II 18; (vitae) III 28.

- fuga I 20, 22; II 14.  
 fugere (fugientes excipere) III 8.  
 fugitivus II 19.  
 fulgere (purpura) II 5.  
 fulmen (fulminum iactus) III 18.  
 fundamentum (rei p. evertere fun-  
 damenta) IV 13.  
 fundare (imperium) IV 19.  
 funestus I 24; III 22.  
 furens (furens audacia) II 1, 20.  
 furiosus I 25.  
 furor I 1, 15, 22, 31; II 25; III 4;  
 IV 6, 11, 20.  
 furtim (inter sese aspicere) III 13.  
 furtum III 17.  
 ganeo II 7.  
 gaudium (gaudiis exsultare) I 26.  
 gelidus (aquam gelidam bibere) I 31.  
 gener IV 3.  
 gens (ubinam gentium sumus) I 9.  
 genus (hominum) II 17, 18, 19, 20,  
 21, 22; (genus hoc universum)  
 IV 17.  
 gerere (bene gesta re p.) III 15.  
 gladiator I 29; II 7, 24, 26.  
 gladiatorius (ludus) II 9.  
 gladius III 5, 6, 8, 10.  
 gloria (laudi et gloriae servire) I 23;  
 29.  
 gradus (honorum) I 28.  
 gratia (magnam gratiam habere dis-  
 inm.) I 11; (praeclaram gratiam  
 referre) I 28; (referre gratiam)  
 IV 3; (agere gratias) IV 5.  
 gratulatio IV 10, 20.  
 grex (desperatorum hominum fla-  
 gitiosi greges) II 10, 23.  
 gubernatio III 18.  
 haesitare II 13.  
 haruspices III 9, 19.  
 hebescere I 4.  
 hesternus (hesterno die) IV 5.  
 hiems (hiemem tolerare) II 23.  
 honestas II 25.  
 honestare (se sanguine alicuius) I 29.  
 honores (iusti ac debiti) III 23.  
 honos (nemini togato habitus) IV 5.  
 hora (unius usuram horae alicui ad  
 vivendum dare) I 29.  
 horribilis (pestis rei p.) I 11; II 15.  
 hospitium (hospitia provincialia)  
 IV 23.  
 hostis (acerbissimus) I 3; (hostes  
 patriae) I 33; II 4; IV 22; (hostes  
 domestici) III 14; (rei p.) IV 10.  
 humanitas IV 11.  
 humi (iacere humi ad obsidendum  
 stuprum) I 26.  
 iam (dudum) I 12; (pridem) IV 6.  
 id agere ut IV 12.  
 id inire consilium ut IV 4.  
 ignavia II 25.  
 ignis (Vestae sempiternus) IV 18.  
 ignominia I 14.  
 illa altera IV 9.  
 imperator I 10, 27; II 24; (togatus)  
 II 28; III 23.  
 imperare (*cum infn.*) I 27.  
 imperium I 12; (ad summum imp.  
 efferre) I 28, 33; II 3, 19; III 1,  
 9, 19, 20, 22, 26; IV 4, 7, 12,  
 14, 19, 21, 23.  
 inanis I 16; II 12.  
 inauratus III 19.  
 inberbus II 22.  
 incendere (urbem) III 10, 14.  
 incendium (incendia et caedes) I 6;  
 (invidiae incendio conflagrare)  
 I, 29; II 6, 10; III 15, 19, 21;  
 IV 4, 11.  
 incensio (Capitoli) III 9.  
 inceptum II 27.  
 incidere (in aes alienum) II 20.  
 incidere (linum tabellarum) III 10.  
 inclinare (quocumque vestrae  
 mentes inclinant atque senten-  
 tia) IV 6.  
 incolumis II 2; III 25.  
 incredibilis I 7, 25; II 8; III 4, 21.  
 increpare (quidquid increpauerit) I  
 18.  
 incumbere (ad salutem rei p.) IV 4.  
 indemnatus II 14.  
 indicare III 8, 14; (se) III 27.  
 indicere (bellum) II, 14.  
 indices (coniuratorum) III 21; IV  
 5, 10.  
 indicium (exponere atque edere)

- III 10, 13; (patefactis indicis) III 15; (ad indicia pervenire) III 22.  
 inducere (animum) I 22.  
 industria II 9, 22.  
 inertia I 4, 29; II 21.  
 iners II 10.  
 infamis (mulier) II 7.  
 inferi (ab inferis excitare) II 20.  
 infestus I 11, 17; (urbs infestissima) IV 21.  
 infimus III 12.  
 infinitus (caedem infinitam civium facere) III 8, 25.  
 infirmus III 3; IV 20.  
 infitri I 7; III 11.  
 infitiator (lentus) II 21.  
 inflammare (urbem) I 32; IV 13; (inflammatus maximo furore ac scelere) III 4.  
 ingenium III 11.  
 ingenuus IV 16.  
 ingravescere I 31.  
 ingredi (in bellum) II 14.  
 inhiare (uberibus) III 19.  
 inhumanus IV, 12.  
 inicere (tumultum civitati) III 7.  
 inimicitia II 11.  
 iniquitas II 25; IV 7.  
 iniquus II 15.  
 inire (id consilium ut) IV 4.  
 initiare (sacris) I 16.  
 inlecebra I 13; (iuventutis) II 8.  
 inlustrare I 6, 32; III 20.  
 inlustris III 2.  
 inmanis IV 13.  
 inmanitas I 14; (sceleris) IV 11.  
 immaturus (mors immatura) IV 3.  
 inopia (inopiae patientia) I 26; II 24.  
 impellere II 8, 20.  
 impendere I 14, 22, 29; II 11, 28; IV 4.  
 inperitus I 30; IV 17.  
 impertire (laudem) III 14.  
 impetrare I 19.  
 insetus III 6, 28.  
 impius I 23; (inpia dextera) I 24; IV 8, 18.  
 inportunus I 23; II 12; IV 12.  
 inplorare (deos inm.) II 29.  
 improbitas II 3, 11; III 11.  
 improbus I 30, 32; II 14, 28; (improbissimus) III 6, 28; IV 7, 8, 15, 23.  
 inpubis (inpuberem) IV 13.  
 impudens II 18.  
 impudenter (negare) III 12.  
 impudentia III 11.  
 impudicus II 23.  
 impunitus (ac liber) I 18.  
 impurus II 23.  
 inretire I 13.  
 insidiae (occultae) II 1; (urbanae) II 6, 11; (absconditae) III 3, 17; IV 2, 18.  
 insidiari I 11; (somno maritorum) I 26; II 10.  
 insidiosus II 28.  
 insigne (honoris) III 26; (laudis insignia) *ibid.*; IV 23.  
 insimulare III 12.  
 insolenter II 20.  
 insperatus II 20.  
 instare II 11.  
 instrumentum (instrumenta virtutis) II 9.  
 integer III 25; IV 6.  
 intercedere I, 4.  
 interitus I 9; III 9, 21; (legum) III 19, 23, 24.  
 interimere III 24.  
 internicio (civium) III 25.  
 interventus III 6.  
 intestinus I 5.  
 intimus II 19.  
 intueri (terram) III 13.  
 inurere I 13; (dolorem civitati) II 20.  
 investigare III 3.  
 inveterascere III 26.  
 invictus (populus) II 19.  
 invidia I 22, 23; (posteritatis) I 28; 29; II 3, 4, 15; III 3, 28.  
 invidiosus II 15.  
 invidus III 29.  
 invitare I 24.  
 is est ut I 22.  
 isto pacto I 17.  
 iter (convertere ad fugam) II 14.  
 iucundus (caeli spiritus) I 15; (iucundi atque inlustres dies) III 2.



- iudicare (vos multis iudiciis iudicavistis) IV 5.  
 ius (civium iura tenere) I 28; (ius iurandum) III 9; (ius civis) III 15.  
 iuventus II 7.  
 labefactare (statum rei p.) I 3; IV 22.  
 labor I 26; (quantis laboribus fundatum imperium) IV, 19.  
 lacerare (ultra) III 28.  
 lactans (Romulus parvus) III 19.  
 laetitia (perfrui) I 26; III 2.  
 lamentari IV, 4.  
 lamentatio IV 12.  
 languidus (vino) II 10.  
 largitio IV 13.  
 largitor (et prodigus) IV 10.  
 latro (latrones Italiae) I 33; II 7, 24.  
 latrocinari II 16.  
 latrocinium (inipium) I 23, 27, 31; (apertum) II 1, 22; (castrense) III 17.  
 latus (non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur) II 1.  
 laus (summa) I 11; (laudi servire) I 23; (praeclara) III 10; (laudem impertire) III 14, 26; (honestatis) IV 20, 21, 23.  
 lectulus IV 17.  
 lectus (ad quietem datus) IV 2.  
 lectus (femina lectissima) IV 13.  
 legatus III 6; IV 13.  
 leges (neglegere) I 18; (de civium Romanorum supplicio rogatae) I 28.  
 lenis IV 10, 11.  
 lenitas II 6, 27, 28.  
 leno IV 17.  
 lepidus II 23.  
 levare (rem. p.) II 7; IV 8, 10.  
 levissime (dicere) III 17.  
 levitas IV 9.  
 liberare (magno metu) I 10; (rem p. maximis periculis) III 14; (religione liberari) III 15.  
 liberi III 1, 23; IV 3, 12, 18, 24.  
 libertas (ea quae dulcissima est) IV 16; (stabilire libertatem) IV 19.  
 libertinus III 14; IV 16.  
 libido I 13; II 8, 9, 10, 25.  
 lingua III 16.  
 linum (incidere) III 10.  
 litterae III 4, 6, 7, 8, 9; (litteras recitare) III 10, 11, 17; (litterarum monumenta) III 26; IV 4.  
 locare III 20.  
 locuples II 18; locupletior *ibid.*  
 locus (habendi senatus) I 1; (loco moveri) II 1; (summo loco nati) IV 16; (sellae atque operis et quaestus cotidiani locus) IV 17.  
 longinquus (hostis) II 29.  
 ludus (gladiatorius) II 9; III 20.  
 lumen (lumina civitatis extinguere) III 24.  
 lux I 15; (orbis terrarum) IV 11, 16.  
 luxuria (agrestis) II 5; 11, 25.  
 machinari (pestem) I 2.  
 machinator (scelerum) III 6.  
 mactare (summo supplicio) I 27; (aeternis suppliciis) I 33.  
 maeror (maerore adfectus et profligatus) II 2; (maerore moveri) IV 3.  
 magistratus II 27; III 15.  
 maiores I 4, 12; (mos maiorum) I 27; (commendatio maiorum) I 28; II 3.  
 maleficium III 4.  
 malleolus (malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare) I 32.  
 malum IV 6.  
 manare (per Italiam) IV 6.  
 mandare (vitam fugae solitudinique) I 20; III 16; (penitus animis mentibusque mandare) I 27; IV 10.  
 mandatum III 4, 8.  
 manicatus (manicatis et talaribus tunicis) II 22.  
 manifesto (rem deprehendere) III 4; 17.  
 manifestus (scelera manifesta) II 27; III 11; (testis) III 17.  
 manus (coniuratorum) I 12; III 3; IV 20; (manum parare) I 15;

- (vim et manus inferre) I 21;  
 (manus ac tela continere) I 21;  
 (sceleratorum manus) I 23; III  
 16; IV 4; (manus improborum)  
 I 25; (m. naufragorum) II 24,  
 26; (manum cognoscere) III 10,  
 12, 13; (manus tendere) IV 18.
- mater (familias) IV 12.
- maturare (res) II 26.
- mature II 18.
- maturitas (audaciae) I 31.
- medicina (consili) II 17.
- mediocris II 10.
- meditari (fugam) I 22, 26.
- meminisse I 7.
- memor IV 19.
- memoria (post hom. memoriam)  
 I 16; II 28; (memoria tenere)  
 III 19, 25; (ex memoria senatus  
 consultum exponere) III 13;  
 (huius diei memoria sempiterna)  
 III 26; (consulatus memoria)  
 IV 23.
- mendicitas IV 10.
- mens (mente conscelerata ac ne-  
 faria concupiscere) II 19; (mente  
 captus) III 21; (mentem volun-  
 tatemque suscipere) III 22;  
 (mente consentire) IV 18; (men-  
 tibus figere) IV 23.
- merito (ac iure laudare) III 14.
- metus (esse in metu propter ali-  
 quem) I 18; II 26; (abiecta metu  
 filia) IV 3, 21.
- minae II 14.
- minitari II 1.
- minuere (aliquid de summa rei p.)  
 IV 13.
- miscere (nova quaedam) IV 6.
- miser II 14, 23; (neque misera  
 mors sapienti) IV 3, 17; (haec  
 videntur misera atque miseranda)  
 IV 12.
- miseria IV 7, 8.
- miseriordia IV 11.
- misericors IV 12.
- mitis IV 10.
- mittere (mane salutatum) I 10.
- mixtus II 21.
- moenia I 5, 19, 33; II 1; III 2, 16.
- moles (vix molem invidiae susti-  
 nere) I 23; (mali) III 17.
- moliri (perniciem rei p.) I, 5, 8;  
 (pestem patriae) II 1; III 4.
- mollis (spem mollibus sententiis  
 alere) I 30.
- monitus (monitos etiam atque  
 etiam volo) II 27.
- monstrum (atque prodigium) II 1.
- monumentum (laudis) III 26; (mo-  
 numenta litterarum) *ibid.*
- mora I 9; III 5.
- morbus I 31.
- mores (a moribus abhorrere) I 20;  
 (mos maiorum) I 27; II 3.
- mors (media) IV 18.
- motus (rei p.) II 4; 27, 28.
- mucro (cruentus) II 2; III 2.
- mulier (mulieres inpuercae) II 10.
- muliercula II 23.
- multare (morte perniciosos cives)  
 I 28, 29; II 4; (morte) IV 7.
- multitudo III 14.
- municipes II 26.
- municipium II 24; IV 7, 8.
- munire I 8, 10.
- murus I 10; II 17; IV 18; (tutis-  
 simus) IV 23.
- mutare (mentem) I 6; (sententiam)  
 II 14.
- mutus III 10; (nihil mutum nihil  
 tacitum) III 26.
- nancisci I 25.
- natio II 11, 25.
- naufragus I 31; II 24.
- necessitas (naturae) IV 7.
- nefarie II 1.
- nefarius (coetus nefarii) I 6, 11,  
 25, 33; II 7, 15, 19, 29; III 3,  
 16, 21, 22, 27; IV 7, 8.
- nefandus IV 13.
- negare III 12.
- negotium (male gerere) II 21;  
 (nescio an amplius mihi negoti  
 contrahatur) IV 9.
- nepos II 7.
- nequam (nequior) II 9.
- nequitia I 4, 29; II 11.
- nex (neces multorum civium) I 18;

- .(inpiam dexteram ad necem  
 civium transferre) I 24.  
 nitere (unguentis) II 5.  
 nitidus II 22.  
 nocere III 27.  
 nocturnus (conventus) II 13.  
 nomen (suo nomine bellum indi-  
 cere) II 14; (meo nomine) III 15;  
 (nomen populi Rom. defendere)  
 IV 3.  
 nominatim IV 5.  
 nota (domesticae turpitudinis) I 13.  
 novus (tabulae novae) II 18.  
 nudius tertius IV 10, 13.  
 nudus (atque inanis) I 16; II 12.  
 numen (numine atque auxilio deo-  
 rum inm.) II 29.  
 numerus (in nostro numero) I 9;  
 II 8; (in hostium numero duci)  
 III 25.  
 nutus (deorum inm. nutu atque  
 consilio) III 18, 21.  
  
 obligare (fortunas suas) II 10; (se  
 obligatum putare) IV 22.  
 oblinere (unguentis) II 10.  
 oblivisci II 27.  
 obscure (agere) I 8; (serpere) IV 6.  
 obses IV 3, 9.  
 obsessus (praesidiis) I 6.  
 obsidio IV 21.  
 obstupefactus II 14.  
 obstupescere III 13.  
 obtemperare I 20.  
 obtingere (si quid obtigerit) IV 3.  
 occasus (imperii) III 19.  
 occidens (ab occidente) III 18.  
 ocludere IV 17.  
 occulte III 5.  
 occupare (provincias) IV 6.  
 occurrere (*cum accus.*) III 16.  
 oculus (infestis oculis conspicerem)  
 I 17; III 13, 18; IV 1.  
 odium I 16; (iustum ac debitum)  
 I 17.  
 officium (consulare) IV 19.  
 omen I 33.  
 opes III 22.  
 opinio (praeter opinionem omnium)  
 III 11; (latius opinione) IV 6.  
 oppetere IV 7.  
 oppressus (aere alieno) II 8.  
 optare (ab dis inm.) II 15, 28;  
 III 4.  
 optimates I 7.  
 orare III 10.  
 oratio (medicinam orationis adferre)  
 II 17.  
 orbis terrae I 9.  
 ordo I 20, 30; II 12; IV 14, 15,  
 16, 18, 19.  
 oriens (ad orientem convertere) III  
 20.  
 ornamentum II 24; (ornamenta ho-  
 noris) III 26.  
 ornare III 29.  
 ornatus II 18.  
 os (ora atque oculi) IV 1.  
 ostendere III 10; (quanta sit con-  
 scientiae vis) III 11.  
 ostentare (patientiam famis, fri-  
 goris, inopiae) I 26.  
 otiosus (bona otiosorum) I 26;  
 (cursus vitae) IV 17.  
 otium III 17; IV 17.  
  
 pacare II 11; III 22.  
 pacisci (diem) I 24.  
 parere IV 1.  
 parens I 17; (patria communis  
 parens) *ibid.*; II 8.  
 paries (isdem parietibus tuto esse)  
 I 19; (domesticus) II 1.  
 parricida (civium) I 29; II 7, 22.  
 parricidium (de parricidio patriae  
 cogitare) I 17; 33.  
 particeps (publici consilii) I 2; (con-  
 iurationis) III 14.  
 parvulus (filius) IV 3.  
 pastores (Apuliae) III 14.  
 patefacere II 13.  
 pater (familias) IV 12.  
 patientia (abuti patientia) I 1; (fa-  
 mis) I 26.  
 patres conscripti I 4, 9, 27, 29, 31,  
 32; II 12; IV 1, 3, 4 *etc.*  
 patria (multo carior vita) I, 27; II  
 27; (patriam unice amare) III 10;  
 (consulere patriae) IV 3; (pul-  
 cherrima) IV 2.

- patricius II 26; III 22.  
 patrimonium (profundere) II 10.  
 pectere (pexo capillo) II 22.  
 pecudes II 20.  
 percellere II 2.  
 percipere (diligenter) I 27.  
 perditus I 5, 13, 23, 25, 27; II 7,  
 8, 11, 12, 25, 29; III 14, 16;  
 IV 8, 17, 22.  
 perferre (vigilias) II 9.  
 perfringere I 18.  
 perfrui (laetitia) I 26.  
 perfugium (commune) IV 2.  
 pergere (perge quo coepisti) I 10;  
 (recta perge in exsilium) I 23.  
 perhorrescere IV 12; audaciam ci-  
 vium) IV 16.  
 periclitari I 11.  
 periculum (inclusum) II 11, 15;  
 (inpendens patriae) II 28; III 1,  
 7, 14, 28, 29; IV 1, 2, 9, 18;  
 (suo solius periculo omnia con-  
 servare) IV 23.  
 permanere II 10; (in eadem mente)  
 II 11, 18.  
 permittere (rem publ. senatus con-  
 sulto) I 4.  
 permodestus II 12.  
 permovere II 5.  
 pernicies I 8, 11, 33; II 11; IV 2,  
 10, 12.  
 perniciosus I 24, 28.  
 perpetuus IV 9.  
 perscribere (senatus consultum) III  
 13.  
 perspicere (voluntatem) I 20, 21;  
 II 9.  
 perterritus I 22; II 14.  
 pertimescere (vim) I 17; (invidiam)  
 I 29; II 1, 5, 6, 11, 14, 18, 24; III  
 7, 16; IV 8, 9.  
 perturbatus II 19; (vehementis-  
 sime) III 12.  
 pestis (pestem machinari) I 2; (rei  
 p.) I 30, 33; (patriae) II 1; (evo-  
 mere pestem) II 2; IV 9.  
 petitio (petitiones ita coniectae ut  
 vitari posse non viderentur) I 15.  
 petulantia II 25.  
 pietas II 25.  
 placare II 17; III 19, 20.  
 poena (poenam sufferre) II 28;  
 IV 6, 8; (poenas dependere) IV  
 10; (remissio poenae) IV 13.  
 polliceri II 8, 28.  
 popina (aes alienum contractum in  
 popina) II 4.  
 popularis IV 9, 10.  
 porta (patent portae) I 10; II 27.  
 possessio II 18; (libertatis) IV 16.  
 posteritas I 22, 28, 29.  
 potestas (potestatem facere) III  
 11, 21.  
 praeceps III 21.  
 praeclarus (praeclara patientia) I  
 26; II 10; (praeclara sentire de  
 re p.) III 5.  
 praedator II 20.  
 praedicare I 23; II 9.  
 praedicere IV 6.  
 praedium II 18, 20.  
 praefectura III 5.  
 praemittere II 13.  
 praemium (virtutis) III 26; IV 5;  
 (maximis praemiis adficere) IV 10.  
 praesidere (urbi) IV 3.  
 praesidium I 7, 8, 10, 11; II 24,  
 26; III 8, 27; IV 8, 14, 18, 27.  
 praesto esse III 8.  
 praestolari I 24.  
 praetermittere I 14; III 18, 20.  
 praetexta (quem amare in prae-  
 texta cooperat) II 4.  
 praetor I 4, 19; (urbanus) I 32;  
 II 5; III 5, 6, 8, 14, 15.  
 praetorius (cohors praetoria) II 24.  
 praetura (se abdicare praetura)  
 III 14; IV 5.  
 precari (deos inm.) II 29.  
 premere (aere alieno premi) II 19.  
 pretium (operae pretium est) IV 16.  
 princeps (principes civitatis) I 7,  
 15; (ordinis) II 12; (senatus) III  
 13; (rei p.) III 25; (princeps  
 coniurationis) I 27; (princeps  
 vox) IV 19.  
 principio III 3.  
 pristinus II 6.  
 privare IV 7.  
 privatus (privatae res) I 13; 28;  
 III 29.

- procella IV 4.  
 procuratio (incendendae urbis) III 14  
 prodigus IV 10.  
 profectio I 32.  
 proferre (tabulas novas) II 18.  
 proficere I 27.  
 proficisci I 10; (in exsiliium) I 20;  
 (ad caedem) I 24; (ad inpium  
 ac nefarium bellum) I 32; II 6,  
 13, 15, 16.  
 profligatus (maerore) II 2.  
 profugere I 7; II 6.  
 profundere (patrimonia) II 10.  
 prolatare IV 6.  
 propagare II 11; III 26.  
 propulsare IV 22.  
 proscriptio II 20, 21.  
 prosequi I 21.  
 prosternere II 2.  
 providentia III 14.  
 providere (rei p.) II 18, 26; III, 3,  
 4, 18, 27, 29; IV 4, 14, 18, 19.  
 provincia II 25; IV 6; (patefacere  
 provincias) IV 21; (provinciam  
 neglegere) IV 23.  
 prudens II 10.  
 prudentia II 25, 29.  
 pruinae (ac nives) II 23.  
 publicare (bona) IV 8.  
 publicatio (bonorum) IV 10.  
 publicus (consilium publicum) III  
 7; (fides publica) III 8.  
 pudicitia II 25.  
 pudor I 22; II 25.  
 pulvinar III 23.  
 punctum (temporis) IV 7.  
 purgare (urbem) I 10.  
 purpura (fulgere) II 5.  
 purpuratus IV 12.  
 quaesitor IV 10.  
 quaestio (leges et quaestiones ne-  
 glegere) I 18.  
 quaestus (cotidianus) IV 17.  
 querimonia I 27.  
 quid est quod I 6; quid est I 20.  
 quid quod I 16, 19.  
 quid sibi volunt II 23.  
 quid tandem I 27.  
 quid vero I 14.  
 quies (laborum ac miseriarum) IV 7.  
 quietus II 19.  
 quirites II 1, 2, 3, 4 *etc.*  
 quod reliquum est II 27.  
 quo tandem animo I 16.  
 -quo usque tandem I 1.  
 rapere (ad mortem) I 27.  
 rapina II 10; (rapinarum spes)  
 II 20.  
 ratio II 9, 11; (belli) II 13; (bona)  
 II 25; (quacumque ratione placet)  
 IV 6, 9.  
 recitare (litteras) III 10; (tabellas)  
*ibid.*  
 recognoscere I 6, 8.  
 reconciliatio (concordiae) III 25.  
 recreare (rem p.) II 7; (se ex magno  
 timore) III 8.  
 recusare IV 8.  
 recusatio III 5.  
 redimitus (sertis) II 10.  
 redundare I 29; (sanguine) III 24.  
 referre (ad senatum) I 20; (gratiam)  
 I 28; IV 3.  
 regie (facere) I 30.  
 regio IV 21.  
 regnum (atque imperium urbis)  
 III 9.  
 relevare (invidiam) II 15.  
 religio III 15.  
 remanere II 17, 27; III 4, 17.  
 remissio (poenae) IV 13.  
 remorari I 4.  
 remove (a rei p. consiliis) III 14.  
 repente (conticescere) III 10.  
 repentinus (insperatae ac repen-  
 tinae pecuniae) II 20.  
 repudiare I 19.  
 rescare II 11.  
 res (novis rebus studere) I 3; (po-  
 tiri rerum) II 19.  
 reservare (ex media morte reser-  
 vatus) IV 18.  
 residere I 12, 31.  
 responsum (ferre) I 19; (respon-  
 saruspicum) III 9, 20.  
 restinguere III 2.  
 reticere II 13.

- retorquere (oculos) II 2.  
 retundere (mucrones) III 2.  
 revocare II 22; (a scelere) III 10.  
 reus (rei confessi sunt) IV 5.  
 rex II 11, 19.  
 robur II 24.  
 robustus II 20.  
 rogare (sententiam de re p.) I 9;  
 (legem) I 28.  
 ruina I 14.  
 rusticus II 5.  
 sacarium (scelerum) I 24; II 13.  
 sacrosanctus II 18.  
 sacrum (sacris initiare) I 16.  
 sagax (sagacissimus ad suspicandum)  
 I 19.  
 saeculum II 11.  
 saltare II 23.  
 salvus II 28; III 3, 25; IV 3, 11.  
 salus (summa rei p.) I 33; II 27;  
 III 2, 4; IV 1, 23, 24.  
 salutare II 12.  
 sanare II 11, 17; III 15; IV 2.  
 sancire IV 8, 10.  
 sanctus (sanctissimae voces rei p.)  
 I 29.  
 sanguis III 23, 24.  
 satelles (audaciae) I 7.  
 saucius II 24.  
 scaena II 9.  
 scelerate (susceptum bellum) I 27.  
 sceleratus I 23, 24.  
 scelus (sceleri ac furori obsistere) I  
 15; (consentia scelerum) I 17;  
 (a scelere abhorrere) I 18; (sce-  
 lerum foedere coniungi) I 33; I  
 22, 27, 31; (scelus anhelare) II 1;  
 7, 25, 27, 29; III 4, 10, 11; (in  
 scelere vigilare) III 17; 21; IV 7,  
 8, 11, 13.  
 scortum (quaerere) II 10; (scorto-  
 rum cohors) II 24.  
 sedecere (secedant inprobi) I 32.  
 discernere (se a bonis) I 23; IV 14.  
 securis II 13.  
 sedare (bellum) II 28; (pugnam)  
 III 6.  
 sedes (sedes imperi servare) III 26;  
 (honoris) IV 2, 18, 24.  
 seiungere I 22.  
 sella IV 17.  
 seminarium II 23.  
 sempiternus III 26; IV 7, 18.  
 senator II 12.  
 senatus I 1, 2, 6, 7, 16; (ad senatum  
 referre) I 20, 21; II 5, 9, 12,  
 25, 27; III 3, 4, 7, 8, 10, 13, 15,  
 21; IV 8; senatus consultum I 3,  
 4; III 13.  
 sensus (sine sensu nascimur) III 2;  
 (de meo sensu iudico) IV 11.  
 sententia I 9; (molles sententiae) I  
 30; (sententiam mutare) II 14;  
 (in sententiam ingredi) II 29;  
 III 10; (sententiam dicere) III  
 13; IV 6, 7, 9, 10, 11; (ante  
 quam ad sententiam redeo) IV 20.  
 sentina (rei p.) I 12; (urbis) II 7.  
 sermo II 10.  
 sero (potius serius quam crudelius  
 fieri) I 5.  
 serpere IV 6.  
 sertum (sertis redimiti) II 10.  
 servitium (servitia excitare) IV 4;  
 (servitia concitare) IV 13.  
 servitus IV 16, 21.  
 servus (servorum praesidio uti)  
 III 8.  
 severitas (id quod est ad severi-  
 tatem lenius) I 12, 29; II 6; IV 4;  
 (in summa severitate versari) IV  
 7, 13.  
 severus IV 13.  
 sica I 16; II 1; (sicas vibrare di-  
 scere) II 23; III 8, 10.  
 sicarius II 7, 22.  
 significatio (deorum inm. significa-  
 tiones) II 29.  
 signum (integris signis) III 6; 10,  
 12, 13, 17, 21; IV 4.  
 silentium I 20.  
 silvester II 24.  
 si minus I 10, 22.  
 simulacrum III 19, 20.  
 simul atque II 12.  
 singularis III 15; IV 11, 23.  
 sinus II 22.  
 sitis II 9; III 16.  
 sobrius II 10.

- societas (nefaria) I 33.  
 socius (amentiae scelerisque) I 8.  
 sodalis I 19; II 9.  
 sol (solis cursus) IV, 21.  
 solitudo I, 20.  
 sollicitare III, 4, 14, 16; IV 4, 17.  
 sollicitatio III 14, 22.  
 solum (commune patriae solum  
 dulce iucundum) IV 16.  
 solutus (solutior lenitas) II 27.  
 soror IV 13.  
 spargere (venena) II 23.  
 species (hominum honestissima)  
 II 18.  
 speculari I 6.  
 spes (spe derelictus) I 25, 30; (rapi-  
 narum) II 20; IV 8; (spem fal-  
 lere) IV 23.  
 spiritus (caeli) I 15.  
 spoliare (spoliatus armis audaciae)  
 II 14.  
 stabilire (libertatem) IV 19.  
 stare (stantem urbem reliquit) II 2.  
 statua (statuae veterum hominum)  
 III 18.  
 stirps (ac semen malorum omnium)  
 I 30.  
 studere (studens novis rebus) I 3.  
 studium (ad vitae studium medi-  
 tari) I 26; (libertinorum homi-  
 num studia) IV 16, 23.  
 stultitia II 3.  
 stultus II 10, 18.  
 stuprum (obsidere) I 26; (nefarium)  
 II 7, 9, 10, 25.  
 subiector (testamentorum) II 7.  
 subsellia I 16; II 12.  
 subsidium II 9.  
 succedere II 20.  
 summus (de summa re p. senatum  
 consulere) III 13.  
 sumptuose II 20.  
 suppeditare (*pass.*) II 25.  
 supplex IV 18.  
 supplicatio (dis inm.) III 15, 23;  
 IV 5, 10.  
 supplicium (aeternis suppliciis mac-  
 tare) I 33; IV 7, 8.  
 suscipere IV 8.  
 suspectus (graviter) I 17.  
 suspicio (seditionum) I 4; 19; III 5.  
 sustentare IV 6.  
 tabella III 10, 13.  
 taberna (concurrere circum ta-  
 bernas) IV 17.  
 tabescere II 6.  
 tabula (tabulis includere) I 4;  
 (tabulae novae) II 18; (auctio-  
 nariae) *ibid.*  
 taciturnitas (indicio taciturnitatis  
 oppressus) I 16; III 13.  
 tacitus (quodam modo tacita lo-  
 quitur) I 18, 20; III 26.  
 taeter I 11.  
 talaris (tunica) II 22.  
 tanti (est mihi) II 14.  
 tardissime III 6.  
 tarditas III 20.  
 tectum (tectata urbis petere) I 12,  
 33; II 26, 29; III 2, 29; IV 18, 24.  
 telum (stare in comitio cum telo)  
 I 15; (si quid telorum esset) III 8.  
 temeritas II 25.  
 temperantia II 25.  
 tempestas (invidiae) I 22; II 15.  
 templum (templa deorum inm.) I  
 12, 21, 33; II 29; III 2, 22;  
 IV 2, 14, 16, 18, 24.  
 temptare I 27; III 16; IV 17.  
 tempus (o tempora o mores) I 2;  
 (id temporis) I 10.  
 tenebra (aeternis tenebris vincu-  
 lisque mandare) IV 10.  
 tenere (teneri undique) I 6; (te-  
 nentur litterae) IV 4.  
 tenuis II 20; (tenuissimus) IV 16.  
 terra (abire in aliquas terras) I 20;  
 (terra marique) II 11, 29; (terrae  
 motus) III 18.  
 terminare (fines imperi caeli regio-  
 nibus terminare) III 26.  
 terminus IV 21.  
 testamentum (subicere) II 7.  
 testis III 17.  
 timidus II 12.  
 timor (timorem eripere) I 18.  
 toga (velis amicti non togis) II 22.  
 togatus (dux atque imperator) II  
 28; III 23; IV 5.

- tolerabilis IV 16.  
 tolerare II 10.  
 tradere (in custodiam) III 14.  
 transcendere IV 6.  
 transigere III 15; IV 14.  
 tribunus pl. I 4; IV 4; (tribuni  
 aerarii) IV 15.  
 triumphus III 26; IV 23.  
 trucidare (ferro) I 9; IV 12, 13.  
 tu... tu (*anaph.*) I 22.  
 tumulus (silvestris) II 24.  
 tumultus I 11; II 26, 28; III 4, 7.  
 tunica (manicata, talaris) II 22.  
 turbulentus II 21.  
 turpiter (amare) II 8; (perire) II 21.  
 turpitude (domestica) I 13, 22;  
 II 25.  
 turpis (mors) IV 3, 20.  
 tutus (tuto esse) I 19.  
 tyrannus II 14.  
 ubera (lupina) III 19; (inhiare ube-  
 ribus) *ibid.*  
 ultro(inprobos ultro lacessere) III 28.  
 unguentum II 5, 10.  
 urbanus (praetor) I 32; (urbanae  
 opes) IV, 23.  
 urbs (huius urbis atque imperi) I  
 33; (pulcherrima) II 29; III 1;  
 (lux orbis terrarum atque arx  
 omnium gentium) IV 11.  
 usura I 29.  
 usurpare IV 7.  
 uti (usurus) II 18; (civibus melio-  
 ribus uti) *ibid.*; (uti opera forti  
 fidelique) III 14.  
 utilitas IV 9.  
 uxor (superior) I 14; (exanimata)  
 IV 3, 12.  
 vacillare II 21.  
 vacuefacere (locum novis nuptiis)  
 I 14.  
 vacueferi I 16.  
 vacuus (mortis periculo atque insi-  
 diis) IV 2.  
 vadimonium (vadimonia deserere)  
 II 5, 21.  
 vagina (in tabulis tamquam in  
 vagina reconditum senatus cons.)  
 I 4.  
 valere (ad leges evertendas et per-  
 fringendas) I 18; (exercitatione  
 dicendi) III 11; (ad gloriam)  
 III 29.  
 varietas (sine ulla varietate senten-  
 tiam sequi) III 13.  
 varius II 21.  
 vastare (caede atque incendiis) I 3;  
 (bello) I 29; IV 13.  
 vastatio II 18.  
 vastitas I 12; (ex bello et vastitate  
 eripere) IV 2.  
 vates IV 2.  
 vectigal II 25.  
 vehementer (errare) IV 6.  
 vehementis (senatus consultum) I 3;  
 (consul) II 13; IV 11, 12, 13.  
 velum (velis amictus) II 22.  
 vena (in venis atque in visceribus  
 rei p.) I 31.  
 veneficus II 7.  
 venerari I 24; II 29; III 29.  
 vereri II 16; III 3; IV 14.  
 versari I 10; (in insidiis) I 31;  
 II 23.  
 vestigium IV 12.  
 vetus (aes alienum) II 21.  
 vexare (rem p.) I 27; (urbes) I 29.  
 vexatio (direptioque sociorum) I  
 18; (acerbissima) IV 2.  
 vicinus II 21.  
 victoria (externa) IV 22.  
 videlicet (*ironice*) II 12.  
 videri (videor mihi videre) IV 11.  
 vigilare II 10, 27; III 6, 16.  
 vigilia (vigiliae urbis) I 1, 8, 26;  
 II 9, 19, 22, 26, 29; III 3, 6.  
 villis I 21.  
 villa III 5.  
 vincere (magnifice) II 1.  
 vinculum (in vincla ducere) I 27;  
 (vincula sempiterna) IV 7; (aeter-  
 nis vinculis mandare) IV 10; (vin-  
 cula rumpere) IV 8.  
 vindicare I 19, 32; IV 6.  
 vinum II 10.  
 violare III 27.  
 vir (summi viri et clarissimi cives)  
 I 29; (vir fortissimus et aman-  
 tissimus rei p.) IV 13.



- virgines III 9; (Vestales) IV 2, 12;  
(fuga virginum) IV 12.
- virtus III 14.
- vis (vim adhibere) I 19; (vim inferre) I 21; (vis conscientiae) III 27; IV 3; (vis inproborum) IV 23.
- vita (vitam fugae solitudinique mandare) I 20; (vita vilissima) I 21.
- vitare (aspectum praesentiamque) I 17; (suspicionem) I 19.
- vituperatio IV 11.
- vivere (honeste) II 21.
- vixdum I 10.
- volitare II 5, 15.
- voluntas (inpudentissima) II 18; IV 9; (quantum conferri potest voluntatis) IV 16, 17, 18; (vestra erga me voluntas) IV 1, 14.
- voluptas (incredibilis) I 25; (in voluptate bacchari) I 26.
- votum (vōta facere contra rem p.) II 18.
- vulnerare (voce) I 9; (omnium mentes sensusque) I 17.
- vulnus (grave accipere) IV 13.
- vultus (ora vultusque) I 2; III 13.
-

---

# TABULA RERUM

QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR

---

Praefatio . . . . .	p.	VII
Argumentum . . . . .	»	XVI
Scholiastarum argumenta . . . . .	»	XXI
Exempla enarrationis scholiastae Gronoviani in II orat.	»	XXIV
Testimonia . . . . .	»	XXVII
Oratio prima . . . . .	»	3
» secunda . . . . .	»	17
» tertia . . . . .	»	31
» quarta . . . . .	»	45
Appendix critica . . . . .	»	59
Index nominum . . . . .	»	77
Index elocutionis . . . . .	»	79

---

## Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum

MODERANTE CAROLO PASCAL

- CAESARIS, C. IULII**, Commentarii De bello civili. Recensuit, praefatus est, brevi appendice critica instruxit Dominicus Bassi (N. 3) . . . . . L. 2 75
- — Commentarii De bello gallico. Ad fidem praecipue codicis Neapolitani nunc primum excussi, edidit, praefatus est, appendice critica instruxit Dominicus Bassi (N. 28) . . . » 10 —
- — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . . . » 5 —
- CAESARIS, C. OCTAVIANI AUGUSTI**, Operum fragmenta. Collegit, recensuit, praefata est Henrica Malcovati (N. 38. *Prossima pubblicazione*).
- Carmina ludicra Romanorum**, Pervigilium Veneris, Carmen de Rosis, Priapeorum libellus. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam, testimonia adiecit Carolus Pascal (N. 17) » 4 50
- CATULLI, Q. VALERII**, Carmina. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Carolus Pascal (N. 1) . . . » 2 25
- CICERONIS, M. TULLII**, De re publica librorum sex quae supersunt. Recensuit, brevi appendice critica instruxit Carolus Pascal. Praefatus est, testimonia adiecit Iohannes Galbiati (N. 4) » 2 75
- — Pro Milone, pro Archia. Additis argumentis Asconii et Scholiastae Gronoviani ad Milonianam, Scholiastae Bobiensis ad utramque. Recensuit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit Sixtus Colombo (N. 8) . . . . . » 5 —
- — Pro Sexto Roscio Amerino, De imperio Cn. Pompei. Recensuit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit Sixtus Colombo (N. 20) . . . . . » 6 50
- — Laelius De Amicitia liber. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Egnatius Bassi (N. 27) . . . » 5 —
- — Editio minor (solo testo; non rilegato). (*Pross. pubblicaz.*)
- — Cato Maior De Senectute. Recensuit Attilius Barriera. (*Prossima pubblicazione*).
- — Brutus. Recensuit Aloisius Valmaggi (*in preparazione*).
- — In L. Catilinam orationes. Textum ad optimorum mss. fidem recognovit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit Sixtus Colombo (N. 35) . . . . . » 6 50
- — Editio minor (solo testo, non rilegato) . . . . . » 3 50
- — Pro Ligario, pro Marcello, pro Deiotaro. Recensuit Sixtus Colombo. (N. 36. *Prossima pubblicazione*).
- ENNII, Q.**, Carminum reliquiae. Recensuit Carolus Pascal (*in preparazione*).
- IUSTINI, M. IUNIANI**, Historiarum Philippicarum Epitome. Recensuit Marcus Galdi (*in preparazione*).
- IUVENALIS, D. IUNII**, Satirarum libri. Recensuit Felix Ramorino (*in preparazione*).

- LACTANTII, CAECILII FIRMIANI**, De mortibus persecutorum. Rec. I. B. Pesenti. (*Prossima pubblicazione*).
- LUCRETI CARI, T.**, De rerum natura. Recensuit Hector Bignone (*in preparazione*).
- MARTIALIS, M. VALERII**, Liber de spectaculis — Epigrammaton Libri I-IV. Recensuit Caesar Giarratano (N. 29) . L. 12 —  
 — — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . » 4 —  
 — — Libri V-X. Recensuit Caesar Giarratano (N. 30. *Prossima pubblicazione*).  
 — — Libri XI-XIV. Recensuit Caesar Giarratano (N. 31. *Prossima pubblicazione*).
- MAXIMIANI** Elegiae. Recensuit I. Prada (*in preparazione*).
- MINUCII FELICIS, M.**, Octavius. Recognovit, praefatus est, appendicem criticam addidit Aloisius Valmaggì (N. 5) . » 1 25
- OVIDII NASONIS, P.**, Tristia. Recensuit, praefatus est, brevi appendice critica instruxit Carolus Landi (N. 11) . » 2 50  
 — — Artis amatoriae libri tres. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit C. Marchesi (N. 16) . . . » 5 —  
 — — Metamorphoseon. Libri I-V. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Paulus Fabbri (N. 32) . . . » 9 —  
 — — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . » 4 50  
 — — Metamorphoseon. Libri VI-X. Recensuit Paulus Fabbri (N. 33 *Prossima pubblicazione*).  
 — — Metamorphoseon. Libri XI-XV. Recensuit Paulus Fabbri (N. 34 *Prossima pubblicazione*).  
 — — Fasti. Recensuit Carolus Landi (*in preparazione*).
- PERSII FLACCI, A.**, Satirarum liber. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Felix Ramorino (N. 26) . » 4 50  
 — — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . » 2 —
- PETRONII ARBITRI**, Satirarum quae supersunt. Recensuit F. C. Wick (*in preparazione*).
- PHAEDRI**, Fabulae. Ad fidem codicis Neapolitani denuo excussi edidit, praefatus est, appendice critica instruxit Dominicus Bassi (N. 13) . . . . . » 6 50  
 — — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . » 1 80
- PLAUTI, T. MACCI**, Stichus. Ad codicis Ambrosiani praecipue fidem edidit, appendicem criticam addidit C. O. Zuretti (N. 6) » 1 50  
 — — Captivi. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam et testimonia adiecit Carolus Pascal (N. 14) . . . » 1 75  
 — — Miles gloriosus. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit C. O. Zuretti (N. 19) . . . . . » 6 —  
 — — Pseudolus. Recensuit C. O. Zuretti (*in preparazione*).
- Poetae latini veteres**. Edidit Carolus Pascal (*in preparazione*).
- Praetextae fabulae**. Octavia cum ceterarum praetextarum reliquiis. Edidit Carolus Pascal (*in preparazione*).

- PROPERTI, SEX.**, Elegiarum libri quattuor. Rec. Aloisius Castiglioni (*in preparazione*).
- QUINTILIANI, M. FABII**, Institutionis oratoriae libri. Recensuit A. Beltrami (*in preparazione*).
- SALLUSTII CRISPI, C.**, Catilina. Iugurtha. Recensuit G. Funaioli (*in preparazione*).
- SENECAE, L. ANNAEI**, Thyestes, Phaedra. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Humbertus Moricca (N. **12**) L. 3
- — Hercules furens, Troades, Phoenissae. Recensuit Humbertus Moricca. (*Prossima pubblicazione*).
- — De ira ad Novatum libri tres. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit A. Barriera (N. **21**) . . . » 9 —
- — Divi Claudii Apocolocyntosis. Accedunt Carmina in Caesares priores Edidit Hector Stampini (*in preparazione*).
- TACITI, CORNELII**, De origine et situ Germanorum liber. Ad fidem praecipue codicis Aesini recensuit, praefatus est Caesar Annibaldi. Appendicem criticam in Taciti libellum, Scriptorum Romanorum de Germanis veteribus testimonia selecta adiecit Carolus Pascal (N. **2**) . . . » 1 25
- — De vita Iulii Agricolae liber. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Caesar Annibaldi; accedunt de Cornelio Tacito testimonia vetera a Carolo Pascal conlecta (N. **7**) » 1 25
- — Dialogus de Oratoribus. Recensuit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit F. C. Wick (N. **10**) . . . » 3 —
- — Historiarum libri I et II. Ad fidem codicis Medicei recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Maximus Lenchantin de Gubernatis (N. **18**) . . . » 4 —
- TIBULLI, ALBII**, Carmina. Accedunt pseudo-tibulliana. Edidit F. Calonghi (*in preparazione*).
- VERGILII MARONIS, P.**, Aeneidos libri. Recensuit, praefatus est, appendicem criticam addidit Remigius Sabbadini (N. **22, 23, 24, 25**). Ciascun volume . . . » 4 —
- — Editio minor (solo testo; non rilegato). Ciascun volume » 3 —
- — Bucolicon liber. Accedunt carmina Moretum, Copa, falso Vergilio adtributa. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Carolus Pascal (N. **9**) . . . » 1 50
- — Catalepton, Maecenas, Priapeum « *Quid hoc novi est* ». Recensuit, praefatus est, appendicem criticam et indicem verborum addidit Remigius Sabbadini (N. **15**) . . . » 4 —
- — Georgicon libri quattuor. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Remigius Sabbadini (N. **37**) . . . » 5 —
- — Editio minor (solo testo; non rilegato) . . . » 3 50
- — Ciris, Culex. Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit Caletanus Curcio (*in preparazione*).

# DIZIONARI e VOCABOLARI

(Edizioni Paravia).

- BERAUDI S.** — Dizionario dei verbi latini. (Uso del verbo latino reso facile alla gioventù studiosa). Un vol. in-8 di pag. 248 a due colonne . . . . . L. 5 —
- CAMPANINI G. e CARBONI G.** — Vocabolario latino-italiano e italiano-latino. 2<sup>a</sup> ristampa della seconda edizione riveduta, corretta e notevolmente accresciuta. Un volume in-8 di pag. vi-1230 a 2 colonne legato in tela . . . . . » 30 —  
 Pregio importantissimo di questo lessico si è quello di essere accessibile alla mente dei nostri giovanetti delle prime classi ginnasiali.
- CAPPUCCINI G.** — Vocabolario della lingua italiana. Un vol. in-8 di pag. xii-1822 a tre colonne . . . . . » 15 —  
 Legato in tela . . . . . » 20 —  
 D'ogni vocabolo è data l'etimologia conforme alle indagini più recenti.  
 Per la sua materia e per l'ordine con cui è condotto il lavoro, il libro contiene in sè anche il *Vocabolario de' modi errati* e gran parte del *Vocabolario dei Sinonimi*.
- CHARREL H., G. LAGORIO, V. FERRARI.** — Vocabolario italiano-francese e francese-italiano. Un volume in-8 di pag. vi-1420, legato in tela . . . . . » 20 —  
*Contiene:* La traduzione varia delle parole. — La pronunzia dei vocaboli italiani e quella irregolare di talune voci francesi. — L'indicazione del genere diverso di alcuni sostantivi francesi. — Il plurale delle parole composte. — Il femminile irregolare di molti aggettivi. — La distinzione della *h* muta ed aspirata. — I nomi personali, storici, geografici e mitologici. — La fraseologia, i proverbi, i neologismi.
- DELLA NOCE L. e TORRE F.** — Vocabolario latino-italiano e italiano-latino compilato ad uso delle scuole. 2 vol. in-4 di complessive pag. 1317 a tre colonne . . . . . » 30 —  
 Legato in un solo volume . . . . . » 40 —
- LANFRANCHI V.** — *Lexicon poëticum totius linguæ latinæ in usum scholarum ordinis secundi.* Un vol. in-8 di pagine xxviii-1474, legato . . . . . » 25 —  
*Regia Parnassi* ovvero Dizionario poetico della lingua latina. Un vol. in-8 di pag. vi-391 a due colonne . . . . . » 12 —  
 Legato . . . . . » 17 —
- VALLAURI T.** — Vocabolario italiano-latino e latino-italiano ad uso delle scuole. 2 vol. in-8 di complessive pag. lii-2046 a due colonne . . . . . » 30 —  
 Legati . . . . . » 45 —













UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

871C7JB.C

C001

M. TULLI CICERONIS IN L. CATILINAM ORATI



3 0112 023669689